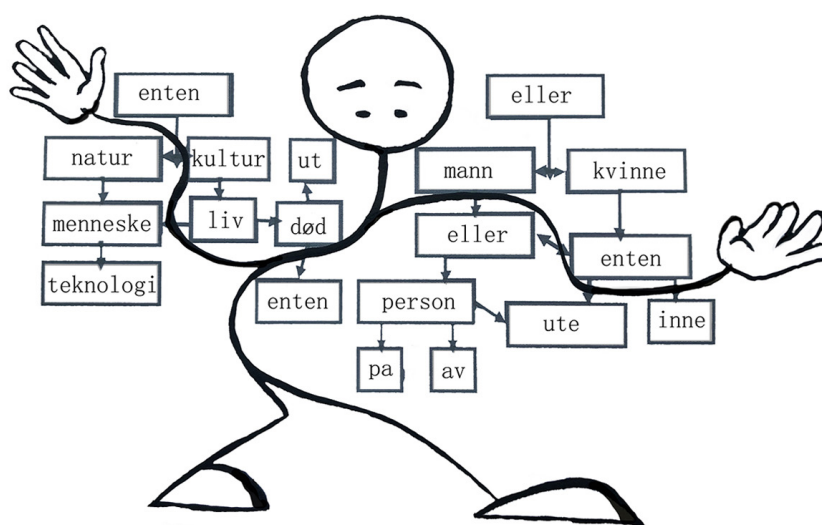

TEKNOLOGI-ANTROPOLOGI-ANTOLOGI #4

VIRKELIGHETEN PÅ STELL

Karoline D. Selnæs • Milica Subanovic • Karen Korslund • Martin B. Strøm
Lise Sommer-Jørgensen • Stina Vestlund • Ömer H. Yüzgeç
Silje Nilsen • Amanda Gangsøy • Henrik Indahl • Jasmine Egset
Evgeniya Klimentova • Sandra Botonjic • Tuva A. V. Breian • Henrik Veum

Redigert av: Greger K. Røseth Vestgøte & Jens Røyrvik

Teknologi-antropologi-antologi #4

Greger K. Røseth Vestgøte & Jens Røyrvik (Red.)

Teknologi-antropologi-antologi #4: Virkeligheten på stell

Karoline D. Selnæs • Milica Subanovic • Karen Korslund • Martin B. Strøm
Lise Sommer-Jørgensen • Stina Vestlund • Ömer H. Yüzgeç
Silje Nilsen • Amanda Gangsøy • Henrik Indahl • Jasmine Egset
Evgeniya Klimentova • Sandra Botonjic • Tuva A. V. Breian • Henrik Veum

Teknologi-antropologi-antologi:

Virkeligheten på stell

Sats: Greger K. Røseth Vestgøte
Trykk: NTNU Grafisk senter, Trondheim.
Illustrasjoner: Copyright © 2025 Håkon Fyhn.
Forord: Copyleft 2025 Jens Røyrvik
Alle andre tekster er gjengitt med forfatterens tillatelse.

Første opplag, juni 2025.

Institutt for Sosialantropologi, NTNU,
7491 Trondheim
Dragvoll, bygg 7, nivå 4
ntnu.no/sosant

Innhold:

Innledning.....	ii
------------------------	-----------

Av Jens Røyrvik

*Teknologisering og byråkratisering som kilde til fremmedgjøring i
samfunn og arbeidsliv xiv*

Makt og maktesløshet i statlige omsorgsstrukturer	1
--	----------

Av Karoline Danielsen Selnæs

Menneskelige forhold som «levende vedheng for maskiner»?	13
---	-----------

Av Milica Subanovic

AtB og passasjeren mot teknologien.....	25
--	-----------

Av Karen Korslund

Mammas regnskapsfører.....	35
-----------------------------------	-----------

Av Martin B. Strøm

Ser man etter, ser man at jobben er å telle	47
--	-----------

Av Lise Sommer-Jørgensen

Fra vare-dannelse til vanedannelse	57
---	-----------

Av Stina Vestlund

Fagfilosofi, etikk og ideologi	67
---	-----------

Av Ömer Hanifi Yüzgeç

Språk, kommunikasjon og kultur i møte med teknologi og makt 91

«Si ikke det!» — språksensur som teknisk-politisk maktutøvelse 93

Av Silje Nilsen

Lett å være rebell med kanseleringskultur? 101

Av Amanda Gangsøy

BeFake 115

Av Henrik Indahl

Å være digitalt til stades 127

Av Jasmine Egset

Teknologiens påvirkning på menneskets væren 137

Objektivering i en digitalisert jobbsøkningsprosess..... 139

Av Evgeniya Klimentova

Grenser i bevegelse 151

Av Sandra Botonjic

SickTok 165

Av Tuva A. V. Breian

Mennesket og dronen 179

Av Henrik Veum

Innledning

Av Jens Røyrvik

Dette er den fjerde utgaven av denne antologien som er utviklet fra hjemmeeksamener i emnet *Teknologiantropologi*. Tekstene er skrevet av studentene, og Greger Vestgøte er bokens hovedredaktør for andre gang — i dialog med emneansvarlig Jens Røyrvik. Håkon Fyhn har tegnet forsidebildet.

Vi skriver antologien for å gjøre en enkel, men dyptgående forskyvning: fra *å skrive for å bli vurdert*, til *å skrive for å bli lest*. Dette er ikke bare en pedagogisk metode; det er en bevisst motstand mot en universitetskultur som i økende grad fungerer som en *produksjonsmaskin* — der læring reduseres til målbare utfall, og der både studenter og undervisere presses inn i et system der alt skal kunne telles, vurderes og effektiviseres.

Antologien er et forsøk på å holde fast i det som virkelig betyr noe i utdanning: samtale, nysgjerrighet og den langsomme fremveksten av forståelse. Når studentenes tekster skrives for et reelt publikum, heller enn for en karakter, skjer det noe avgjørende. Skrivningen endrer karakter. Den blir mer omsorgsfull, mer åpen, mer ansvarlig. Studentene går fra å være deltakere i et pliktløp til å bli medskapere i et felles kunnskapsprosjekt.

I en tid hvor universitetet opererer etter prinsipper hentet fra industrien — input, output, målstyring — trenger vi rom hvor noe annet får lov til å tre frem: uvisshet, undring, og det som ikke kan måles. Å skrive en antologi sammen er å åpne et slikt rom. Her får studentene forske på det som er i emning — nye fenomener, digitale subkulturer, sosiale praksiser — uten krav om teoretisk konklusjon. I stedet inviteres de inn i en form for tenkning hvor verden ikke er et problem som skal løses, men et landskap som skal tolkes.

Det handler også om tillit. Når vi publiserer tekster skrevet av studenter, signaliserer vi at deres perspektiver er verdt å lese, ikke fordi de er “ferdige” akademikere, men fordi de deltar i tenkningens fellesskap. De er ikke øvingsobjekter, men reelle stemmer i samtalen. Dette skaper ikke bare bedre tekster; det skaper også en annen type tilstedeværelse — en følelse av tilhørighet, mening og ansvar. Vi gjør dette fordi vi tror at universitetet ikke først og fremst er en maskin for å produsere grader, men et sted hvor mennesker møtes for å tenke sammen. Antologien er én måte å minne oss selv og studentene på dette.

Ikke gjennom store reformer, men gjennom tekstene, samtalen og det å bruke tid på det som ellers ikke får plass.

Å skrive for å bli lest er å åpne døren til en annen form for læring. En læring som ikke først og fremst handler om å prestere. I dette ligger ikke en avvising av vurdering eller struktur, men en forskyvning av fokus fra kontroll til nærvær, fra resultat til relasjon, fra produksjon til deltakelse. I en tid preget av strategidokumenter, målstyring og digital overvåking, insisterer vi på *det menneskelige*. Antologien er vår måte å åpne opp universitetet for undring, for fellesskap og for det uforutsigbare. Vi tror at når studentene skriver med en reell leser i tankene, skjer det noe vesentlig. Skrivningen blir mer omsorgsfull, mer presis, og mer modig. De forsøker ikke lenger bare å «svare riktig», men *å si noe viktig*. Og de gjør det med et alvor og en åpenhet som fortjener å bli møtt med det samme.

Studentenes tekster er ikke øvelser. De er ikke kladder til noe som en gang i fremtiden skal bli «ekte» academia. De er i seg selv *relevante bidrag til samtiden*. Ofte fanger de blikket på fenomener som mer etablerte akademikere ikke ser like klart — nettopp fordi studentene står nærmere de kulturelle, teknologiske og sosiale strømningene som former vår samtid. De oppdager og setter ord på nye praksiser, uventede sammenhenger og subtile skifter i hvordan mennesker forstår seg selv og hverandre. Dette gjør deres perspektiver ikke bare interessante, men nødvendige.

Og det er en stor variasjon i både tema og tekster i antologien. Men vi ser at ihvertfall tre sentrale tema trer frem: For det første viser studenttekstene hvordan teknologisering og byråkratisering er krefter som omformer samhandling, arbeid og omsorg til funksjonelle relasjoner. Der nest diskuteres hvordan språk, kommunikasjon og kulturelle uttrykk formes og begrenses av teknologisk og ideologisk makt. Til sist undersøkes hvordan teknologien griper inn i menneskets selvforståelse og eksistens — der individet reduseres til data, symptomer eller algoritmiske objekter.

Teknologisering og byråkratisering som kilde til fremmedgjøring i samfunn og arbeidsliv

Når teknologien og byråkratiet ikler seg rollen som verdensramme, inntar de stellet karakter: alt og alle måles, registreres og forvaltes som ressurser i et system som stenger for den opprinnelige væren. Menneskets relasjon til den andre, til arbeidet, til samfunnet, forvitrer til en tilstand av avstand og fremmedgjøring, der det meningsfulle fortrenses av tall og prosedyrer. I denne teknologiske og byråkratiske innrammingen mister vi evnen til å la væren som åpenhet og ansvar tre frem, og det som gjenstår er en tilværelse der mennesket bare er et funksjonelt ledd i en kalkulerbar helhet. Denne værensglemselen skaper en eksistensiell tomhet: vi er ikke lenger væren-i-verden, men består — en reduksjon som fører til at det menneskelige ansikt i omsorg, arbeid og samfunn glipper.

Karoline Danielsen Selnæs avdekker en eksistensiell uro som oppstår når mennesket — ikke som et nøytralt objekt, men som væren-i-verden — konfronteres med et system som ikke lar seg gripe av den enkeltes væren. I møte med det statlige helsevesenets teknologiske og byråkratiske omsorgsstrukturer, trer menneskets sårbarhet frem, ikke som et kall til medfølelse, men som et datapunkt i et protokollsystem. Den lidende trer ikke frem som et unikt menneske i nød, men som en “sak” som skal håndteres. Systemets teknologikk, preget av effektivitet og standardisering, bryter forbindelsen mellom omsorg og forståelse, og gir i stedet en kald administrasjon av liv og død. Her åpner det seg en avgrunn mellom menneskets eksistensielle behov og systemets funksjonelle logikk — en avgrunn som ikke bare fremmedgjør den lidende, men også etterlater den hjelpende i en tilstand av maktesløshet. I stedet for å være med-væren, reduseres relasjonen til kontroll og kategorisering, og omsorgen mister sitt menneskelige ansikt. Dette er ikke bare en strukturell krise, men en ontologisk: en tilsløring av væren, der det som mest av alt trengs er åpenhet, nærvær og evne til å *la-være* — la mennesket tre frem i sin egen sårbarhet, ikke som et problem som skal løses, men som noe som må bæres sammen.

Milica Subanovic undersøker overgangen fra bemannede kasser til selvbetjeningskasser, ikke bare som en teknologisk innovasjon, men som en dyptgripende forskyvning i menneskets væren i verden. Der kassearbeideren tidligere inngikk i en meningsfull samhandling – en relasjon der både kunden og arbeideren var mer enn bare funksjoner — er denne samhandlingen nå i ferd med å forvitte. I stedet trer teknologien frem som *bestillbar bestand* — alt og

alle reduseres til ressurser som skal effektiviseres og utnyttes. Mennesket blir da ikke lenger væren-i-verden i relasjon til den andre, men et «levende vedheng» til maskinen; en som kun trer frem i funksjonell sammenheng når systemet krever det. Den eldre damens hjelpeløshet i møte med automaten og kundens tause ferd gjennom handelen illustrerer dette fremmedgjorte forholdet. Den menneskelige nærheten, den gjensidige avhengigheten, underordnes et system der alt måles i effektivitet. I dette teknologisk betingede landskapet fremtrer en ny form for avstand, ikke bare mellom mennesker og maskiner, men mellom menneskene selv. Dermed er det ikke bare arbeidet som forvandles, men selve væren: *mennesket blir bestand*.

Karen Korslund viser hvordan AtB og deres billettkontroll kan forstås som mer enn en praktisk funksjon – det er et uttrykk for hvordan moderne teknologi og byråkrati former menneskets væren-i-verden. Opplevelsen av kontroll og den tilhørende maktutøvelsen viser hvordan mennesket stadig mer underkastes et system som søker effektivitet og forutsigbarhet, men som samtidig fremmedgjør. Billettkontrollen trer frem som en manifestasjon av det Heidegger ville kalle *stellet* (*Ge-stell*) — en ordning hvor mennesket og dets handlinger blir redusert til målbare og vurderbare størrelser, der tillit og teknologisk systemtro blir kriterier for frihet eller straff. Når teknologien svikter, eller når den ikke evner å fange opp nyanser i menneskets intensjoner, oppstår en eksistensiell friksjon – mellom det autentiske forsøket på å følge regler og systemets ubønnhørlige krav. I dette landskapet blir reisende ikke bare passasjerer, men eksistenser som navigerer mellom skyld, skam, håp og avmakt – hvor billettsystemet ikke bare kontrollerer reisen, men også den enkeltes væren i det moderne, teknologisk formede samfunn.

Martin B. Strøm forteller om sin mor og hennes frustrasjoner. I Heideggers ånd kan vi forstå hennes frustrasjon som et uttrykk for den moderne verdens teknologiske avstand — der teknologien ikke lenger fremtrer som et redskap, men som en struktur som former vår væren-i-verden. Regnskapsføreren og det digitale regnskapssystemet — «ØkoFlyt» — fungerer ikke bare som hjelpemidler, men som mellomledd som forskyver selve forståelsen av virksomheten. For gründeren — som søker å handle spontant og helhetlig — fremstår teknologien og regnskapsføreren som en lukket verden av regler, krav og prosedyrer, hvor alt skal stemme i henhold til systemets logikk — ikke menneskets. Programmet som lover «befriende enkelhet» viser seg å være en hermetisk verden, hvor tilgang, kontroll og forståelse forutsetter innsikt i en

teknologisk orden hun ikke er del av. Dermed blir ikke bare kommunikasjonen, men også virkelighetsforståelsen mellom gründer og regnskapsfører splittet. Heidegger ville si at teknologien her ikke lenger lar noe tre frem slik det er, men i stedet gjør både mennesket og det menneskeskapte til noe «stilt til skue» – en bestanddel i en kalkulerbar og kontrollerbar helhet. Dermed blir morens frustrasjon ikke bare en personlig irritasjon, men et symptom på en dypere ontologisk konflikt: mellom det å være menneske og det å være objekt i et system.

Lise Sommer-Jørgensen har undersøkt produksjonen av produktet «saltbøtte». I lys av Heideggers tenkning kan denne teksten leses som en avsløring av hvordan arbeiderens væren er blitt underordnet en teknologisk og økonomisk verdensforståelse, der det som tidligere kunne oppleves som arbeid, nå reduseres til en konstant registrering og overvåking av tall. Arbeiderne trer ikke inn i en fri og åpen tilværelse, men befinner seg i en værensform hvor de først og fremst fremtrer som målbare enheter i et produksjonssystem — som «ressurser» snarere enn «værende». Skjermene, tallene, fargene — alt fungerer som en form for Gestell, en innramming og oppstilling av virkeligheten, hvor alt og alle må kunne telles, registreres og kontrolleres. Det mest menneskelige – arbeidets håndverk, erfaring og situasjonsforståelse — skyves i bakgrunnen til fordel for det kvantifiserbare. Det er ikke lenger arbeidet som gir mening, men om det gir riktig utslag på skjermen. I dette ligger en værensglemsel: mennesket er ikke lenger i verden på en åpen og lyttende måte, men står i hovedsak fremfor tall som avslører mer om systemets behov enn menneskets.

Stina Vestlund forteller om å besøke Klimahuset og utstillingen «Beyond Fast Fashion», og hvordan dette kan forstås som en ontologisk oppvåkning til væren slik den tildekkes av det moderne, teknologiske verdensbildet. Teknologikken reduserer verden til et bestandlager — en ressursbank hvor alt og alle står til rådighet for menneskets nytte. Dette kommer til uttrykk i hvordan klær — som bærer både arbeid, historie og menneskelig tilstedeværelse — blir gjort til kvantitativt overskudd, kastet og sendt som avfall til det globale sør. Klærne mister sin værenskarakter og blir ren “bestanddel”, et tegn på vår fremmedgjøring — ikke bare fra tingene, men fra hverandre og fra jorden selv. Når hauger av klær samler seg i ørkenen i Chile, er det ikke bare en miljøkatastrofe, men også en eksistensiell avsløring: vi står overfor en verden hvor mennesket ikke lenger bor poetisk, men forbruker tankeløst. Dette er ikke bare en økologisk krise, men en ontologisk tilstand — en fremmedgjøring som

teknologikken forsterker, og som vi først kan konfrontere når vi igjen lærer å se, ikke bare på klær, men på verden, som noe mer enn tilgjengelighet og nytte.

Ömer Hanifi Yüzgec undersøker forholdet mellom akademia og ideologi, og viser hvordan det akademiske feltet — her representert ved utviklingen av filosofi- og etikkstudiet ved NTNU — gradvis underkaster seg en teknologisk og ideologisk værensforståelse. Vi kan betrakte denne undersøkelsen ikke bare som en analyse av organisatoriske endringer i et studieløp, men som en avdekkende gest — et forsøk på å la noe komme til syne som ellers forblir skjult i det daglige, teknisk-administrative maskineriet i akademia.

Språk, kommunikasjon og kultur i møte med teknologi og makt

Språket er ikke bare et verktøy, men selve stedet hvor væren får sin form og mening. Når teknologi og makt styrer språket gjennom kontroll, kansellering og digital synlighet, reduseres språket til et instrument for eksklusjon og overfladisk kontroll. Heidegger minner oss på at det usagte er like betydningsfullt som det sagte, og at en innsnevring av språket er en innsnevring av væren selv — en eksistensiell utestengelse fra det som kan komme til syne. Den digitale kulturens krav om umiddelbar respons og iscenesatt autenticitet understreker en flukt fra det åpne og tålmodige nærværet, et tap av det rommet der det egentlige kan trenge gjennom. Dermed blir vår tid en tid for overfladiskhet, der meningsdannelse erstattes av kontroll og synlighet, og menneskets væren skygger bort i jakten på algoritmisk verdi.

Silje Nilsen viser hvordan språk ikke bare er et nøytralt verktøy for kommunikasjon, men en grunnleggende måte å være i verden på — et sted hvor virkeligheten blir forståelig og meningsfull. Når Trump forsøker å eliminere ord som “klimaendringer”, “mangfold” og “abort” fra offentlig diskurs og statsfinansiert forskning, dreier det seg derfor ikke bare om politikk, men om en voldelig innsnevring av selve væren — en strukturell forglemmelse av det som lar oss erfare og forstå virkeligheten. Språklige forbud blir dermed en form for eksistensiell eksklusjon: ved å nekte språket tilgang til visse virkeligheter, nektes også menneskene som lever disse virkelighetene, en plass i det offentlige rom. I tråd med Heideggers innsikt om at det usagte ofte er mer avslørende enn det som blir sagt, blir det klart at det som undertrykkes i språket, også

blir undertrykt i væren. Dette gjelder ikke bare i Trumps USA, men gjenfinnes også i den norske skolen, hvor visse perspektiver utelates fra pensum — ikke nødvendigvis eksplisitt, men gjennom stillhetens politikk. Dermed fremstår språkkontroll som en form for ontologisk makt: en makt som avgjør hva som får være, og hva som må glemmes.

Amanda Gangsøy viser hvordan kanselleringskultur kan forstås som et uttrykk for den moderne tilværelsens fremmedgjøring og teknologiske forflatning. Sosiale medier blir her ikke bare et rom for ytring, men en arena hvor væren selv reduseres til synlighet, likerklikk og algoritmisk verdi. I stedet for en væren-i-verden — et åpent, lyttende nærvær — forvandles mennesket til en tastaturkriger, en skygge bak en skjerm, adskilt fra ansiktet til den andre. Når vi kansellerer, er det ikke lenger for å holde hverandre til ansvar i en felles verdensforståelse, men for å reagere hurtig, uten ettertanke, som en fugleflokk i bevegelse — drevet av en vilje til kontroll og gjennomsiktighet snarere enn forståelse. Dette vitner om et tap av **det åpne**, det genuine rommet for meningsdannelse Heidegger etterlyser — hvor det egentlige krever tålmodighet, stillhet og ansvarlig eksistens. Kanselleringskultur, i sin digitale akselerasjon, fremviser ikke vår frihet, men vår flukt fra den.

Henrik Indahl betrakter BeReal som et digitalt åsted, hvor mennesket kastes inn i en værensforglemmelse, kamuflert som autentisitet. Applikasjonens krav om å fange “det ekte øyeblikket” avslører en dypere eksistensiell ironi: ved å presse brukeren til å fremstå naturlig, blir selvet en gjenstand for iscenesettelse — og dermed ikke lenger seg selv. Autentisitet blir her ikke en væremåte, men en vare: noe som må vises, bevises, og til slutt forbrukes. Når øyeblikket brytes av varslingen og spontaniteten gis en to-minutters ramme, trer brukeren ut av det egentlige samværet og inn i en teknologisk struktur der virkeligheten bare får komme til syne som noe *fremstillbart*. Dermed står vi i fare for at teknologien ikke bare former hvordan vi ser verden, men hvordan verden lar seg være for oss. BeReal blir da ikke et vindu mot det ekte, men et speil mot en tildekt tomhet – en eksistensiell simulering av nærvær.

Jasmine Egset viser hvordan den digitale tilstedeværelsen forstås som et uttrykk for menneskets søken etter en mer «naturlig» og autentisk eksistens i en verden hvor teknologien har blitt altomfattende. Smarttelefonen fungerer ikke lenger bare som et verktøy, men som en måte vi er i verden på – den former våre forhold, vår tidsbruk og vår identitet. I denne digitalt strukturerte virkeligheten viskes grensene mellom det private og offentlige, mellom arbeid

og hvile, ut, og mennesket kastes inn i en tilstand av konstant tilgjengelighet. Lengselen etter digital detox kan da forstås som et forsøk på å gjenopprette en mer opprinnelig væren, et nærvær frigjort fra teknologisk støy. Samtidig viser erfaringene til sårbare grupper — som Mats Steen, kjent som Ibelin — at teknologien også kan åpne for nye måter å være i verden på, der kroppens begrensninger oppheves i det digitale rom. Tilstedeværelsen handler da ikke bare om fravær av teknologi, men om hvordan vi lar noe tre frem i sin sannhet — enten det skjer i møte med naturen eller gjennom en skjerm. Teknologi er ikke bare et hinder for ekte væren; det kan også være en bro.

Teknologiens påvirkning på menneskets væren

I møte med teknologien fremtrer mennesket i dag som en bestand i stellet — hvor ikke bare ting, men også mennesket, stilles i en modus av konstant tilgjengelighet og målbarhet. I denne teknologiske værensmåten reduseres menneskets væren til det kalkulerbare, til data, punkter, diagnoser, algoritmer — en fremmedgjøring som stenger for det autentiske nærvær og det åpne rom der væren kan tre frem i sin egenart. Når vi lar teknologien råde, risikerer vi å miste kontakten med det som er mest grunnleggende: vår evne til å være tilstede som væren-i-verden, et nærvær som ikke lar seg innfange av standardiserte kategorier. Det teknologiske prosjektets forherligelse av effektivitet og kontroll skjuler at menneskets eksistens dypest sett er et kall til å la væren selv åpenbare seg — ikke som et objekt, men som et mysterium som må lyttes til og leves.

Evgeniya Klimentova undersøker hvordan moderne jobbsøking har utviklet seg til en standardisert og teknologisk styrt prosess, der individet må objektivere seg selv for å bli vurdert som en aktuell kandidat. Fra barndom til arbeidsliv formes mennesker til å passe inn i samfunnets krav. Men når det kommer til jobbsøking, er det ikke lenger tilstrekkelig å være kompetent — man må også kunne oversette sine ferdigheter til målbare og markedsvennlige kategorier. Med digitalisering og KI-baserte rekrutteringssystemer forsterkes denne utviklingen, hvor søkeren reduseres til datapunkter i et system som premierer standardisering og effektiv seleksjon. Mennesket i dette systemet får ikke lenger være væren i seg selv, men gjøres til «bestand» – en ressurs blant andre som står til disposisjon for markedets teknologiske logikk. Det som tidligere var en personlig fortelling om arbeid og identitet, blir i dag

omformet til en kalkulerbar rekke av egenskaper som skal kunne styres, måles og optimaliseres. Dette fører til at individet formes etter systemets logikk, ofte på bekostning av personlige verdier, erfaringer og identitet. Slik opprettholdes en nyliberal forståelse av mennesket som en ressurs som skal tilpasses og forbedres, noe som skaper en form for indre tilpasning og fremmedgjøring i møte med arbeidsmarkedet.

Sandra Botonjic undersøker hvordan dikotomiene mellom liv og ikke-liv, menneske og maskin, formes og utfordres i en modernitet preget av teknologisk tenkning og objektivisering. Gjennom refleksjoner over relasjonen til en kosebamse og ChatGPT, belyses hvordan vestlige ontologier — særlig dødens ontologi — bidrar til å avmystifisere verden ved å betrakte alt som i utgangspunktet livløst, til det motsatte er bevist. Samtidig viser teksten hvordan erfaring og affektive bånd ofte motsier denne logikken. Inspirert av Heidegger kan det hevdes at mennesket i moderniteten har mistet evnen til å la være tre frem i sin egenart; verden forstås i stedet som et sett av ressurser til rådighet, som kan måles, kontrolleres og brukes. I denne teknologikken, hvor virkeligheten først gir mening når den kan artikuleres innenfor standardiserte rammer, forflyttes grensene for hva som anses som levende, tenkende og verdifullt. Dermed opprettholdes ikke bare en kunstig adskillelse mellom menneske og ikke-menneske, men også en fremmedgjøring av mennesket fra dets egen være-i-verden.

Tuva A. V. Breian forklarer hvordan fenomenet «SickTok» kan forstås som et uttrykk for hvordan det moderne mennesket forholder seg til seg selv og verden på en værensglemt måte. Når psykiske diagnoser fremstår som håndgripelige og synlige — som et rotete rom eller en bestemt sovestilling — avslører det en teknologisk tenkemåte hvor menneskets være reduseres til målbare og gjenkjennbare symptomer, eller rasjonell inndeling og kontroll av være. I stedet for å la være tre frem i sin åpenhet og uforutsigbarhet, blir diagnosen et tinglig objekt — noe man kan ha, og dermed også vise frem på TikTok. Denne prosessen forsterker en forståelse av selvet som noe man bygger og optimaliserer gjennom klassifikasjoner og selvgranskning. Dermed oppstår en fremmedgjøring: individet blir et prosjekt for seg selv, hvor det egentlige spørsmålet om hvem man er, forstummes til fordel for et diagnostisk regnskap. I denne ontologiske forglemmelsen risikerer vi, som Heidegger advarer, å miste kontakten med menneskets mer gåtefulle, tildekkede være — og å redusere oss selv til symptomer, algoritmer og forenklede narrativ.

Henrik Veum avdekker hvordan droner i krigen mellom Russland og Ukraina ikke bare er redskaper som svarer på praktiske behov, men snarere bærer i seg en åpenbaring av vår væren-i-verden. I stedet for å være nøytrale midler, trer dronene frem som uttrykk for en teknologisk værensmodus der både fiende og operatør reduseres til funksjoner innen et system — mennesket trer inn i stellet, et rammeverk hvor alt, inkludert mennesket selv, blir betraktet som ressurser. Soldatenes distanserte forhold til drepingen, både fysisk og virtuelt, viser hvordan teknologien former vår forståelse av handling, ansvar og død — og hvordan krigens virkelighet fremstår for droneoperatøren mer som en digital lek enn et eksistensielt møte med den andres liv. Samtidig peker den konstante gjensidige innovasjonen mellom partene — våpenkappløpet — på at teknologien ikke bare brukes, men også krever: Den kaller mennesket til stadig nye former for underkastelse og tilpasning, der menneskets frihet forvitrer i takt med at det teknologiske systemet utvides. Dermed blir dronen ikke bare et våpen, men et tegn på hvordan vår eksistens formes og avdekkes i en epoke dominert av teknologisk tenkning.

DEL I:

*Teknologisering og byråkratisering som
kilde til fremmedgjøring i samfunn og
arbeidsliv*

Kapittel 1:

Makt og maktesløshet i statlige omsorgsstrukturer

Av Karoline Danielsen Selnæs

Du prøver å nå fastlegen din, fordi du kjenner at noe føles galt. Den letteste måten å nå fram er gjennom en telefonsamtale med resepsjonisten på legekontoret. Du finner fram til nummeret og venter på å høre en stemme fra den andre siden. Det første som møter deg er et forhåndsinnspilt opptak av en stemme som forteller deg hvilke alternativer du har; «*Tast 1 for å bestille time, tast 2 for å fornye resept ...*». Stemmen som møter deg virker ganske hyggelig, en kvinne fra Trøndelag som sier «*hei dette er nå dine valg*», likevel føler du deg kanskje litt til bry. Bekymringer du har omkring din helse passerer ikke helt inn i den forut bestemte kategoriseringen. Senere noterer legen ned symptomene og plagene dine, klikker seg så videre i systemet, og setter deg og dine følelser inn i kategorier. Du er nå blitt en *sak*, en sak som skal behandles innenfor *systemets rammer*.

Når innser man at man ikke bare lever i et *samfunn*, men i et *system*? Å leve i samfunnet tenker man gjerne at innebærer de sosiale og kulturelle aspektene. Dette kan utspille seg igjennom venner, familie og omgangskretsene du har. Derimot å leve i et system merkes kanskje først i øyeblikk når det skjærer seg, og du må navigere deg gjennom det — et system bygget opp av teknologi, statistikk og prosedyrer; som ser deg, måler deg, og registrerer deg, uten å nødvendigvis forstå deg. Hva skjer med den menneskelige erfaringer når opplevelser, følelser og symptomer oversettes til tall, og hvis omsorg styres av kontroll — hvordan blir dette utført, tolket, og ikke minst hvordan oppleves dette for deg som lever i samfunnet?

Ved å trekke inn ulike erfaringer og feltarbeid gjort blant inuitter i Canada vil jeg forsøke å rette fokuset på hvordan mennesker i krise stadig opplever å stå alene i sin smerte i møte med systemet.

Fremgangsmåte og metode

Gjennom en tidligere faglig undersøkelse viet jeg mye av min tid til å granske det biopolitiske grunnlaget for selvmordsepidemien blant unge inuitter i Canada. Over en lengre periode prøvde jeg å få innsikt i hvordan makt, statlige regimer og byråkratiet manøvrerer seg inn i biopolitikken — boken *Life Beside Itself* (2014) av Lisa Stevenson førte til min interesse for feltet.

Tidligere var dette et akademisk prosjekt for meg, men nylig har de samme spørsmålene dukket opp på et mer personlig nivå. Fra et pårørendes ståsted har jeg opplevd at mennesker jeg bryr meg om ikke har blitt møtt med den troverdigheten og tilliten jeg tidligere hadde gitt det norske helsevesenet. I stedet møtes de av prosedyrer, ventetid, avvisning og tydelige standardiserte vurderinger, som ikke føltes å romme alvoret av den akutte situasjonen. Opplevelsen ga meg følelsen av avmakt, og i forhold til nettopp et system. Dette systemet føltes nå like fjernt som de hendelsene jeg tidligere hadde studert, som vekket spørsmål inni meg angående hvordan et system som er ment å beskytte liv, samtidig kan føles så utilstrekkelig og rigid. Det var ikke kun en opplevelse av maktesløshet, men mine følelser var også et resultat av å bli kastet inn i et større system. Det handlet ikke om enkeltpersoners intensjoner, men snarere hvordan systemet opererer basert på egne logikker. Det fremstår åpenbart at helsevesenet ikke kun representeres av de menneskene som er på jobb den dagen, men er styrt av prosedyrer, prioriteringer og regler. Dette vil jeg tørre å påstå at er forbundet med hvordan hjelp ofte ikke handler om enkelte menneskers vilje eller pågangsmot, men heller *hva det er rom for innenfor de gitte retningslinjene*. Prioriteringene velger hvilken hjelp som gis, og hvem som får hjelpen. En slik type form for makt kan ses som en absurditet ved at menneskers opplevelser blir redusert til målbare enheter i et byråkratisk system — noe jeg selv også opplevde, gjennom fraværet av handlingsmuligheter i den akutte situasjonen.

Jeg begynte å se lignende mønstre fra de hendelsene jeg tidligere hadde studert, hvor helsevesenets regler innrammer mennesker i kategorier; hvordan behovet for orden og kontroll kommer fra en utestående makt, som er med på å skape distanse; hvor man kanskje skulle gitt mer rom for menneskelig skjønn. I tillegg begynte jeg å se hvordan system stiller seg til risikable situasjoner på en måte som kan skape flere former for sårbarhet. I håp om å få en forståelse av hvorfor det er slik, skal jeg i den følgende undersøkelsen forsøke å vise hvordan denne formen for makt utøves i helsevesenet og biopolitikken

generelt. Jeg har til hensikt å vise hvordan standardisering og teknologikken innad i omsorgsstrukturer skaper makt og avmakt for systemet, og det ved hjelp av enkeltpersoners opplevelser. Spørsmålet blir: *er det mulig å motstå teknologikken til et system?*

Empiri

Hvis målet er å ivareta menneskeliv, hvordan stiller staten seg til at mange mennesker ønsker å ende sitt eget liv? Vil den statlige innblandingen ha en positiv effekt eller kan det hende at dette forverrer situasjonen? Nettopp dette skriver Stevenson (2014) om: Hvordan staten må forholde seg til liv og død, og hvordan dette erfares for inuittene i Canada. Statens forsøk på omsorg skjer gjennom ulike standardiserte prosedyrer for å kartlegge, forebygge og overvåke mennesker i risiko. De statlige praksisene illustrerer omsorg, men på samme tid anonymiserer de enkeltindividene, og fraskriver statens ansvar overfor inuittene. Mennesker blir omgjort til deler av et statlig system.

Inuittene i Canada opplevde en selvmordsepidemi, særlig blant de unge i samfunnet. Dette ble noe staten følte de måtte ta hånd om, og brukte ulike strategier for å fange opp unge sårbare inuitter, før de tok valget om å avslutte livet sitt. De ulike formene for å vise omsorg ble også tatt imot ulikt fra inuittene. Dette innebar blant annet overvåkning, selvmordsapparat og hjelpetelefoner—i tillegg til RCMP (Royal Canadian Mounted Police), som representerte staten i det koloniale nord, hvilket hadde til hensikt å hjelpe dem (Stevenson, 2014).

Selv om denne situasjonen utspiller seg i et urfolkssamfunn, vil ikke det si at dette kan anses som et isolert fenomen. Det kan også bli sett som et uttrykk for en global tendens. Systemer som forsøker å møte død eller psykisk lidelse, responderer ofte med standardisering og kontroll. Denne typen praksis er ikke unik for Canada eller inuittene, men en byråkratisk løsning, som gjør seg gjeldende i praksiser over hele verden, også i Norge. Selv om jeg tar utgangspunkt i situasjonen i Nunavut, vil jeg trekke linjer til erfaringer fra Norge. Konteksten og historiene vil være forskjellige, men jeg ser likevel grunnleggende fellestrekk i hvordan system møter mennesker, og da spesielt i forhold til liv og død. Det ligger til grunn en større tendens for hvordan teknologi former måten å forstå og håndtere sårbare øyeblikk. Jeg vil derfor bevege meg mellom de ulike erfaringene, for å forsøke å forstå hvordan teknologikken opererer.

Teknologikk

Teknologikk kan beskrive hvordan helsevesenet opererer innenfor den spesifikke forståelsen der hvor prosedyrer, standardisering og teknologi former hvordan ulike typer for omsorg utøves. Dette utgjør altså det konkrete fenomenet som muliggjør skildringer ut ifra den innskrevne logikken. Denne teknologikken innebærer ikke bare å bruke teknologi, men det er først og fremst en måte å forstå hvordan mennesker blir kategorisert ut ifra systemets egne logikker. I artikkelen «Revurdering av maktbegrepet i teknologiens tidsalder» (2021), kommer det fram en tolkning av Webers tanke om byråkrati som en “styringsmaskin”. Her beskrives det moderne byråkratiet som en standardisert mekanisme som er regelstyrt. Byråkratiet er ment å skulle behandle alle likt for å sikre rettferdighet. På samme tid vil også byråkratiet, med sin makt og selvstendige kraft, leve sitt eget liv.

Teknologikk i møte med liv og død

Ett ungt menneske har tatt sitt eget liv i Nunavut. Innen det har gått kun to timer er helsearbeidere nødt å fylle ut skjema for å dokumentere hendelsen. Innen det har gått tjuefire timer skal alt fra familietilknytning, involverte parter til navn på personen være registrert i deres database (Stevenson, 2014). Det finnes ikke noe rom for å stoppe opp og føle på tyngden av sorgen som har tydeliggjort seg i samfunnet. Fokuset ligger kun på hva som er det neste steget i protokollen — døden ses ikke på som en individuell menneskelig tragedie, men som noe som skal bli administrert av staten.

Mange av de oppgavene som tidligere var styrt og operert av menneskelig skjønn er nå erstattet av den døde maskinen i form av automatiserte systemer. Avmakten blir forsterket gjennom maktforskyvning fra mennesket — «den levende maskinen» —, til den «døde maskinen», i form av systemer (Fyhn m.fl., 2021. s. 27-28). Teknologikken i denne sammenheng bidrar sammen med digitale systemer til å forsterke utviklingen av menneskelig avmakt eller maktesløshet i møte med slike systemer — hvor det heller bestemmes av algoritmer og sjekkpunkter uten den menneskelige omtanken.

I det nordlige Canada er ikke møtet med døden kun fylt av menneskelige følelser, men også byråkratiets tilstedeværen. Stevenson nevner også Webers tanker rundt byråkrati, hvor liv ikke lengere fokuserer på personer, men heller på å upersonlig oppnå fornuftmessige mål (Stevenson, 2014, s. 76). Byråkratiet, hevder Weber, kan ses på som likegyldig ovenfor enkeltpersoner. Denne

konstruksjonen av byråkratiet virker ut ifra egne standardiserte prosedyrer og teknologiske systemer — og gjennom den omfattende strukturen av prosedyrer og protokoller forsøker staten å gripe inn i selvmordsproblemet. Nettopp dette utgjør teknologikkens form; handlingsmønster, teknologi og logikk former helsepersonellens respons, ikke gjennom å vurdere de unike tilfellene, men ved å følge *protokollene* som bestemmer hva som skal bli gjort. Døden er ikke nødvendigvis forstått som et personlig tap, men en hendelse som medfører en rekke administrative tiltak. Slik forskyves ansvaret vekk fra situasjonen til protokoll.

I disse omgivelsene blir døden administrert, og trer fram gjennom statlig ansvarsfraskrivelse — ikke gjennom fravær av handling, men snarere som *mangelen av menneskelig skjønn* i de ulike situasjonene. Dette poenget blir spesielt tydelige gjennom beskrivelsene av selvmordsprotokollene: «å ta ansvar» oversettes heller til å skulle følge bestemte steg i protokollene. Når alle disse punktene i protokollen er utført kan systemet og helsepersonellet med trygghet si seg fornøyd med arbeidet som er gjort. I den typen protokoll er også en rekke avgjørelser tatt på forhånd, dvs. hvem som har ansvaret og hva som er en anstendig respons. Forholdet mellom staten representert av helsepersonell og de pårørende familiene reduseres ned til punkter i en sjekkliste. I stedet for å følge en åpen vurdering med fokus på hvert unike tilfelle, forutsettes det *én* enkelt måte å håndtere død på.

Til tross for at situasjonen i Norge og Canada er svært forskjellig, både historisk og kulturelt, kan det likevel forekomme lignende mønstre i hvordan systemer håndterer omsorg. I Norge kan vi også se hvordan død i møte med byråkratiets teknologiske systemer ofte kommer i konflikt med omsorg og forståelse. Adressa.no publiserte 6. april 2025 artikkelen 'Nå kommer «Digital dødsbo»: - Sjøkket over å miste Knut ble erstattet av fortvilelsen over systemet'. I denne artikkelen kommer det fram hvordan de pårørende av Knuts dødsfall tvinges til å ta stilling til byråkratiet i en periode fylt med sorg. I stedet for å få tid til å sørge over å ha mistet Knut ble denne tiden erstattet med fortvilelse ovenfor systemet. Denne erfaringen speiler poenget om at staten ser deg, men forstår deg nødvendigvis ikke. Både i Nunavut og hos de pårørende etter Knuts dødsfall, blir enkelt individers død teknologisk erobret. Det er nesten som at det blir ansett som viktigere å sikre at protokollene er fulgt i stedet for å vise omsorg for menneskene i nærhet med døden. Teknologien utøver oversikt og kontroll, samtidig som det forsterker følelser av avstand og fremmedgjøring,

for alle inkluderte parter. De etterlatte må få bruke tiden sin på å bearbeide sorgen og savnet, ikke en endeløs papirmølle med hver enkelt leverandør sies det i artikkelen (adressa, 2025). De teknologiske systemene er med på å gjøre døden enda kaldere. Slik det uttrykkes i Adressa artikkelen:

— I dag ser vi at etterlatte slåss med en utmattende papirmølle uten like, spesielt ved brå død. Når du mister noen som står deg nær, er det bare en unødvendig ekstrabelastning å håndtere det krevende byråkratiet i tillegg, sier Tung. (Granviken & Bråten, 2025).

De sårbare i en tid fylt med sorg og kaos må navigere seg gjennom et system som ikke rommer sorgen, men krever effektivitet.

Jeg har også selv kjent på kroppen hvordan det føles å møte et system som ikke føles å romme alvoret av en akutt situasjon. En natt ble jeg vitne til de skjøre grensene mellom omsorg og avmakt. Denne kvelden opplevde jeg at min venn trengte akutt hjelp i en situasjon hvor min støtte ikke var nok. Selv om det finnes protokoller og rutiner som er ment å ta vare på mennesker i slike sårbare situasjoner, følte jeg på et svik. Det var ikke noe hjelp å få, og jeg måtte ta saken i egne hender. Uansett hvor jeg ringte fikk jeg bare beskjed om at det var meg det sto på for å hjelpe vennen min. Jeg opplevde en følelse av maktesløs likegyldighet. Da jeg prøvde å nå ut til det psykiske helsevernet vennen min tidligere har hatt kontakt med fikk jeg heller ingen form for hjelp, men svaret min gråtende og frustrerte stemme fikk var «Thats the norske helsevesenet for ya». Denne tilbakemeldingen tydet på at det ikke finnes noen snarvei til hjelp, uten å måtte gå gjennom ventetid og sjekkpunkter — og det uansett hvor akutt situasjonen måtte være.

Jeg vil få uttrykt at dette ikke er et angrep på norsk helsepersonell, men snarere en måte å skape et bilde på hvor vanskelig en slik situasjon ofte er — når systemet er såpass integrert i byråkratiet og politikken, at møte med sårbare mennesker og deres pårørende, ikke blir møtt av helsevesenet på et *menneskelig* nivå. Åpenbart finnes det protokoller, men i noen tilfeller skaper disse også en distanse eller en mur som fører til at ingen egentlig tar ansvar i selve situasjonen. I slike øyeblikket blir ikke omsorg en fellesforståelse, men heller en ensom kamp om liv og død.

Det jeg ønsker å vise gjennom de ulike erfaringene er hvordan teknologikken, i form av møtet mellom prosedyrer og byråkrati er med å forme disse erfaringene. Uavhengig av de forskjellige tilfellene, så ser vi de samme tendensene som forekommer verden over. Disse tendensene er verken naturgitte eller uunngåelige,

hvilket gjør at vi også kan stille spørsmål ved dem. Lignende tendenser som nevnt over kan vi også se med henblikk på barnevernet, hvor unge nyutdannede barnevernspedagoger i saksbehandlerstillinger finner enkelte saker krevende (Almklov, et. al, s. 169). Informanten til Almklov et al deler sin erfaring om den tunge psykiske belastningen hun opplevde. Dette førte til at hun sluttet i jobben, fordi hun ikke håndterte det emosjonelle ansvaret overfor de sårbare menneskene hun jobbet tett på. Den *helhetlige personlige ansvarsfølelsen*, ifølge Almklov, endret seg til fordel for en mer *byråkratisk ansvarlighet* gjennom de standardiserte prosedyrene. Dette følte de nyutdannede i yrke som et positivt aspekt, ved at de ikke lengre trengte å bære så mye av ansvaret på sine egne skuldre — og poenget mitt ved å vise til denne empiriske forskningen gjort i saksbehandlingsprosessen i kommunale barnevernstjenestene, er at prosedyrer og protokoller også kan tjene helsevesenet godt.

Statens statistikk

Gjennom de standardiserte prosedyrene og teknologiske systemene er statistikk et viktig verktøy for staten, og legger til rette for at staten kan operere på avstand. Dette forklarer Gunhild Tøndel (2017) i «Trangen til å telle». Ut ifra det hun skriver tolker jeg dette i samsvar med hvordan inuittene opplever å bli redusert til statistikk. Tøndel skriver at det som statistikkens overflate ikke viser er like viktig, og kan ha en større betydning for dem tallene angår, enn hva myndighetene legger i det (Tøndel, 2017, s. 92). Før 1941 hadde ikke inuittene i de nordlige canadiske områdene noe form for etternavn. Dette gjorde det vanskelig for staten å holde oversikt over inuittene, og argumenterte for et system for å holde styr på dem. Det å kunne registrere de i statistikken ble sett på som nødvendig. Dermed ble inuittene tildelt hvert sitt identifikasjonsnummer på en brikke de var ment å skulle bære til enhver tid (Stevenson, 2014, s. 27-30). Sett ut fra instrumentell årsaksmessighet kan det finnes sammenhenger også i slike typer tilfeller.

Det instrumentelle refererer til noe som brukes som et middel for å oppnå noe spesifikt. Teknologikken til staten, omsorgsstrukturer og helsevesenet bruker statistikk instrumentelt for styring, for å oppnå et *effektivt* system. Statens tiltak om å innføre identifikasjonsbrikker for inuittene hadde som mål *å holde styr* på dem, men likevel hadde dette videre konsekvenser som ikke nødvendigvis ble tatt i betraktning. Dette kan bevise at system virker ut ifra sin egen logikk, uten ettertanke. Som resultat av identifikasjonsbrikkene ble

inuittene omgjort til bare ett tall i systemet. Dette var i utgangspunktet en uskyldig handling som var ment i beste forstand. Likevel ble det tilsynelatende tolket som å redusere inuittene og deres kropper til statistikk (Stevenson, 2014, s. 29). Brikkene tolket gjennom teknologikken gjorde at inuittene ble distansert fra sin historie. Drevet av den instrumentelle logikken fremviser dette en utøvelse av makt som trer frem gjennom omsorg, samtidig som det avskriver inuittenes subjektivitet. *Menneskene bak tallene forsvinner til fordel for styr og orden*. Absurditet kommer fram ved at tiltak ment for å hjelpe, heller styrket problemet.

Erobring

Pasienter blir omgjort til entiteter i et større system, blant annet gjennom diagnoser, journaler eller prosedyrer, på bakgrunn av å gjøre saken *håndterbar*. Den subjektive opplevelsen hos hvert enkelt individ blir omgjort til noe målbart. For å sette det i sammenheng kan vi blant annet se på hvordan man — f.eks innen psykisk helsevern — gjerne opplever systemet som kaldt og lite autonomt, slik som jeg selv opplevde det. Nettopp for å gjøre den subjektive opplevelsen til en pasient om til en indikator som er målbar. For inuittene kan den teknologiske erobringen av de statlige omsorgsstrukturene oppleves å være preget av en kolonial kontrollmekanisme.

Mye av problemet i boken til Stevenson (2014) for inuittene ligger i at deres kulturelle praksiser og virkelighetsforståelse ikke blir tatt i betraktning av staten. Deres dypt kulturelt forankrede måte å vise omsorg for hverandre, blir omgjort til standardiserte metoder, og målinger for blant annet risiko av staten. Lignende tendenser kan man finne i helsevesenet generelt, spesielt innen psykisk helsevern som innebærer å måtte håndtere ulike aspekter for traumer eller psykiske utfordringer med et diagnostisk rammeverk ut ifra vestlige praksiser.

Bestemme over sin egen død?

Flere av tilfellene vi har tatt for oss viser, at ønsket om selv å kunne bestemme over sitt eget liv og død kolliderer med systemets behov for kontroll og orden. Systemenes forvandlinger kan oppleves som motstridende signaler — dette er et sentralt poeng i Batesons teori om *double-bind* fra hans bok *Steps to an Ecology of Mind* (1972). De skiftende signalene skaper forvirring i forvandlingen (Bateson, 1972/2000, s. 276-282). Han legger mye vekt på hvor

viktig sammenhengen er for å frembringe mening i ulike situasjoner, især når det gjelder kommunikasjon mellom mennesker.

Stevenson forteller videre om inuittenes opplevelser omkring omsorg fra staten. RCMP-politi — sendt fra den Canadiske staten for å «hjelpe» inuittene — er et av tilfellene hvor *double-bind* tydelig blir uttrykt. For hva betyr det i denne sammenhengen, at staten viser omsorg? Stevenson viser til en rekke eksempler hvor staten forsøker å hjelpe gjennom ulike former for systemer — hvordan kontroll og omsorg utøves gjennom et motstridende budskap ovenfor inuittene. RCMP'ene beskrives som «the Eskimos's friend» (Stevenson, 2014, s.76), de er sendt av den canadiske staten for å hjelpe inuittene, samtidig som at de også er lovhåndhevere for den koloniale styringsmakten. På grunn av denne sammenhengen skaper det ofte forvirring for inuittene, med tanke på hvordan de skal forholde seg til RCMP. Hva betyr det å skulle være en venn, samtidig som man er en myndighet som opprettholder makt og kontroll i samfunnet? For inuittene kan forholdet med RCMP oppleves som en form for *double-bind* ved at det er forventet at de skal samarbeide med noe som virker motstridende på flere aspekter.

Selv mord blant inuittene er både forventet og sterkt etablert i statistikken. En av informantene forteller at hun ikke er suicidal, men at hun noen ganger ikke har lyst til å leve lengre — og ser man informantens situasjon ut ifra sammenhengen deres, som handler om at denne personen har levd hele sitt liv i en postkolonial stat, gir denne *double-bind* teorien mening, med dets tvetydige implikasjoner i forholdet til selvmord fra statens side. Åpenbart ønsker ikke staten at inuittene skal ta sine liv, men selvmord er såpass integrert i deres samfunn, at noe annet ville vært merkelig. Informanten selv mener hun ikke er suicidal, fordi hun ikke ønsker å bli enda et tall i statistikken, som del av systemet.

Sett disse betraktningene, kan man lett se likheter med Foucaults tanker om døden i biopolitikk:

[Death] is outside the power of relationship. Death is beyond the reach of power, and power has a grip on it only in general, overall or statistical terms. Power has no control over death, but it can control mortality. (Stevenson, 2014, s. 96).

Med dette menes det, at staten omgjør inuitters død til en størrelse de kan

styre, framfor en individuell handling. For informanten er det viktig å ikke la staten definere hennes framtidige død, men at det er noe hun selv kan bestemme over.

Konklusjon – Motstand mot teknologikken

Å motstå teknologikken i et system krever å utfordre måten standardiseringen, teknologien og måten data omgjort til målbare enheter styrer virkelighetsoppfattingen på. Teknologikken omhandler først og fremst hvordan systemer og strukturer bygger på objektivering og effektivisering, på bekostning av personers subjektive opplevelser, og kulturelle praksiser.

Til syvende og sist kan det finnes en fellesnevner som trer fram gjennom de ulike erfaringene, enten det gjelder selvmords protokollene i inuitt samfunnet, eller frustrasjonen rundt byråkratiets rolle etter nevnte Knuts død. Dette er teknologikken, ikke som et teoretisk begrep, men en virkelighet som spilles ut gjennom sorg og kriser administrert i prosedyrer og målbare enheter. Her finner vi mønsteret for hvordan du som menneske lever i et system.

Ulike måter for å vise motstand mot teknologikken kan innebære å legge fokuset over på personlige fortellinger. Dette kan handle om menneskers egne erfaringer framfor å redusere historiene til tall og statistikk. I tillegg vil det være en viktig del å inkludere faglig og menneskelig skjønn. Generelt sett vil motstand mot teknologikken ligge i å gjenopprette de menneskelige opplevelsene og forståelsene av en situasjon, samt måten å erfare og gi mening til verden på.

Litteraturliste

- Bateson, Gregory (2000) “Steps to an ecology of mind”, University of Chicago Press
- Fyhn, H., Røyrvik, J., & Almklov, P. (2021). Revurdering av maktbegrepet i teknologiens tidsalder: Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer. *Tidsskriftet Antropologi*, Nr. 81(2020), 25–45. <https://doi.org/10.7146/ta.vi81.128364>
- Granviken, Simen & Bråten, Roy Tommy (2025, 6. april) Nå kommer «Digital dødsbo»: - Sjøkket over å miste Knut ble erstattet av fortvilelsen over systemet, Adressa.no https://www.adressa.no/politikk/i/0VxKR2/naa-kommer-digitalt-doedsbo-sjokket-over-aa-miste-knut-ble-erstattet-av-fortvilelsen-over-systemet?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR5s0kcN04CYvaL7fz0la-AdPzVAixV8GRB9eokaOWvBkFOiGArxS81RjqWE7w_aem_HBBZT6NLbm015HNNImj3PA
- Larsen T., Røyrvik E, *Trangen til å telle : objektivering, måling og standardisering som samfunnspraksis*. Scandinavian Academic Press; 2017.
- Stevenson, Lisa (2014) *Life beside itself imagining care in the Canadian arctic*. University of California Press

Kapittel 2:

Menneskelige forhold som «levende vedheng for maskiner»?

Av Milica Subanovic

Se for deg at du er på nærbutikken og står i kø mens du venter på at neste selvbetjeningskasse skal bli ledig. De ansatte fyller på varer i all hast, og du merker at de har nok å gjøre. Foran deg står en eldre dame som ikke får til å skanne disse varene selv. Hun ser seg rundt, men ingen ansatte er i nærheten. Etter hvert kommer det en ansatt som hjelper damen og haster videre til neste kunde. Du kjenner igjen den eldre damens blick, et blick preget av frustrasjon og hjelpeløshet — å dra på butikken ble nå mer som en byrde enn en glede. Den eldre damen, som før pleide å slå av en prat med personen i kassen, kvier seg nå for å gjøre noe så hverdagslig som å handle dagligvarer etter innføringen av selvbetjeningskasser. Etter hvert blir det din tur i kassen. Du skanner varene, betaler og går ut — uten å ha utvekslet et ord.

Forholdet mellom mennesket og teknologi er ikke ensidig. Det er ikke slik at det kun er teknologi som påvirker mennesker eller bare mennesker som påvirker teknologien. Det er snarere preget av en gjensidig påvirkning der teknologien både er et produkt av menneskelig tenkning, og samtidig en slags kraft som former menneskets måte å være i samfunnet på. Et tidlig eksempel på dette er først og fremst industrialiseringen. Industrialiseringen førte i all hovedsak til at maskiner erstattet manuelt håndarbeid for å øke produksjonen. I dag kan vi ikke bare se på automatisering som den mest inngripende endringen i arbeidslivet i Norge, men også internasjonalt — stadig flere oppgaver som tidligere ble utført av mennesker, blir nå utført av teknologien i form av maskiner og ulike systemer.

Utgangspunktet for denne undersøkelsen er *hva som skjer med menneskelige forhold når maskiner tar over oppgaver tidligere utført av mennesker*, med særlig vekt på *selvbetjeningskasser i dagligvarebutikker*. Her er det snakk om *automatiseringen av kassearbeidet*, som har gått fra å være en ekte person, ansatt i kassen, til å bli en selvbetjeningskasse der kunden betjener seg selv.

Det første man gjerne tenker eller ser i media er hvordan dette systemet effektiviserer handleopplevelsen i tillegg til at det bidrar til å redusere behovet for bemanning, men samtidig kan dette også ha betydelige følger for menneskelige forhold. Sistnevnte er det vi kommer til å rette søkelys mot.

Et historisk utgangspunkt – Manufacture VS. Machino-facture

Ifølge den britiske antropologen Tim Ingold, kan vi definere teknologi som «et korpus av kulturelt overført kunnskap, som kommer til uttrykk i produksjon og praktisk bruk (manufacture and use)» (Ingold, 1979) (Eriksen, 2021, s. 371). Produksjon og praktisk bruk er uunngåelig fordi det er noe vi omgis til enhver tid, og på denne måten er teknologi avgjørende på helt grunnleggende måter for både mennesker og arbeid. Derfor er det også nødvendig å se på teknologien fra en historisk synsvinkel. Gjennom å se på blant annet kapitalismen, industrialisering og digitalisering, kan vi forstå dagens samfunn på en mer kompleks måte enn hvis vi unnlater å se på teknologiens historiske fremtreden.

Marx analyserte hvordan industrialiseringen på 1800-tallet forandret arbeidslivet gjennom fabrikkproduksjon og automatisering. To begrep han legger spesielt vekt på er *manufacture* og *machinofacture*. Dette er to begrep som er høyst relevant for overgangen fra bemannende kasser, der ansatte fysisk skanner varer og gjerne slår av en prat med kunden, til selvbetjeningskasser der kunden betjener seg selv. Når det er snakk om *manufacture* vises det til den kapitalistisk produksjonens førindustrielle fasen, som strekker seg helt tilbake til midten av 1500-tallet og frem til slutten av 1700-tallet (Ingold, 2000, s. 309). Det som kjennetegner *manufacture* er «the assembly, within a single workshop, of a large number of highly specialized, skilled artisans performing complementary tasks withing a rigid prescribed division of labour» (Ingold, 2000, s. 309).

Dette betyr altså at produksjonen foregår manuelt, og arbeidsoppgavene er svært spesialiserte der hver arbeider er ekspert på sin del av jobben. Dette kan sammenlignes med bemannede kasser. Kassearbeideren har en spesialisert rolle og er nærmest ekspert i sin oppgave som utgjør butikkens drift. En vesentlig del av kassearbeiderens rolle er å skanne varer og sørge for betaling, men vel så viktig som dette, er det å ivareta det sosiale samspillet med kunden. Den pre-industrielle fasen og helt frem til slutten av 1700-tallet var med andre ord preget av produksjon basert på håndverk. Vi kan se på bemannede kasser i lys

av denne fasen. På samme måte som at produksjonen var basert på håndverk, er det også fortsatt et menneske som utfører arbeidet direkte i fysisk bemannede kasser. Kassearbeideren bruker både hender og kunnskap på samme måte som den klassiske *manufacture* arbeideren.

På den måten kan vi omtalte *manufacture* som en slags motsats til *machinofacture*. Man kan si det på den måten at arbeidere (*manufacture*) er laget for å bruke verktøy, mens maskiner (*machinofacture*) ikke er laget for å bli brukt av arbeidere. *Machinofacture* vokste frem i kjølvannet av den industrielle revolusjonen. Dette gjorde at arbeid og produksjon av mennesker ble erstattet med maskiner. Den industrielle revolusjonen markerte et skille som gikk ut på at manuelt arbeid, som for eksempel håndverk og annet arbeid der man tidligere brukte håndverktøy, ble overtatt i økende grad av maskiner. Et dagsaktuelt eksempel på dette er nettopp hvordan fysisk betjening i kassen, i økende grad blir overtatt av selvbetjeningskasser. Overgangen fra *manufacture* til *machinofacture* kan vurderes opp mot spørsmålet om mennesket ikke blir mer enn bare et «levende vedheng» til maskinen? (Ingold, 2000, s. 308). Dette kan ses i forbindelse med overgangen fra ansatte som tidligere bemannet kassene, til selvbetjeningskasser der kunden betjener seg selv. Denne utviklingen gjør at vi kan sette spørsmålstegn ved hvilken rolle arbeideren egentlig har, og om det fortsatt finnes rom for menneskelige forhold i et samfunn der hverdagen er preget av maskiner som overtar sentrale funksjoner. Når det tekniske systemet — selvbetjeningskassene i dette tilfellet — tar over det som var en sosial samhandling mellom kunde og ansatt, utfordres de sosiale båndene og den nærheten som tidligere var en del av møtet mellom mennesker i dagligvarebutikker.

Menneskets forvandlede rolle

Antropologen Tim Ingold (2000) påpeker at selv det best konstruerte systemet for automatisk *machinofacture* vil stoppe opp dersom det ikke får en kontinuerlig tilførsel av drivstoff og råmaterialer, hvilket krever menneskelig tilsyn (Ingold, 2000, s. 308). På denne måten argumenterer han for at mennesket aldri helt forsvinner ut av systemet, da maskiner krever tilsyn og vedlikehold utført av mennesker. Det vil si at en selvbetjeningskasse aldri er helt «selvstyrt» i en absolutt forstand. Istedenfor at arbeiderens rolle er eliminert, kan man heller argumentere for at den er forvandlet til en mer indirekte rolle, der ansatte i dagligvarebutikker overvåker kassene, og griper inn ved feil eller kontroll.

Denne forvandlingen av den ansattes rolle er med på å påvirke menneskelige forhold ved å endre dynamikken i samhandlingen mellom kunder og ansatte. Mennesket spiller altså fortsatt en avgjørende — men riktig nok en endret rolle.

Når selvbetjeningskassene — eller teknologikken denne inngår i — begrenser de sosiale samhandlingene man tidligere så på som en naturlig del av hverdagen (som nettopp det å handle i bemannede kasser), så endres også mellommenneskelige forhold. Ikke bare er det et faktum at selvbetjeningskasser er å finne i de aller fleste dagligvarebutikkene nå, men det er også verdt å nevne at det finnes butikker som er *helt uten* betjening i det hele tatt, som for eksempel Joker. «Har du behov for å snakke med kundeservice, vil du finne knapper ulike steder i butikken for slik kommunikasjon» (Joker.no, 2025). Her ser vi at kundens mulighet for hjelp i form av fysisk samhandling med en ansatt blir minimal. Dette er et tydelig eksempel på hvordan den fysiske og sosiale kontakten mellom kunde og ansatt blir «mindre viktig» i forhold til den teknologiske løsningen i en mer maskinpreget verden. Når kunden møter en maskin istedenfor et menneske i kassen oppstår det en avstand i forholdet; Det menneskelige trekket ved møtet (som en gang var en del av opplevelsen) forsvinner. Det skaper en utfordring på ulike nivåer, men til å begynne med kan vi si det er problematisk fordi det øker den følelsesmessige avstanden som oppstår. Den oppstår som følge av mangel på *personlig samhandling*. Som nevnt innledningsvis, skanner man varene selv, betaler og går ut, uten å ha utvekslet et eneste ord med noen som helst.

Utfordret av teknikken

Utviklingen fra *manufacture* til *machinofacture* gir oss et uunngåelig utgangspunkt for å undersøke et helt sentralt spørsmål: hvordan påvirker selvbetjeningskassene i dagligvarehandelen menneskelige forhold, særlig i samspillet mellom kunde og ansatt? Til tross for selvbetjeningskassenes fremtreden som følge av dagens automatiserte samfunn, bidrar det ikke utelukkende positivt. Selv om det bidrar til effektivisering av arbeidet og kostnadsbesparelser i form av at man ikke trenger like mange ansatte i kassen til enhver tid, så er det viktig å ikke glemme hvordan det også kan føre til redusert sosial samhandling og nærhet mellom mennesker.

Når maskiner tar over oppgaver som tidligere var utført av mennesker, skjer det noe i de mellommenneskelige forholdene. Den moderne teknikken (eller

teknologikken) gjør at vi ser på verden i lys av *effektivitet*. Butikkarbeidet blir effektivisert uten hensyn til menneskelige relasjoner. På denne måten kan vi i lys av filosofen Martin Heidegger (2016), si at vi er utfordret av teknikken. Han argumenterer for at vi bruker verden som *bestand*, et begrep som viser til at vi ser på verden som ressurser, altså noe som kan utnyttes (Heidegger, 2016, s. 190). Han sammenligner dette med et rutefly:

Men ruteflyet som står på startbanen, er dog en gjenstand [...]. Avdekket står den på rullebanen bare som bestand, for så vidt som den er bestilt for å sikre muligheten for transport. For dette må den selv i hele sin konstruksjon, i enhver bestanddel, være bestillbar, dvs. startklar (Heidegger, 2016, s. 190).

På samme måte som Heideggers rutefly, blir også mennesket ved dette synet sett på som en ressurs som kan utnyttes. Flyet mister sin egenverdi når det «står på rullebanen bare som bestand», fordi det står der klar til å bli brukt og bestilt. Slik kan også denne utfordrende avdekningen vise hvordan mennesket reduseres til bestand. Når mennesket blir erstattet av maskiner, eller bare blir et «levende vedheng» (Ingold, 2000, s. 308) til selvbetjeningskassen, så er det en risiko for at *mennesket reduseres til bestand*. Mennesket blir redusert til et ledd i produksjonen som kun overvåker eller vedlikeholder teknologien når det trengs.

Den utfordrende avdekningen gjør at vi kan se på ansatte som en bestanddel i et større system, der det sosiale samspillet ikke spiller noen rolle i seg selv. Der den ansatte i kassen var ansett som en person i samhandling med kunder, blir mennesket nå redusert til et ledd i produksjonssystemet. Dermed kan vi også si at forholdet mellom kunde og ansatt mister sin dybde og gjensidighet. Sosiologen Emile Durkheim (2014) tok for seg begrepet om gjensidig avhengighet i sin bok kalt *The Division of Labour in Society*. Han omtaler det som organisk solidaritet, som er en type solidaritet som for eksempel i dette tilfellet oppstår ved at kunden er avhengig av at den ansatte utfører sin rolle for at handelen skal fullføres, mens den ansatte er gjensidig avhengig av kunden for å ha en jobb. Denne gjensidige avhengigheten blir utfordret når maskiner erstatter den fysiske betjeningen. Samfunnet blir dermed, med Heideggers ord, utfordret av teknikken. Veid opp mot teknologikken og systemets virke, blir menneskets forhold til hverandre, annenrangs.

Endring i menneskelige forhold

Endringen i denne arbeidsdynamikken, der maskiner erstatter oppgaver tidligere utført av mennesker, har både konsekvenser for individet og ikke minst samfunnet som helhet. Når den gjensidige avhengigheten mellom ansatt og kunde blir mindre og mindre, blir også avstanden mellom dem i form av relasjoner større og større. Ettersom det sosiale samspillet blir redusert til et minimum, kan følelsen av fremmedgjøring oppstå for både kunden og den ansatte. Vi har sett hvordan overgangen fra en sosial samhandling, til en mekanisk prosess har oppstått som følge av automatiseringen av samfunnet. Dette har gjort at sosiale bånd som er vesentlige for sosialt samspill, uttynnes. Når betjeningen i butikker blir erstattet med maskiner mister vi de små øyeblikkene som er avgjørende for menneskets forståelse, empati og det sosiale samspillet i mellommenneskelige forhold. Den enkelte blir redusert til roller der forholdene blir mer funksjonelle og instrumentelle enn emosjonelle. Maskiners overtakelse av menneskelig arbeid tar med andre ord ikke hensyn til menneskets behov for sosial samhandling og tilknytning.

For å se ytterligere på hvordan menneskelige forhold endres, kan vi gjøre dette ved bruk av Erving Goffman. Ved å bruke hans sosialdramaturgiske modell, samt hans teori om dehumanisering, så får vi et dypere innblikk i denne tematikken. «Når en person eller opptredende spiller samme rolle for samme publikum ved forskjellige anledninger, vil det etter all sannsynlighet oppstå et sosialt forhold» (Goffman, 1992, s. 22). Dette sitatet viser hvordan den gjentakende samhandlingen mellom mennesker i dagligvarehandelen, skaper et sosialt bånd mellom dem. Denne muligheten for sosialt samspill fjernes når maskiner erstatter menneskene bak kassen. Mennesket er ikke lenger i sentrum og dette kan føre til såkalt dehumanisering, ettersom individer anses som ressurser i et større system, snarere enn enkeltpersoner med følelser og behov.

Teknologisk nærhet — en ny form for avstand?

I denne sammenhengen er det interessant å trekke frem et poeng fra boken *Trangen til å telle*. Her kommer det frem at «teknologisk produksjon av nærhet [...] ser [stadig] ut til å produsere nye former for avstand som må overvinnes i jakten på nærhet» (Larsen & Røyrvik, 2017, s. 124). Når den enkeltes verdighet og egenverdi trues gjennom at man blir behandlet som en robot, et tall, eller bare et ledd i et større system — eksempelvis når man som

kunde bare blir om til tall som skal skannes, betale, og gå videre uten noen form for sosial aktivitet — så svekkes de mellommenneskelige forholdene.

Men hvilken forstand kan selvbetjeningskasser som teknologiske løsninger, faktisk kan føre til det som her blir omtalt som «teknologisk avstand», og hvordan kan denne avstanden overvinnes i jakten på nærhet? Selvbetjeningskassene virker å bidra til å skape denne teknologiske avstanden, da den oppretter en slags «barriere» — eller, bedre, en *skjerm* — mellom menneskers sosiale bånd, hvilket tidligere var en avgjørende del av å dra på butikken. Dette skjer når de hverdagslige samtaler man hadde med fysisk bemanning i kassen, blir erstattet av tastetrykk på en skjerm. Denne objektivering av mennesket går på bekostning av de menneskelige forholdene når selvbetjeningskasser erstatter fysisk bemannede kasser; når mennesket skyves ut ved hjelp av «den objektiverende forestillingen» (2016, s. 195) som Heidegger viser til, og som handler om hvordan den moderne teknikken eller teknologikken stadig gjør at vi forholder oss til alt — inkludert mennesker — som objekter man kan kontrollere, måle og på denne måten forstå.

Samhandlingen mellom kunde og ansatt blir omgjort til en byttehandel, og på dette viset går muligheten til å vedlikeholde de hverdagslige, men dypt meningsfulle forholdene, tapt. Det bidrar også til å forsterke en samfunnsstruktur der menneskelige forhold ikke lenger er like nødvendige, fordi selvbetjeningskassene likevel «funker».

Det paradoksale i denne situasjonen — der selvbetjeningskassene er i ferd med å erstatte den fysiske bemanningen i dagligvarehandelen — er at jo mer teknologikken søker å komme nær oss, jo mer mister vi det som vi ser faktisk skaper nærhet. Her ser vi hvordan det hele koker ned til én ting, altså *det menneskelige*. Selv om vi kanskje ikke merker umiddelbart at noe er borte (fordi de teknologikkens «framskritt» eller erobring skjer gradvis), vil man til slutt merke at illusjon av nærhet som teknologikken frembringer dypest sett egentlig er en avstandsdannelse, fordi den svekker de naturlige mellommenneskelige forholdene som oppstår i hverdagen. Det endrer ikke bare forholdene våre, men samtidig menneskers forståelse av hva det vil si å være menneske i forhold til andre, når det sakte, men sikkert blir et forhold som forsvinner under selvbetjeningskassenes overtagelse.

Kritisk perspektiv

Selv om vi i all hovedsak har undersøkt hvordan menneskelige forhold svekkes som følge av at maskiner tar over oppgaver tidligere utført av mennesker, er det likevel viktig å anerkjenne at dette bare er én måte å se det fra. For noen kan selvbetjeningskasser og andre automatiserte systemer være et symbol på frihet, effektivitet og noe som ivaretar menneskets selvbestemmelse. Enkeltpersoner vil kanskje argumentere for at det er befriende med nye teknologiske innovasjoner som i dette tilfellet, selvbetjeningskasser. De gir også muligheten til å unngå møter med andre, dersom man opplever disse møtene som belastende. Det er vesentlig å erkjenne at ikke alle mennesker forholder seg til selvbetjeningskasser slik vi har tatt utgangspunkt i her.

Et annet viktig moment, påpekt av Ingold, er det såkalte «problemet med teknologisk determinisme» (Ingold, 2000, s. 294), hvilket ser på teknologien som den primære drivkraften bak samfunnsmessig endring. Hvis man ene og alene tolker selvbetjeningskassene som årsaken til at forhold mellom mennesker svekkes, er det fare for å havne i denne fellen. Hvis man ser på verden gjennom en teknologisk deterministisk linse, medfølger det en forenklet forståelse av teknologiske endringer. Det medfører en forståelse av teknologien som noe unngåelig og lineært, der mennesket ikke har noen betydning i møte med denne utviklingen. Derfor bør man fra et kritisk perspektiv også se på hvordan mennesker selv er med på å forme teknologien. Det er ikke slik at det bare er teknologien som påvirker mennesket, eller bare mennesker som påvirker teknologien. Isteden kan man si at teknologi er samfunnsmessig, samtidig som samfunnet er teknologisk — et poeng som tanken om teknologi som *teknologikk* forsøker å betone. Slik unngår man både «problemet med teknologisk determinisme», samtidig som man unngår et instrumentalistisk syn på hva som skjer når maskiner tar over oppgaver tidligere utført av mennesker.

Konklusjon

Vi har forsøkt å vise hvordan automatisering endrer menneskelige forhold, særlig i lys av selvbetjeningskassene som empiri, samt forholdet mellom kunde og ansatt. Vi har sett på hvordan menneskets rolle forvandles fra en aktiv rolle i menneskelig samspill, til å bli et «levende vedheng» (Ingold, 2000) for selvbetjeningskassens virke. Det kan konkluderes med at automatiseringen — slik vi har sett den komme til uttrykk gjennom selvbetjeningskassene — hovedsakelig ser ut til å være drevet av målet om effektivisering av arbeidet,

uten hensyn til de arbeidene. Dette, i den forstand av at automatiseringen tar lite hensyn til menneskelige forhold.

Vi har forsøkt ved hjelp av Marx' begrep *manufacture* og *machinofacture*, Ingold's perspektiver, Heideggers tanker om verden som bestand, og til slutt Durkheims organiske solidaritet, å se på hvordan menneskelig samhandling og samspill blir erstattet med teknologikkens samhandling og hvordan det svekker de mellommenneskelige forholdene. Denne utviklingen viser hvordan mennesket i en verden fylt med teknologisk «fremskritt» og (opp)løsninger, reduseres til en bestanddel. Dette blir tydeligere og tydeligere i hverdagslivet der man går på butikken, skanner varene selv, betaler og går ut — uten å ha utvekslet et ord med noen.

Litteraturliste

- Durkheim, E. (2014). *The division of labor in society* (Vol. Second edition). (S. Lukes, Red.) London: Bloomsbury Academic.
- Eriksen, T. H. (2021). *Små steder - store spørsmål, innføring i sosialantropologi* (Vol. 4). Oslo: Universitetsforlaget.
- Goffman, E. (1992). Innledning. I E. Goffman, *Vårt rollespill til daglig* (ss. 11-23). Oslo: Pax.
- Heidegger, M. (2016, Juli 4). Spørsmålet om teknikken. *Scandinavian University Press*, ss. 182-204.
- Ingold, T. (2000). Tools, minds and machines: an excursion in the philosophy of technology. I T. Ingold, *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill* (ss. 294-311). London: Routledge Ltd.
- Joker.no. (2025, Februar 10). Hentet fra Handle når du selv vil med delvis fjernbetjent butikk: <https://joker.no/om-joker/handle-nar-du-selv-vil-med-selvbetjente-butikker>
- Larsen, T., & Røyrvik, E. A. (2017). *Trangen til å telle objektivering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (Vol. 1). Oslo: Scandinavian Academic Press.

Kapittel 3:

AtB og passasjerene mot teknologien

Av Karen Korslund

I denne artikkelen skal jeg ta for meg fenomenet AtB og deres billettkontroller. Det hele er basert på en hendelse jeg selv opplevde for ikke lenge siden hvor jeg ble tatt i billettkontroll.

AtB leier inn vektere som daglig utfører billettkontroller på deres busser. Gjennom artikkelen vil jeg se nærmere på makten som ligger i dette fenomenet fra flere ulike perspektiver — blant annet maktforholdet mellom AtB og den reisende. Hvor går grensen for å måtte betale bot og ikke? AtB har selv uttrykt at de må ha strenge retningslinjer for billett- og botsystemer da de daglig har flere kontroller på flere ulike busslinjer. Likevel kan man se at flere av de som har billett blir behandlet som om de som sniker på bussene.

Hovedpoenget vil ligge i å undersøke makt og avmakt mellom passasjerene og AtB — for hvor ligger problemet? Og hvordan skal det gå i fremtiden? Og har vi egentlig allerede mistet den teknologiske makten vi hadde?

Fenomenet

Hva som skulle bli temaet for denne artikkelen kom frem den dagen jeg ble tatt i billettkontroll. På dette tidspunktet hadde nettopp periodebilletten min gått ut og jeg hadde glemt å kjøpe en ny. Jeg tar buss fra Studentersamfundet i Trondheim, og ser bare noen sekunder inn i turen at bussen blir vinka inn på en holdeplass som ikke lenger er i drift. Der står det opp mot 20 vektere som har som jobb å sjekke om passasjerene på AtBs busslinjer har kjøpt bussbillett. En ting som man kan merke seg ved denne situasjonen, er hvordan kontrollen skjer på en holdeplass som ikke er et stopp på bussens linje, der ingen av passasjerene kan komme seg ut ved å si «jeg skal av her». Videre går cirka 3 vektere på hver dør av bussen — cirka 12 vektere til sammen. Resten står utenfor og passer på at ingen løper, mens en annen vokter har stoppeklokke på fire minutter på mobilen, som jeg antar er tiden de har lov til å holde bussen. Vekterne går rundt og spør hver enkelt passasjer om de har billett, hvor man enten viser billett med mobilen sin gjennom appen til AtB, meldingen man har sendt for å kjøpe billett, eller et kort AtB har som fungerer som billett. Som

nevnt tidligere hadde periodebilletten min nettopp gått ut, og jeg hadde derfor ingen billett. Jeg begynte å forberede meg på en bot og skammen ved å si «jeg har ikke billett». Når vekteren kommer til meg sier jeg at jeg har glemt å kjøpe ny etter at periodebilletten min gikk ut. Han spør deretter når den gikk ut. Jeg sjekker mobilen og ser at det var kun for noen timer siden. Han spør om navn, telefon og e-posten min og blir stille i et minutt. Han forteller jeg er heldig i dag, fordi han kan se at jeg på mine 2,5 år i Trondheim jevnlig har kjøpt billett, og at det kun er noen timer siden billetten gikk ut. Derfor slipper jeg å få en bot. Altså, jeg slipper unna bot fordi jeg har fulgt min «plikt» og kjøpt billett og derfor er «belønningen» tillit tilbake og ingen bot.

Arrangert til bot?

Om man tar et Google søk som inkluderer ordene «AtB» og «kritikk» kommer det opp en rekke artikler både lokalt og nasjonalt. Generelt har AtB fått en del kritikk opp gjennom årene, mye av det kommer frem på sosiale medier. I Facebook gruppa «Meldegruppe billettkontroll Trondheim» legger reisende eller bare forbipasserende ut når de ser vektere, hvilken buss de går på og hvor de går av. Man kan anse gruppen som en «felles dugnad» for å hjelpe hverandre med å unngå å bli tatt i billettkontroll. Likevel er det flere i Facebook-gruppa som forteller eller ytrer om sine opplevelser om billettkontroll av AtB. En

bruker som sier selv at hen er student skriver blant annet 7.februar 2024 at vedkommende ble stoppet i en kontroll. Hen hadde billett som var gyldig, men når studentbeviset skulle vises frem sviktet appen og vedkommende fikk derfor ikke fremvist beviset. Videre skriver vedkommende at hen fikk beskjed om å dra til hovedkontoret deres for å få den fjernet og dro derfor videre til AtB. Vedkommende fikk der fjernet boten, men beholdt et gebyr på 150kr. En annen historie der det ble stilt spørsmål ved AtB sitt system var når Mads Bildøy skulle ta bussen fra Dragvoll til Studentsamfundet, og kjøpte en billett flere minutter ved avgang ved å sende melding til AtB sitt nummer for billetter. Han la deretter mobilen i lomma og gikk tre minutter senere inn på bussen. Det er kontroll og Bildøy ser når han tar opp mobilen for å vise billetten at han aldri fikk noe kvittering på billettkjøpet tre minutter tilbake. Bildøy forteller selv at vekteren så at han hadde kjøpt billett, men ga likevel en bot og beskjed om at Bildøy selv bare måtte klage på boten i ettertid. Han sendte klage, men fikk ikke medhold fra AtB og beskjed om at de så at han prøvde å opptre redelig selv om det likevel ikke fraskriver han ansvar. Til dette kommenterer Bildøy til NRK at det er hans ansvar når AtB sitt system svikter.

Dette er kun to eksempler fra offentlige publikasjoner om hendelser ved billettkontroll ved AtB. Som student selv opplever jeg stadig at samtaleemner om AtB finner sted, og med en negativ undertone. Hovedmålet med å ta med disse eksemplene er å fremvise hvor varierende systemet til AtB i mange tilfeller er. Under min hendelse med billettkontroll vil jeg tørre å påstå at jeg slapp billig og enkelt unna sett opp mot de to nevnte eksemplene. I samme NRK-artikkel som Bildøy forteller om sin hendelse sier Grethe Opsal som er direktør for kommunikasjon og drift i AtB at de har svært mange reisende hver dag og av den grunn må ha klare retningslinjer. Noe som Opsal har et godt poeng i. Likevel kan man se en gjenganger av episodene som gjengis i de utvalgte

artiklene. Det er passasjerer som har prøvd å følge AtB sitt billettsystem, hvor systemet har svikta. Man kan stille spørsmål ved hvor gode retningslinjene til AtB er når det gjelder sviktende system. Ved å basere et billettsystem på teknologi må man i mange tilfeller også ha en plan b. Målet med vektere er å ta de som sniker, men hva gjør man når teknologien sniker for menneskene? Med et samfunn som baserer seg mer og mer på teknologi er man i mange tilfeller nødt til å ha en plan b eller generelle retningslinjer som gjelder når teknologien ikke vil samarbeide med de reisende.

I de aller fleste samtaler som omhandler AtB og deres billettkontroller hører jeg sjeldent gode ord. Selv kjøper jeg alltid billett og omgås med venner hvor flesteparten også kjøper billett, og de som ikke gjør det er klar over hva slags konsekvenser det gir å ikke kjøpe det. Jeg kjenner flere som ikke orker eller gidder å reise med AtB i frykt for å bli tatt for å snike selv om de ikke har gjort det. Trondheim er kjent for å være en stor studentby og ryktet om kollektivtransporten spres fort, både fjernt og nært. Min episode med AtB som jeg nevnte innledningsvis er på mange måter en helt annen opplevelse enn det som blir omtalt. Dette er også noe av poenget ved å vise at de strenge retningslinjene som ble nevnt, kanskje ikke er så tydelige eller sterke som det blir sagt.

T for tillit?

I min situasjon og enkelte av de som er nevnt tidligere oppstår det en form for tillitsprøve mellom passasjerer og AtB som er basert på en teknologisk tillit. Ikke bare til AtB, men også AtB sitt system og reglement. Tillit til at de vil ta de som sniker, og ikke de som prøver å følge deres system. Når jeg var mindre og skulle ta buss der jeg kommer fra måtte man gå ombord ved sjåføren å enten

betale en billett eller vise frem et busskort, hadde du ikke dette fikk du ikke være med ombord og måtte gå av bussen. I dag er systemet basert på tillit, både til samfunnet og teknologien. Bildøy fortalte til NRK etter sin hendelse med AtB at han var svært misfornøyd med at han bokstaveligstalt måtte betale boten for at deres system sviktet. Selv fikk han høre at de ikke betegnet han som en sniker, samtidig som beskjeden var at det er hans ansvar å ha alt på stell før han gikk ombord på bussen, noe han også i utgangspunktet hadde. Hva gjør det egentlig med et samfunn når man baserer et system på teknologisk tillit? Et resultat av et slikt spørsmål ser man i for eksempel en billettkontroll. Man velger å stole på teknologien og bruke den som hjelp for å blant annet forenkle noe. Dette vil igjen og totalt handle om tillit, til både systemet, teknologien og reisende i dette tilfellet.

Nærhet eller avstand?

I en slik situasjon er et sentralt spørsmål om det skapes nærhet eller avstand mellom AtB og resten av de reisende. På den ene siden skapes det nærhet av at det vises en form for respekt fra begge parter. Jeg viser respekt til AtB og deres system. I tillegg viser vekteren respekt til meg ved å ta min billetthistorikk med i avgjørelsen med i beslutningen om jeg skulle fått bot eller ikke. Dette kan skape også en videre nærhet mellom AtB og resterende av reisende ved å se at det finnes en form for respekt i systemet deres. Vedsiden av dette skapes det en form for avmakt i situasjonen. Ved at AtB legger tidligere datahistorikk og litt sympati til grunne for å ikke få bot viser det at den egentlige maktrollen de har ikke påvirker handlingene. System kan i mange tilfeller skape nærhet. Men mellom hvem? Ved å melde om billettkontroll i for eksempel Facebook gruppa som ble nevnt tidligere får flere mulighet til å kjøpe seg en billett eller unngå å reise med den spesifikke bussen. Dette skaper blant annet en form for nærhet mellom passasjerer. Man får selv et valg om man vil bruke penger på en billett. Kan dette også skape en nærhet mellom AtB og passasjerer? Det kommer nok an på i mange tilfeller hvilket perspektiv man ser det fra. For passasjerer sin del vil det nok kjennes ut som en mulighet til å kunne skape nærhet til AtB fordi man får mulighet til å være en del av kollektivtilbudet deres. Om AtB føler det samme andre veien er nok mer tvilsomt.

For AtB skapes det i mange tilfeller mer avstand ved bruk av Facebook gruppen hvor det meldes om billettkontroll. De får ikke mulighet til å for eksempel ta de som skulle snike, og snikerne får et forsprang for vekterne

og systemet. Hvor avstanden skapes i en slik sammenheng kan man se flere steder. Blant annet kan man trekke en parallell mellom avstand og makt. For eksempel, slik Bildøy forteller, har han etter hendelsen tatt bena fatt fremfor å ta bussen fordi han syntes systemet er for dårlig. Ved å ikke bli trodd fordi motparten — som også er den som sitter med makta — ikke har systemet sitt på plass, så kan det for enkelte skape en form for avstand. I de aller fleste samtaler som omhandler AtB og deres billettkontroller hører jeg sjeldent gode ord. Selv kjøper jeg alltid billett og omgås med venner hvor flesteparten også kjøper billett, og de som ikke gjør det er klar over hva slags følger det gir å ikke kjøpe det. Kan man si at det er en avstand der fortsatt om man selv vet følgene? AtB har fortsatt makten til å gi en bot om en ikke kjøper billett, men om man ikke «biter» på makten og heller viser avmakt ved å ikke reise med de kan man kanskje i mange tilfeller ikke stemple det som avstand når det ikke er noe som eksisterer mellom ikke-reisende og AtB.

Hvilken vei vil det gå?

I forbindelse med billettkontrollen blir man i mange tilfeller også en del av en statistikk. Hva statistikken sier om for eksempel hvor mange som snek på bussen akkurat i dag er kanskje noe man tenker ikke er nødvendig data. Men hvis AtB skal kunne skape et system hvor det ikke blir flere artikler eller poster i sosiale medier, så må de finne et system som fungerer. Kollektiv transport er et viktig virkemiddel i samfunnet, og derfor er det viktig å ha et system som skaper nærhet, og ikke avstand som det har blitt nevnt tidligere. Teknologien er det som er hovedgrunnen til disse episodene og hendelsene som har blitt nevnt. Det handler om AtB sine systemer, men hovedsakelig handler det om at det den dag i dag er så mye makt i teknologien at selv ikke AtB klarer å henge med og derav ikke klarer å skape et system som tar de reisende inn i varmen.

Så hvilken vei kommer det til å gå? Det er to retninger det kan gå. Den ene retningen er at AtB fortsetter slik det er i dag hvor reisende i enkelte tilfeller kan bli beskyldt for å snike selv om det ikke er tilfellet. Hva slags følger vil dette videre gi? Avmakt og avstand. Bildøy fikk bot fordi AtBs system sviktet. Han valgte å begynne å gå istedenfor. Dette er kun en person, men om man skal sette det i et større perspektiv kan man se på flere faktorer. Om folk slutter å ta kollektivtransport mister blant annet ekstremt mange jobber — ikke bare bussjåfører, men også menneskene som prøvde å etablere et velfungerende bussystem. Om man skal se det fra et enda større perspektiv igjen så vil flere

begynne å kjøre bil, og derav vil utslippene øke som man videre kan merke på for eksempel klimaendringene.

Konklusjon

For å konkludere kan vi si at teknologikken er det som i mange tilfeller er det som har makten i mange situasjoner. I dag er man på mange måter nødt til å være på samme bølgelengde som teknologikken for at det skal fungere. Det ble nevnt flere hendelser nevnt i media hvor passasjerer hadde opplevd at det var ikke-fungerende teknologiske artefakter som var grunnen til bøtene flere hadde fått. Fenomenet som jeg tok utgangspunkt i ble skapt da jeg selv ble tatt i billettkontroll, men ikke hadde strøm på mobilen. Likevel løste det seg for meg fordi jeg ga personalia mi og vekteren fant meg i systemet og så at jeg hadde aktiv billett og at jeg hadde på mine 2,5 år i Trondheim regelmessig kjøpt bussbillett. Ikke alle har hatt samme utfall i lignende situasjoner, og det ble referert til en uttalelse fra AtB hvor det ble uttrykt at det måtte være strenge retningslinjer for billettkontroll da dette daglig blir gjennomført. Det ble diskutert om det egentlig ble skapt nærhet eller avstand av et slikt fenomen, og hvilken vei dette egentlig skal gå. Alt i alt kan vi si at AtB på mange måter er vitne til den teknologiske utviklingen og daglig blir satt på prøve av dette. Avslutningsvis ble det nevnt at de ikke har noe annet valg i fremtiden enn å ta en del av utviklingen. Oppsummert er det teknologikken som har makten over AtB, og ikke motsatt.

Litteraturliste

- Kringstad, K. & Kolseth. M. I. H. (2021, 4.november). Mads (23) fikk ikke kvittering på bussbillett – måtte betale 1100 kroner i gebyr. NRK. <https://www.nrk.no/trondelag/fikk-gebyr-i-billettkontroll-til-atb-i-trondheim - mads-bildoy-hadde-kjopt-billett-1.15712382>*
- Larsen, T. & Røyrvik. A. E. (2017). Trangen til å telle: Standardisering og måling i barnevernet. SAP*

Kapittel 4:

Mammas regnskapsfører

Av Martin B. Strøm

Jeg var hjemme en tur og fikk høre en del klaging fra min mor. Hun la ut i det vide og brede om hvordan regnskapsføreren til hennes selskap, som hun har som sideprosjekt, gikk henne på nervene løs. Selskapet det er snakk om er en liten bedrift med én ansatt som driver med gründervirksomhet. Det er en bedrift som ikke har særlig mye overskudd gjennom et år. Jeg må få forklare at deler av dette feltarbeidet hadde jeg ikke tilrettelagt eller planlagt, men var heller noe jeg plutselig befant meg midt i smørøyet av — jeg ante fred og ingen fare, da min mor plutselig begynte å snakke om problemene de har hatt med regnskapsføreren.

Klagingen artet seg i form av diverse utsagn som jeg skrev ned med en gang jeg hørte de. Dette var utsagn som «De mangler ydmykhet for kundens uvitenhet», «Du spør om noe så får du svar om akkurat det og ikke noe mer». Det er viktig her å bemerke, at hun refererer til regnskapsføreren med «de» — som om «de» skulle vært et eget folkeslag, eller en egen gruppe mennesker, med en egen type personlighet. Frustrasjonen min mor ytrer, kommer også av at regnskapsfører tar ekstremt godt betalt for det de gjør. «De tar kroner for hvert minutt», «De eier ikke forretningsskikk», «De profiterer på at samarbeidet ikke går så bra». Hun forteller også at det er flere ganger hun har hatt en telefonsamtale med regnskapsfører, som kanskje tok dem et kvarter totalt — men som ble fakturerte som om det var en full time.

Mamma forklarer at regelverket tilsier at alle bedrifter må ha en regnskapsfører for å kunne føre regnskap riktig. Regnskapsloven sier du er pliktig til å føre regnskap (Regnskapsloven, 1998, §1-1). En regnskapsfører må også gå igjennom regnskapet for å kontrollere når året er omme. Det ville tatt alt for mye tid å gjøre det selv sier hun — «Vi som er gründere har ikke tid til slikt». Hun tar seg også tid til å fortelle hva som er forskjellen på en gründer og en regnskapsfører. «Vi gründere må klare å adaptere fort. Gripe sjansene når de byr seg. Kommer du med et forslag om endring til en regnskapsfører går de i svart. De ser ikke helheten. De vil ikke ha endring». «Vi snakker ikke samme språk, vi er kreative og glad i endring. Ikke de»

Hun drar også fram at de benytter et avansert system som tar mye tid å lære seg. «De profiterer på avanserte system som kunden ikke skjønner». Regnskapsføreren bruker altså et program på PC-en for å kunne føre regnskap på den riktige måten. På dette punktet i samtalen fikk jeg noen tanker. Denne tilfellet er jo et godt eksempel på hvordan teknologikk arter seg i livene våre. Utvalget gir kanskje ikke et fullstendig bilde, men kan kanskje sies å være tilstrekkelig, siden det ikke er et helt unikt tilfelle — min mors tilfelle, som andre tilfeller, er ikke bare et eksempel som er fanget i seg selv, men viser snarere en del av samfunnet slik det er. Sann sett er min mors frustrasjon et tilfelle det kan være verdt å se nærmere på.

Først og fremst: Hvor er det mammas frustrasjon over regnskapsføreren stammer fra? Vi får jo en del hint i sitatene. Da jeg fikk høre om dette avanserte programmet som de bruker, ble jeg umiddelbart interessert i hvordan det så ut. For skøys skyld søkte jeg opp programmets nettside. (Jeg velger å holde programmets navn hemmelig i denne undersøkelsen — vi kaller det for «ØkoFlyt»). Når jeg kommer inn på nettsiden til ØkoFlyt, så er det første jeg ser med stor skrift «Befriende *enkelt* regnskapsprogram». Er dette det samme som min mor hadde viste til som et «avansert program»? Dette synes jeg er absurd. Jeg skroller lenger ned på nettsiden, og finner flere store overskrifter: «Effektiv flyt av penger. Bruk mindre tid på å flytte penger med et effektivt system for fakturering, betaling og lønn. Bruk mer tid på å tjene dem». Må innrømme at jeg får jo lyst til å benytte meg av dette programmet, siden det virker så effektivt mener jeg. Videre oppdager jeg en ny tekst: «Hensyn til mennesker *ikke bare tallene*», «Økonomi er viktig for alle, men alle er ikke like opptatt av økonomi. Få bedriften til å trekke sammen. Gode rutiner er enklere med et smidig system som setter mennesker først». Når jeg ser på dette i sammenheng med min mors frustrasjoner synes jeg det nesten virker komisk — det fremstår som to helt motstridende forståelser.

For å illustrere min mors frustrasjon ytterligere vil jeg forsøke å gjenfortelle en historie hun fortalte meg. Den forrige regnskapsføreren bedriften hadde var dårlig på kommunikasjon, og mamma måtte da gjøre all kommunikasjon over epost. Men regnskapsfører kunne i det minste systemet godt. Det som hendte, var at min mor mottok mange purregebyrer over lang tid på grunn av at hun

visstnok selv måtte gå inn på programmet og godkjenne fakturaer før de kunne bli betalt. Dette fikk hun aldri varsel om, selv om hun ba om det — og på grunn av dårlig kommunikasjon forstod ikke mamma hva hun skulle gjøre for å unngå gebyrene. Det viste seg senere, at denne godkjenningen ikke egentlig skulle være nødvendig — fakturaene kunne gått rett til banken, men dette ble ikke mamma informert om. Dette førte til en periode med mye purringer. Hun forklarte også at det å få purregebyr er en negativ opplevelse, og når man føler at systemet og regnskapsføreren jobber *mot* deg og ikke *med* deg, fører dette til lite motivasjon. (Det er verdt å nevne at dette er en stund siden nå, og det gjaldt en annen regnskapsfører og et annet regnskapsføringsprogram enn det hun i skrivende stund bruker.

Hun forteller også om forløpet med å bytte regnskapsfører. Dette skulle ikke være lett det heller. Det viste seg at hun måtte bli anbefalt videre fra den regnskapsføreren hun hadde hatt tidligere for å få en ny. Man måtte altså få en anmeldelse av den gamle regnskapsføreren som de sendte internt til de andre regnskapsførerne. Denne anmeldelsen var jo selvfølgelig ikke god. Mamma betalte aldri regninger tidsnok og mottok mye purringer, stod det selvfølgelig i den anmeldelsen. Denne historien illustrerer hvordan det oppstår en makt som tilsynelatende pekes ned mot kunden, som i dette tilfelle var min mor.

Det virker jo slik at i dette forholdet mellom regnskapsfører og gründer oppstår det såpass mye fiendtlighet og drama — men det er verdt å merke seg, at jeg bare tar utgangspunkt i den ene siden av saken når jeg skriver om dette temaet. Og selv om man kunne gått mer i dybden, så mener jeg min mors frustrasjoner er tilstrekkelig for å illustrere *teknologikkens*¹ virke i vår tid. For alt jeg vet kan det hende at fagpersonen regnskapsfører — eller burde jeg si, med Tim Ingold, *operatøren*² regnskapsfører — ikke aner i det hele tatt hva slags forhold kunden har til dem. Når mamma har fortalt om dette snakker hun om forholdet som om hun er på den ene siden, regnskapsføreren på den andre siden og *programmet står i mellom* dem. Når hun uttaler sine frustrasjoner, så legger hun vekt på at hun skygger over det i dialog med regnskapsføreren — mest sannsynlig fordi det ikke er økonomisk gunstig å krangle med noen som

1 Teknologiforståelsen som jeg betegner med ordet teknologikk er fundert i Heideggers filosofi, vidrereformidlet ved Røyrvik, J., & Berntsen, A. (2022)

2 Viser til Tim Ingold sin tolkning av Marx om at ved å overføre et verktøy til en mekanisme får vi en maskin i stedet for bare et verktøy. Ingold fremhever dette som en eksternaliseringsprosess hvor en Artisan blir til en operatør, og da fører til et menneskeperifert forhold (Ingold, 2000).

tar betalt for hvert minutt.

Mens jeg hadde denne samtalen var jeg klar over at jeg skulle skrive denne teksten, og tenkte derfor på hvordan jeg skulle fortsette dette feltarbeidet. Det falt meg inn at jeg kanskje burde snakke med den «den andre siden av forholdet» og jeg spurte derfor min mor om dette var lurt. Da sa hun «Tror ikke du burde snakke med de der borte i [stedet regnskapsfører bodde]». Dette forteller meg at forholdet er meget betent.

Det at programmet tilsynelatende står midt oppi forholdet synes jeg er nokså interessant. Hva er det i grensesnittet som gjør at programmet får denne plasseringen? Jeg har fått tilgang til programmet og har tatt en titt på det i lys av denne diskusjonen.

Det første som møter meg når jeg åpner programmet er statistikk over inntekter og kostnader. Det er noen kakediagrammer med tall inni som forteller meg hvor mye bedriften har tjent den siste måneden. Man kan forøvrig flytte rundt på disse bolkene med statistikk for å tilpasse hva man vil se øverst og hva man vil se lengre nede. Man kan også klikke seg inn på de forskjellige, og få opp lister med grunnlaget diagrammene beror på. Øverst i grensesnittet finner man nedtrekksmenyer som er delt inn i knapper med forskjellige symboler. Den største menyen finner man under knappen «meny». Her kan man velge mellom kategorier som inneholder knapper man kan trykke på og blir sendt videre til.

Når man skal gi lønn er det noen begrensninger som presenterer seg. Daglig leder kan ikke gi lønn. Det må sendes inn som et Excel-ark til regnskapsfører siden det er en del fallgruver som regnskapsfører har kontroll på og ansvar over. I menyen øverst oppe til høyre er det en knapp som når man trykker heter «hurtigregistrering av timer». Da popper det fort opp en boks som forteller meg «INGEN ADGANG» i stor skrift, og «du har ikke tilgang til hurtigregistrering av time» i liten skrift under. Det viser seg at man til programmet kan kjøpe det de kaller for «moduler». Dette er tilleggspakker som koster mer penger, men åpner opp for flere funksjoner i programmet.

Det er viktig å nevne at programmet min mors bedrift bruker er bestemt på forhånd i dialog med regnskapskontoret — det vil si basert på hvilke funksjoner som kan være nyttige for det deres bedrift holder på med. Med andre ord, så har det vært et møte hvor man har gått igjennom de forskjellige mulighetene,

og skreddersydd programmet til bedriftens hensikter.

Nå skal jeg tre inn i programmet og prøve å legge til en faktura. Siden jeg er en vanlig person som aldri har gjort dette før synes jeg dette er relevant for diskusjonen, da jeg er i en situasjon mange andre også kommer opp i dersom man har startet et aksjeselskap og skal fakturere. Ideelt sett burde jeg kanskje ha fått min mor til å gjøre dette og at jeg kunne observert henne — men det har jeg ikke hatt mulighet til. Jeg har fått en reell kunde jeg skal fakturere til, så dette er en reell situasjon. Når jeg lengre ned i teksten skriver «daglig leder» er det min mor jeg refererer til. Jeg har også kontakt med henne på telefon hvis jeg står fast. Det eneste jeg har fått fra daglig leder er: Navn på firma, hva tjenesten er og beløp som skal faktureres. Det jeg vil fokusere mest på når jeg går i gang med dette, er hindringer og motstander som oppstår underveis i grensesnittet.

Start kl. 17.20.

Før jeg kan legge inn kundens navn, blir jeg bedt om å legge til en ny kunde som da blir nummerert i systemet. Jeg googler kundens navn. Det finnes tydeligvis ingen kunde med det navnet jeg har fått oppgitt av daglig leder. Må spørre daglig leder om hun er sikker på at det er det riktige navnet. Programmet krever at det er helt korrekt navn på firmaet man skal fakturere til. Jeg støter på en entifisering av bedrifter i form av *organisasjonsnummer*.³ Det krevde at jeg måtte komme i kontakt med firmaet jeg skulle fakturere til og spørre om de eksakte tallene. Det viste seg at jeg hadde fått oppgitt feil navn, og måtte dermed endre det. Når jeg fant riktig organisasjonsnummer dukket resten — blant annet adresser og navn — opp, hvilket jeg antar ble limt inn fra en eller annen database. Nå må jeg opprette et prosjekt for å kunne — nei, jeg vet ikke hvorfor. Men jeg *må det*. Jeg opprettet et *prosjekt* ved å skrive inn prosjektets navn, og trykket «opprett». Nå må jeg opprette en ny *avdeling*.

3 Entifisering er beskrevet som et reisverk for teknologisk erobring som Røyrvik, J., & Berntsen, A. (2022) kaller for grunnmuren i vår tid.

Kunde: [Redacted] Deres referanse: [Redacted] Leveringsadresse: [Redacted] Leveringsdato: [Redacted]

Prosjekt: [Redacted] Avdeling: [Redacted] Vår referanse: [Redacted] Betalingsbetingelser: Net 14 days

Bestillingsnr.: [Redacted] Kontraktsnr.: [Redacted] Profileringsmal: Standard Theme Valuta: NOK Valutakurs: Automatisk

	Produkt	Beskrivelse	Antall	Enhet	Enhetspris	Rabatt %	Mva	Nettobeløp
	[Redacted]							

Legg til rad Slett rad

Vedlegg: [Redacted]

Nettobeløp: 0,00
Total NOK: 0,00

Send faktura Bekreft ordre Forhåndsvisning Alternativer

Jeg merker at jeg må ha mye dialog med daglig leder for å forsikre meg om at informasjonen programmet ber meg taste inn er riktig, samt gi navn til prosjekt og avdeling etc. Det er tydelig at programmet krever et forhold mellom arbeidsgiver og den som fører inn regnskap, og at det må være god kommunikasjon mellom dem. For å få lagt inn beløpet må det også legges til en *produktgruppe*. Når jeg skriver legger jeg merke til at nederst på siden finner man noen flere ikoner. Man kan legge til notater og gi *oppgaver* til seg selv og andre inne i programmet. Da dukker det opp i menyen øverst. Jeg la til en oppgave om at jeg skal sende faktura innen dagen er omme. Det er på en måte en påminnelse som sikkert gir varsel når fristen (hvilket du kan bestemme) nærmer seg. Man kan også lett kontakte regnskapskontoret med et tastetrykk. «Send melding» heter den knappen. Nå — tilbake til faktureringen. En produktgruppe må opprettes. Jeg spør daglig leder hva vi skal kalle den. Hun sier «må vi ha det?». Da ser jeg den tomme boksen, trygler perfeksjonisten i meg å fylle den ut. Jeg kan også bare sette inn en beskrivelse, men da vil det se dumt ut. Jeg prøver å opprette et nytt produkt etter dialog med daglig leder, men plutselig får jeg en pop-up på skjermen hvor det står: «Salgskonto er påkrevd». Den grønne store OK-knappen trykker jeg på, som om jeg frivillig og med glede underkaster meg systemet. Da lurar jeg på hva en *salgskonto* er. Jeg begynner febrilsk å lete etter minst ett felt lengre ned som har noe med salgskonto å gjøre. Da finner jeg to felt. En som heter «Standard salgskonto» og en som heter «Alternativ salgskonto». Nå blir jeg forvirret og ringer daglig leder atter en gang. Jeg kan søke i et søkefelt, så vi fant ut at vi skulle søke på *salgsinntekt*. Da fikk vi opp noe som var forhåndsbestemt som

«300 Salgsinntekt avgiftspliktig» Vi ble enige om å trykke på denne. Da fikk jeg lagret produktgruppen. Plutselig viste det seg noe der jeg tidligere trodde det skulle stå noe; under «produkt» kom det nå et tall; 8 — og beskrivelsen fylte inn seg selv. Nå åpnet det seg også opp et felt hvor jeg kan skrive inn beløpet. Det ser nå ut som at alt er greit, og fakturaen er klar til å sendes. Jeg går da imidlertid opp på menyen hvor oppgaven jeg la til tidligere er, og huker av boksen «fullført». Da ble oppgaven borte. Men det var en boks lengre opp i feltet hvor det står «vis fullførte». Når jeg klikket på denne, kom oppgaven min fram med et grønt sjekkmerke bak seg. Da var jeg meget fornøyd.

Ferdig kl 18:30. Hvis jeg var regnskapsfører, hadde jeg tjent mellom 700 og 1500kr.

En ting som går igjen i grensesnittet til regnskapsprogrammet — som for så vidt kan generaliseres til mange grensesnitt — er at det hele tiden *deler opp* og *setter grenser* mellom forskjellige *enheter*, for eksempel nummereres prosjekter og produkter. Når jeg har spurt moren min om hensikten med denne nummereringen, forklarer hun at i slutten av et år — når regnskapet til bedriften skal gjøres — skal en regnskapsfører se igjennom og godkjenne regnskapet. Man får da vite om man har fått *overskudd* eller ikke. Når bedriftens arbeider er delt opp i kategorier, eksempelvis ved nummerering, er det lett å se hva slags prosjekter som skaffer *inntekt* — og hva slags prosjekter som ikke gjør det. Det gjør det lett å spore tilbake til *årsaken* til hvorfor man går i overskudd eller underskudd — slik at man kan gjøre mer av det som fungerer, og mindre av det som ikke fungerer. Hun forklarer også at man veldig lett kan se hva slags aktiviteter som *bidrar* til bedriften, men som ikke direkte gir overskudd. Dette kalles for *kryssubsidiering*, sier hun — for eksempel prosjekter som muliggjør andre, mer lønnsomme prosjekter. Man kan også registrere billag direkte på prosjektet det tilhører. Ved å dele opp regnskapet i mange underkategorier, får en rett og slett hjelp av systemet til å ta valg angående bedriftens oppgaver i framtiden.

Det er tilsynelatende en hegemoni bakt inn i grensesnittet. Blant annet denne oppdelingen som resulterer i en stor mengde prosjekter. Alle prosjektene har statusen «pågående» i kolonnen lengst til høyre hvor det står «status» som overskrift. Når man ser dette føler man seg godt med å tenke: «wow!

Vi driver med mye!» All denne benevningen og entifiseringen forflytter seg også over i dagligtalen til min mor. «Da får vi lage et nytt prosjekt på det da» sier hun hvis hun får en ny idé til hva firmaet kan gjøre. Resultatet til slutt kommer fram som statistikk, som da bruker kategoriene til sin fordel for å fremheve informasjon nøyaktig og presist. Igjen vil jeg fremheve at dette er det første man ser når man først blir presentert med grensesnittet. Dette fører til en teknologisk hamsterhjuleffekt, hvor grensesnittet beviser for daglig leder at det er lurt og kategorisere, siden man da får ut bedre resultater. Min far — som også, tilfeldigvis, er medeier i bedriften — skøyt inn en kommentar når min mor og jeg snakket om regnskapsføringsprogrammet over telefon. «Jeg har jo jobbet en del med regnskap jeg også, og det er en ting som er helt sikkert: Jo mer info du putter inn i programmet, jo bedre. Ellers får du mye mindre valgmuligheter senere». Dette understreker at systemet *allerede før* regnskapet er gjort *endrer oppførselen* til de som bruker det.

Michel Foucault mener at lovens funksjon er å si «nei»; Å begrense hva som er tillatt. Denne juridiske mekanismen fører til den disiplinære mekanismen, som igjen fører til livsregulering (Foucault, 2009a). Foucault snakker også om et navngi-/telle-samspill i et kunnskaps- og maktperspektiv og mener at statistikk (som i dette tilfellet handler om årsrapporten til bedriften) henger tett sammen med maktutøvelse, «Police and statistics mutually condition each other» (Foucault, 2009). Som vi ser i eksempelet gjør tallene det mulig å pris-sette handlingskurser som kan defineres som de «beste» for styring (av bedriften). Denne teorien underbygger det som er blitt observert og eksemplifisert over. Jeg innser nå at dette fører til en eksternalisering, hvor ansvaret for bedriften legges over på grensesnittet ved slutten av året når regnskapet skal være gjort. På bakgrunn av min fars uttalelse og grensesnittets entifiseringsbehov vil jeg hevde at *grensesnittet*, før regnskapet i det hele tatt er gjort, *utøver en viss utforming av bedriften*.

Når vil jeg komme tilbake til frustrasjonen min mor opplever. Hvor kommer frustrasjonen fra? Jeg vil påstå på bakgrunn av dette minifeltarbeidet, at det er et eksempel på hva som skjer når mennesket møter på *teknologikken*. Ingold bygger videre på Heidegger når han sier at det ofte er en felles grunnleggende misforståelse i at teknologien og samfunnet er innenfor to forskjellige kategorier (Ingold, 2000). Eksempelet har vist at teknologi og samfunn ikke er så skarpt adskilt som man kan tro. Snarere kan en si at teknologi *er* samfunnsmessig, og samfunnet *er teknologisk*. Vi har sett hvordan nettopp nye entiteter er blitt

til gjennom at en hegemonisk og disiplinerende faktureringsprosess fører til et mer menneskeperifert handlingsmønster som følge av at resultatet blir vist som statistikk. Eksempelet viser også hvordan bedriften blir mer oppdelt og finmasket, til forskjell fra den helhetlig forståelse og erfaringen av det å (i dette tilfellet) faktisk drive en bedrift.

Siden eksempel også kan skaleres opp til større organisasjoner og selskaper (regnskapsprogrammene kan med rette antas å ikke være grunnleggende forskjellig for større bedrifter), og siden private bedrifter spiller en stor (og i stor grad økende) rolle i vår tid, så er det ikke dermed uten rett å kunne karakterisere denne teknologikken som vi her har eksemplifisert gjennom mammas regnskapsførerprogram, å utvise det en kunne kalt en gigatrend i vår tid: mennesket havner på alle kanter i en eksternaliseringsprosess som skifter fokuset fra *forhandling* til *beregning*. Mer og mer skjer utenfor vår meningsdannelse, da vi som menneske aldri hadde klart å gjøre slike beregninger på egenhånd (Heidegger, 2016).

Denne artikkelen har forsøkt å avdekke denne gigatrenden — denne teknologikken — som grunn til frustrasjon, og det ved å gå inn i et konkret eksempel med et helhetlig analytisk menneskeorientert og meningsorientert blikk på det teknologiske. I denne observasjonen ser vi tegn til en grunnleggende pågående erobring, hvor teknologi i større grad er, og blir, den enerådende måten verden trer frem på i vår tid⁴

4 P.S.: Denne undersøkelsen ønsker ikke å ta et standpunkt om regnskapsføringsprogrammet min mor bruker er bra eller dårlig. Snarere ønsker jeg å fremheve en oppmerksomhet rundt at bruken av slike programmer — som tilsynelatende virker absolutt «ulevende» — er med på å endre hvordan vi handler som mennesker.

Litteraturliste

- Foucault, M. (2009). Lecture One 11 January 1878. I Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78 (s. 16-39). Palgrave Macmillian.
- Heidegger, M. (2016). Spørsmålet om teknikken. *Agora (Oslo, Norway)*, 33(1).
- Ingold, T. (2000). The perception of the environment : essays on livelihood, dwelling and skill. Routledge.
- Regnskapsloven. (1998). *Lov om årsregnskap* (LOV-1998-07-17-56). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1997-02-28-19>
- Røyrvik, J., & Berntsen, A. (2022). Verden som teknologi: Alltid allerede erobret. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 33(2), 82–103. <https://doi.org/10.18261/nat.33.2.2>

Kapittel 5:

Ser man etter, ser man at jobben er å telle

— en reise i tallenes rolle i arbeidshverdagen på ferdigmatfabrikken

Av Lise Sommer-Jørgensen

Det følgende er skildringer av og fra et feltarbeid gjennomført på en fabrikk hvor det produseres og pakkes *ferdigmat*. Hva jeg har opplevd vil komme frem i det følgende artikkel, men kort sagt innebærer det, som vi skal se, i hovedsak et arbeid bestående av *å telle* — å telle uten å egentlig være klar over at man selv, som den tellende, *blir tall*; man pakker *tall*, og tallene *styrer*, og tallene *sier hvilken jobb som skal gjøres når*, osv. Dette er et ydmykt forsøk fra min side på å fremstille det som telles i en slik arbeidshverdag på ferdigmatfabrikken, samt hvordan tallene og tellingen tar plass i arbeidet.

Feltarbeidet varte i til sammen én uke, over en periode på én måned. I tillegg hadde jeg fra før av tidligere erfaring med å arbeide i bedriften det angår, så feltet var ikke helt fremmed. Bakgrunnskunnskapen derfra gjorde seg nyttig med at jeg ikke trengte like mye forklaring på tingene jeg så og opplevde — jeg kunne iakttå, og med kunnskapen jeg hadde fra før, så kunne jeg lett forstå hva de gjorde, og samt hvorfor de gjorde som de gjorde, og det uten å trenge videre forklaringer.

Feltarbeidet gikk ut på at jeg på fabrikkens fulgte et enkelt produkt fra begynnelse til slutt — et produkt som her kommer til å gå under navnet «Saltbøtte»: —Fra i første omgang *råvarene* som trengs for å lage Saltbøtte, videre til hvordan i andre omgang *råvarene ankommer produksjonslinjen*, før de, i tredje omgang, blir *sendt til lagring og pakking*, også til slutt, når Saltbøtte står klart, som *ferdigpakket produkt*, klar for bestilling. Hoveddelen av vekten i feltarbeidet vi ligge på hvordan man *pakker* Saltbøtte, da det var denne avdelingen jeg deltok i, og som av den grunn også er der jeg har mesteparten av datagrunnlaget mitt fra.

Bakgrunnskunnskapen og erfaringene forutfor feltarbeidet gjorde meg oppmerksom på at det har skjedd bestemte endringer de siste årene, både i *hvordan man teller*, og *hvordan man regner* for eksempel Saltbøtte som

ferdigpakket produkt, og det gjennom endringer i nettopp prosessen fra råvare til ferdigpakket og emballert.

* * *

Vi starter med en beskrivelse av Saltbøttenes ferd gjennom fabrikkene. Den første avdelingen som Saltbøtten må gjennom for å bli Saltbøtte, er *mottaksavdelingen* — avdelingen hvor ingrediensene som senere skal blandes til å få den varen man ønsker, tas imot. Og det er her de første (tydelige) tallene på reisen dukker opp: i *bestillingen* — det er viktig at det man bestiller har *rett antall* og *riktig vekt*. Når varene ankommer, så skal de registreres i systemer som forteller om antallet er *riktig*.

Er det virkelig ankommet så mange som er bestilt? Om bestillingen er riktig «på papiret», ja så telles varene som ankommet, akkurat som planlagt. Dette er systemer som i utgangspunktet er laget for at mennesker som trenger å kunne finne denne informasjonen. De som trenger denne informasjonen er ledere, de som planlegger hvilke ferdigmatretter som skal lages, og så videre. Disse menneskene trenger informasjonen for å vite «hva som er på lager», og dermed få en bedre oversikt — og, med denne informasjonen, så får også produkter som krydder og mel en økonomisk verdi; dette er for bedriften å anse som pengeverdi, og de blir tilsvarende forsikret.

I «Som bare bevissthet kan få til» i *Trangen til å telle* (2018) skildrer Tian Sørhaug — med henvisning til Simmel (1978) — hvordan penger kan betraktes som noe som kan representere hva som helst. Tilsvarende kunne man sagt om mitt eksempel, hvor det f.eks er snakk om krydder og mel: Man kan ikke kjøpe noe for krydder og mel, med mindre du er en av få som besitter disse varene.

I fabrikkene blir krydder og mel verdifulle for mottaksavdelingen, fordi de er de eneste som besitter disse varene. Krydder og mel skal så sendes videre inn i fabrikkene, og dette gjøres da ved at neste avdeling må «kjøpe» krydderet. Avdelingen som kjøper krydder og mel fra mottaksavdeling er *produksjonsavdelingen*. Produksjonsavdelingen skal blande sammen det de «kjøper» fra mottaksavdeling for å lage ferdigmaten (i dette tilfellet Saltbøtten).

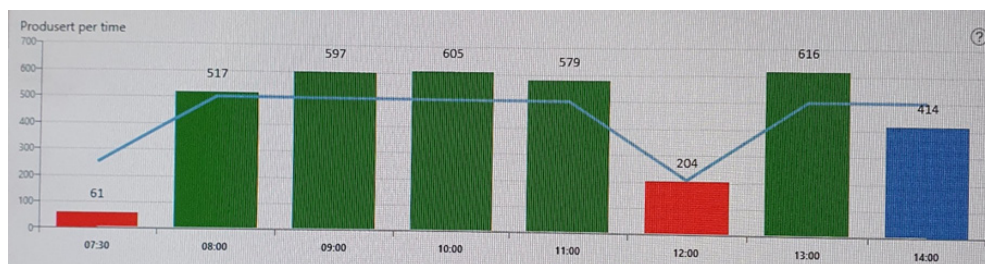
Grunnen til at jeg skriver «kjøper» er fordi det er slik jeg fikk det forklart: De kjøper i form av at de flytter tallene fra et skjema i et system, til et annet skjema i et annet system. Denne tallforflytningen gir da mottaksavdeling «penger» til å kjøpe nytt krydder og mel utenfor bedriften. Pengene vil reelt sett gå direkte fra mottaksavdeling til de man kjøper krydder og mel fra, men pengene går fra

bedriftens faktiske penger ut ifra skjema og systemer som sier hvor mye penger det er til rådighet til akkurat dette.

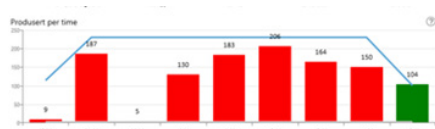
Videre fra produksjonsavdeling blir rettene så laget (blandet og behandlet), slik at det ferdige produktet selges videre til pakkeavdelingen — og det er her min del av feltarbeidet begynner. På pakkeavdelingen er det på mange måter "mest å vinne, mest å tape". Som Sørhaug nevner, så kan penger sies å bli skapt «av ingenting» (2018, s. 55) — og det samme kan sies å gjelde for fabrikken og dets «økonomi». Ja, for *hver avdeling blir delt opp i egne økonomier med egne «penger»*, selv om de egentlig er del av en felles økonomi (hvor de reelle, egentlige pengene råder). Man "selger" og "kjøper" varer mellom avdelingene — det blir nesten som en dørstokk: "når varer passerer denne dørstokken skal vi ha betaling for det". Det er jo ikke fysiske penger som flyttes, men tall i et skjema som *symboliserer* verdi (Sørhaug, 2018, s. 56) ved at et trinn er utført og neste trinn er klart.

På pakkeavdelingen skal produktene raskt igjennom — de skal fordeles i riktige porsjoner, og det så raskt som mulig. De som jobber på pakkeavdelingen av fabrikken er de som i størst grad, etter mitt syn, blir utsatt for trangen til å telle: Allerede ved arbeidsdagens start skal det telles *antall personer per emballasjebånd*. På avdelingen henger det store skjermer flere steder. Avdelingslokalet er et rektangulært, og på den ene langsiden er det seks store skjermer som viser hvor mye som er emballert, fordelt i timer i løpet av en arbeidsdag. Disse seks skjermene representerer hvert sitt emballasjebånd, med tilsvarende nummer. Tellingen foregår ved at det står skannere og registrerer hvor mange emballerte pakker som passerer på båndet — og det er disse som sørger for at det man kan se på skjermene er oppdatert til enhver tid i løpet av arbeidsdagen.

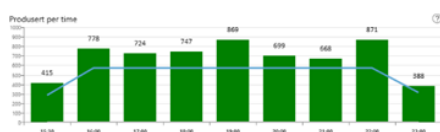
Grunnen til at jeg bruker tid på å forklare skjermene har ikke kun med tellingen og gjøre, men også med *hva det gjør med menneskene som jobber der*. Noen sier de blir motivert, mens andre forteller at de enten ikke tenker så mye på skjermene og hva de viser, eller at de ikke bryr seg i det hele tatt — men med tanke på skjermenes størrelse, så kan jeg ikke se for meg at de er så lette å unngå å ta hensyn til. Skjermene er cirka 75 tommer store, og viser søyler farget grønn (som betyr at det går veldig bra), blå, eller rød (som betyr at det ikke går bra nok). Eksempelvis:

Linjen som går gjennom søylene viser hvordan et tilfeldig emballasjebånd har pakket i løpet av en gitt dag: Man kan se at kl 07.30 ble det produsert 61 kg — denne grafen er rød, og viser at mellom kl 07.30 og 08.00 (fordi da starter neste søyle) er det emballert *for få varer*. (Siden arbeidsdagen starter kl 07.30, kan man dermed anta at det er på grunn av dette man ikke har «emballert godt nok» i dette tidsrommet). Mellom klokken 08.00 og frem til klokken 12.00 er det derimot grønne søyler — og man kan tolke det dithen, at man bør være fornøyd med disse timenes emballering. Hvordan man da evaluerer dagens innsats som arbeider vil jo kanskje være individuelt, men det er tydelig at arbeidet i hovedsak regnes som tall på en skjerm etter hvor godt eller raskt de jobber. Videre eksempler:

På dette bildet ser man at man blir presentert med røde søyler hele arbeidsdagen, frem til siste time, som er blitt grønn.

Til forskjell fra forrige bilde, så blir man presentert med kun grønne søyler — et tegn, tilsynelatende, på en god dag.

Man kan jo tenke seg at bare grønt vil være bedre for arbeidsmoralen enn bare rødt. Men i løpet av feltarbeidet kunne jeg ved flere anledninger overheøre både positive og negative samtaler rundt disse søylene. Personlig tror jeg at fargene er avgjørende for å starte samtaler mellom kolleger — og jeg er overbevist om at hadde fargen heller vært grå, så ville de aldri blitt tatt opp som et samtaleemne i løpet av en arbeidsdag. Min tolkning er at *fargene er der*

bevisst — de skal motivere. Hva kan ellers være grunnen til at de henger så synlig rundt om i hele avdelingen, og faktisk sier noe om din prestasjon som arbeidstaker den dagen? Og videre: hva skjer med de som flere dager på rad ender opp med å logge ut for dagen med kun røde søyler?

Søylene representerer også *kilo per time*. Kilo per time er et regnestykke for hvor mye man har klart og pakket i løpet av en time, men brukes for å kunne måle hvor mye man har pakket på en dag. Det vil si: man må telle alle timene til alle som jobber ved et emballasjebånd for å kunne frembringe dagsmålet i antall kilo per time. Så hvis man for eksempel er tre personer på jobb ved denne stasjonen denne dagen, så må man regne antallet mennesker, antallet timer (en arbeidsdag) og kiloene som er produsert. Arbeidsdagen starter ved at alle som jobber ved et emballasjebånd må registrere at de har kommet på jobb, slik at systemene som skal måle pakkingen til enhver tid i løpet av dagen er oppdatert. Videre skal alt som gjøres registreres på disse skjermene.

Det som gjør dette interessant er at disse søylene og disse tallene *er satt av mennesker som jobber med tall*; Tallene er ikke nødvendigvis skapt av mennesker som har kunnskap om ting som kan skje i et fabrikklokale hvor varene pakkes. Like fullt er det disse menneskene som også har gitt informasjon om hvordan skjermene skal brukes — både det at man skal logge seg inn når man kommer om morgenen, men også registrere alt annet som skjer i løpet av en dag. Men selv om det er røde søyler på skjermene, så er det ikke nødvendigvis fordi folk er late, eller at de ikke orker å gjøre jobbene sine. *De røde (og grønne) søylene kommer i bakgrunn av hvordan dagens pakking faktisk har gått*, og tallene er i større grad satt på bakgrunn av hvordan man tenker at for eksempel Saltbøtte *skal* kunne emballeres, samt i hvilket tempo det skal være mulig å gjøre dette i, *ifølge ledelsen* — tallene og søylene er altså slik sett mer normative enn deskriptive.

Samtidig er det flere aspekter ved emballeringen enn bare tallene for de som faktisk gjør jobben. Det å emballere et hvilket som helst produkt krever at emballasjemaskinen fungerer som den skal, at man har emballasje (flere ganger i løpet av en dag må man fylle på med mer) og man må sørge for at man har nok ferdigmat til å legge i emballasjen kontinuerlig gjennom dagen. (Men dette blir ikke alltid en del av målingene som gjøres, og er da også usynlige for tallene.)

Må man for eksempel fylle på med emballasje, så må emballasjemaskinen stoppe den tiden det tar å fylle på — men dette er noe de som har satt tallene har

tatt høyde for, og man mister derfor ikke den grønne streken hvis påfyllingen går som den skal. Men går det ikke slik man hadde tenkt, vil denne stoppen ta lengre tid, og man vil kanskje få en rød søyle fordi stoppet tok 5-10 minutter i stedet for 2 minutter. Etter hver stopp skal man også logge (dvs. registrere) stoppet inn på skjermen — og da blir det slik:

Alle stopp			Kategoriser alle
mar 16:50	55s	Mikrostopp	
mar 16:35	2m 9s	Ukategorisert	
mar 16:20	1m 42s	Ukategorisert	
mar 16:19	1m 29s	Ukategorisert	
mar 16:42	49s	Mikrostopp	
mar 16:13	1m 47s	Ukategorisert	
mar 16:36	23m 53s	Matpause (eksl. OEE)	
mar 16:18	1m 33s	Ukategorisert	

Dette kaller man da å *kategorisere*. Her ser man eksempel på hvordan stoppene ser ut både kategorisert og ikke. Stopp som er under et minutt kategoriserer seg selv, og vil ikke bli røde, men kategoriseres automatisk som "Mikrostopp". Dette er de stoppene man vil ha — og færrest mulig røde stopp. På de røde søylene på bildet kan man se at de står som *ukategorisert*, mens mikrostopp og matpause er hvite. Matpausen viser seg derfor å være kategorisert av en av arbeiderne, mens man ikke har registrert de røde. Dette fører også til at søylene kan bli røde, fordi røde markeringer på denne delen av skjermen viser ikke til stopp det er "lov" å ha — man får lov til å stoppe av alt som har med emballeringen å gjøre. Samtidig vil man ha en oversikt over hvilke stopp man har i løpet av en dag, som man på mange måter kan anse som en form for overvåkning. *Noen* skal vite hvorfor søylene har den fargen de har, *noen* skal vite hvorfor man har stoppet emballeringen. Disse *noen* er det få som vet hvem er. De som arbeider med emballering vet ikke hvem det er som setter kravene som sørger for fargene på søylene, og de vet heller ikke hvem som må vite hva alle minuttene med stopp går til.

Jeg opplevde det hele som litt meningsløst, fordi dette er tall som det ikke

kan gjøres noe med (det kan gjøres noe med, men ikke av menneskene som må forholde seg til fargene og til skjermene). Tallene er farger, visuelt sett, som blir til ut ifra hvordan kalkyler og tanker om pakking av produkter *bør* gjøres — at man kategoriserer (registrerer) alle stopp og rett og slett gjør det *noen* tenker er forventet i løpet av en arbeidsdag. Disse noen fikk jeg aldri pratet med — men jeg antar deres (antageligvis gode) grunner for hvorfor det er slik, ikke nødvendigvis er med hensyn til arbeidernes situasjon på gulvet. De tenker ikke på at alle kategoriseringer som må gjøres *tar tid*, at man som arbeider nå (i motsetning til en tid før loggføring på skjerm) må bruke mer tid også på å *kategorisere det man gjør*. Tid, som man sier, er også penger i det store bildet.

Som arbeider blir jeg tilbøyelig til å tenke at de grønne søylene skaper mer penger enn de røde — og det at jeg tenker dette kan jo også være en motivasjon? Fører fargene på søylene til at man arbeider raskere? Jeg tror det er vanskelig å få svar på dette. Men med tanke på at jeg ved flere anledninger kunne høre og delta i samtaler som startet med "se på søylene, alle grønne", eller at de som opplevde mange røde søyler hadde behov for å uttrykke trøbbelet som lå bak, så er det ikke uten betydning.

En ting er i alle fall klart: Verken mottaksavdeling eller produksjonsavdeling hadde samtaler om hvordan de opplevde sitt arbeid gjennom tall, da det er kun var pakkeavdelingen som hadde disse skjermene. Skjermene fører kanskje til at menneskene blir mer engasjert, men kanskje ikke på en avgjørende måte. For ingen av de jeg var i kontakt med opplevde at det de jobbet med var tall; jeg opplevde heller at de var motiverte arbeidstakere som ønsket å gjøre sitt beste med de timene man hadde, men at engasjementet ble igjen på arbeidsplassen — ingen fortalte at de satt hjemme rundt middagsbordet og pratet med familien om røde eller grønne søyler.

Alt i alt kan jobben som pakker karakteriseres som preget av å telle: man skal følge tall, man er tall og man skal nå tall for dagen. Samtidig kan jeg se at de som arbeider ikke ser det slik — de lar seg engasjere også på grunn av det som er felles for dem på arbeidsplassen. Det er fargene og søylene de har til felles, så i mangel på andre felles interesser er det lett å prate om skjermene. Det er lett å snakke om det som er felles for dem alle — man er omringet av måling og effektivisering, og det er derav lett og snakke om — man kan lett mene noe om noe som er så tydelig, positivt eller negativt.

Litteraturliste

Larsen, T. & Røyrvik, E.A. (Red). (2018). *Trangen til å telle*. Spartacus forlag AS.

Kapittel 6:

Fra vare-dannelse til vanedannelse

Av Stina Vestlund

I 2024 var jeg på klimahuset i botaniske hage i Oslo, der det var en utstilling som het «Beyond fast fashion». Utstillingen hadde flere bilder av mennesker som hadde sine liv på hauger med kastede klær, samt informasjon om hvilke land disse klærne kom fra. Det ble oppgitt at klærne i hovedsak kom fra vestlige land, og at disse klærne stadig forsøpler de mest sårbare stedene i på kloden.

Utstillingen gjorde et sterkt inntrykk på meg, og jeg har i ettertid undret meg mye over spørsmålene som utstillingen reiste. Hvordan blir det slik? Hva det er som tilrettelegger for at avfallet i det globale nord beveger seg til det globale sør?

Som vi skal se, så viser det seg at nesten alle brukte klær som blir gitt bort i tøy-innsamlings kontainere i vestlige land, og som ikke kan videreselges, blir sendt som avfall til globale sør. Dette er ikke bare en tilfeldighet, men følger — vil jeg hevde — av helt grunnleggende trekk ved den teknologikken som preger vår tid; i dets tendens mot varedannelse og avstands-dannelse; til en vane, hvor *out of sight, out of mind* blir mantraet bak det forkastede og oppbrukte ...

Bilde 1 Bildetekst: «Nær 40.000 tonn kasserte klær ble dumpet her det siste året». Foto: Arnt Stefansen / NRK

Teknologikken — et begrep som stammer fra Jens Rørvik, og som har sin parallell i Heideggers tanke om *stellet*, den moderne teknikken, eller vår tids metafysikk — har vokst frem med utviklingen av moderne samfunn. Innenfor teknologikken ser vi ikke verden som den opprinnelig var, men som *formidlet* og modellert fra et teknologisk ståsted, hvor alt må kunne underordnes objektivisering og kvantifisering. Modernitet, kan vi si, er et annet navn på denne tendensen.

Fra teknologikkens ståsted er mennesker, ting og natur individualiserte størrelser objekter, adskilt fra andre mennesker og naturen. Teknologikkens ståsted kan gi en pekepinn på hvorfor mennesker også kan tillate seg å forbruke nettopp andre mennesker, ting og naturen i såpass stor skala — *de er noe annet i en håndterbar avstand*. Denne teknologiske individualiseringen til størrelser og gjenstander kan gjøre, at det dermed blir vanskelig å forholde seg til det som egentlig foregår andre steder, samt menneskene som lever der. Med andre ord: Den moderne mekanistisk-tekniske logikken som gjennomsyrrer samfunnet er med på å skape avstand mellom mennesker og dets verden (Ingold, 2000, s. 321-322) — og dette, kan vi si, får blant annet ringvirkninger på forbruk og vaner

Ved å se nærmere på hvordan denne avstanden skapes og det absurde ved denne, så kan man adressere og diskutere nettopp denne teknologikkens virke. I denne undersøkelsens tilfellet skal vi forsøke å adressere på hvilke måter vi kan se teknologikkens erobring artikulere seg i *klær*, og hvordan dette inngår i vare- og vanedannelse. Undersøkelsen vil — ved hjelp av Tim Ingold og Tord Larsen, samt diverse nyhetsartikler om temaet — se på hvordan disse (mer eller mindre) uendelige mengdene av klær vi til stadig kaster eller gir bort her i Vesten, ender opp med å ta veien til den Chilenske ørkenen for å leve ut sine siste dager.

Spørsmålet oppstår: hvorfor forbruker vi klær på den måten vi gjør? Og hvorfor er det blitt så vanlig å forbruke klær på denne måten? Har det alltid vært sånn?

Innledningsvis vil jeg ta for meg den historiske sammenhengen som klær og kleskasting inngår i, samt hvordan den moderne teknikk har bidratt til å skape et forbrukersamfunn og den bruk-og-kast-holdningen som nettopp medvirker deri. Jeg vil deretter følge disse sammenhengene opp mot trender i vår tid, og se på i hvilken forstand disse kan si noe om tiden vi lever i. Videre skal vi se nærmere på hva vi gjør med brukte klær når vi ikke lenger ønsker å beholde

dem. Det hele bunner ut i en erkjennelse av at mennesket og dets vaner i vår tid — i en viss forstand — i større og større grad erobres av teknologikken.

Klesbutikkene bugner som regel over med klær som byttes ut til alle sesonger. Og selv om bærekraftbegrepet er allment kjent, så går salget så det suser — vi blir påvirket av trender over sosiale medier, og bytter ut plagg ofte. Samtidig er klær som forbruksvare relativt nytt. Hvordan oppsto den situasjonen vi befinner oss i, i dag?

Et avgjørende og muliggjørende trekk kan løftes frem i denne sammenheng: *Oppfinnelsen av vaskeriet og vaskemaskinen*. Etter 2. verdenskrig tilrettela disse oppfinnelsene for at tøy kunne bli en moderne forbruksvare — og hvis man ser dette i tandem med den kapitalistiske økonomiens fremvekst, så kan vi også se hvordan klesbruk tok del i bevegelsen fra *forbruk* til *overforbruk*. Nettopp — den kapitalistiske økonomien baserer seg på at *varer må sirkulere* slik at den økonomiske veksten kunne opprettholdes, i en slik sammenheng er det ikke noe prinsipielt tak for forbruksveksten. Å måtte kaste blir et nødvendig onde og offer for å holde den lønnsomme produksjonen av nye ting i gang.

Men, er denne økonomien en global økonomi, eller en sirkulær økonomi forbeholdt Vesten? Klesberget i Chile kan kanskje hjelpe oss med å synliggjøre tiden vi lever i, og hvilken samtdiagnose som støtter slik *avfallskolonialisme* — det er ikke bare snakk om en vare-dannelse, men en vanedannelse.

Et samtidsproblem er at samfunnsverdiene har endret seg fra å ta vare på ting, mennesker og natur til å bli et bruk og kast samfunn på flere plan. Hvordan har det blitt slik? Klær som ikke lenger er salgbare i vestlige land blir sent til globale sør, og nå bugner det over der også. Det globale sør har i dette forløpet blitt frarøvet (*dispossessed*) retten til egne trender og moter, især når denne flyten fra vest til sør har bundet dem til å underlegge seg denne vestlige påvirkningen. Deres mote blir omtalt som «tradisjonelle klær», framfor å si at det er deres uttrykk og trend.

Samtidig har det globale sør bokstavelig talt fått tredd vestens mote over hodet. Kontroversielt har designere i senere år appropriert mønstre og uttrykk fra tradisjonelle samfunn og anvendt det på vestlig mote (Larsen, 2017, s. 194). Strukturer fra kolonitiden opprettholdes gjennom gjensidig avhengighet og avtaler, fordi det hierarkiet som ble dannet i kolonitiden fortsatt er høyst

virksom (Ayorkor Manieson & Ferrero-Regis, 2023, s. 813).

Klesindustriens kirkegård i Chiles ørken

I den skattefrie havnebyen Iquique nord i Chile, kommer det inn containerskip med brukte klær fra Asia, Europa og USA og det kjøres ut tusenvis av tonn med klær som dumpes i Atacama-ørkenen. Klærne inneholder 70% oljebaserte kjemikalier som trekker ned i grunnvannet og mikroplast som blir med vinden ut i havet. Både kjemikalier og mikroplast kommer inn i næringskjeden til menneskene som bor rundt den tørreste ørkenen i verden.

Den lokale miljøeksperten i Chile, Franklin Zepeda, har vunnet priser for sitt arbeid med å lage isolasjon av klærne, som anvendes i hus. Han sier at det er bare en dråpe i havet med tanken på mengden av klær som beveger seg globalt og ender i ørkenen. Anja bakken Riise fra fremtiden i våre hender mener at det må en drastisk endring til i motebransjens forretningsmodell, og hun er enig med miljøekspert Franklin i at den største utfordringen er forbruket og etterspørselen hos forbrukerne — og at folk derfor må endre sine *vaner* (Stefansen, 2022).

Globale trender i teknologikken

Men hva er disse vanene? Forbrukertrender er dynamiske og hele tiden i endring. Det som «trender» kan si noe om tiden vi lever i, og noen av disse trendene har til felles at de har en underliggende bærekraftig agenda og motstand mot overforbruk.

En i skrivende stund relativt ny viral trend, den såkalte *kapselgarderoben*, forsøker for eksempel å veilede til en bærekraftig garderobe ved å ha kun 30 plagg, inkludert sko og vesker, per sesong. Her er kvalitet over kvantitet viktig, slik at plaggene er tiltenkt å skulle vare lenge. Gjerne er også naturlige materialer å foretrekke over syntetiske. I en slik kapselgarderobe vet man hele tiden hva man har i klesskapet, og det blir derfor ikke mye til overs som behøver å doneres eller selges videre. En nærliggende trend er også å *bytte klær*, og dette blir gjerne arrangert på universiteter, for studenter. Du leverer for eksempel 5-10 plagg, og får kuponger per plagg du leverer. Med disse kupongene bytter du til deg andres brukte klær. En lignende trend blant unge mennesker er å kjøpe brukte klær, gjerne *vintage* — altså gamle klær av god kvalitet som kommer til å vare lenge.

En ting som fremstår påfallende blant disse trendene er følgende: hvorfor er

det ikke vanlig å *lage egne klær* i dagens samfunn? Det kan være flere grunner til det — for eksempel så kan det være for tidskrevende i en ellers hektisk hverdag, eller man har kanskje ikke kunnskapen som skal til. Hvis vi ser det i sammenheng med det Ingold skriver (2000, s 316), så har teknologikkens en tendens til å viske ut menneskenær og håndverksmessig kunnskap — for eksempel når produksjonen av klær ble automatisert fra redskap til maskin, ble både kvaliteten dårligere, og kunsten å sy god kvalitet for hånd i større grad glemt. En motkraft her til lands, hvilket kan bidra til å bevare den håndverksmessige kunnskapen når det gjelder å lage egne klær, er nettstedet «fæbrik» i regi av Jenny Skavlan. Nettstedet fæbrik forsøker å inspirere til et grønnere klesforbruk, ved å tilby digitale sy-kurs for å reparere eller redesigne plaggene, slik at disse kan få nytt liv — Man trenger dermed i mindre grad å kaste eller kjøpe nytt (fæbrik, 2020).

Kjøpe, selge, bytte, leie og gi bort

Det finnes mange ulike digitale plattformer for å selge, kjøpe eller gi bort klær. Noen eksempler er Finn.no og appen tise. Digitalisering har muliggjort disse tjenestene, da det lettere kan gjøres å sende og motta varer gjennom for eksempel posten eller helt hjem — du trenger bare å legge varen ved utgangsdøren eller i postkassen din, også kommer budet for å hente og levere det til riktig mottaker.

Et annet alternativ er å gi bort klær til *tøyinnsamlingskontainere*. Disse kontainerne har skrevet budskap som lover at noen som har behov skal få bruk for dem, eller at inntekten skal gå til noen som trenger det. Men hva skjer egentlig med klærne etter man har lagt dem i en tøyinnsamlingskontainer? Hva hvis de som tar imot ikke kan selge dine klær for en god sak og selv må kvitte seg med de mengdene av klær de får donert?

I følge Ayorkor Manieson & Ferrero-Regis (2023) blir over 85% av klær som blir samlet inn i globale nord sendt som avfall til det globale sør, som nå har store problemer med å ta imot mengdene. Det som fortsatt er salgbart i Vesten blir solgt gjennom ulike bruktbutikker. Man kan vel si at dette er en form for *grønnvasking* av klær, fordi så lenge det er *brukt* er det bærekraftig å videreselge det. Men hva hvis forbrukeren ikke har brukt plagget selv, og deretter donerer det til en kontainer, hvor plagget blir solgt i en bruktbutikk, da er vel strengt tatt ikke plagget brukt? Og hvis det er en trend å kjøpe nye klær som man ikke bruker å deretter selge dem i bruktbutikker, da sirkulerer

nye klær i en sekundær «brukt»-økonomi, uten å ha vært i bruk. Slik sett kan vi se hvordan containere og bruktbutikker i forskjellig grad danner denne størrelsen «brukte klær», hvilket gjør at klær kan få innpass som bærekraftig.

Et annet ganske nytt konsept er å selge sine egne brukte klær i butikk for eksempel hos «rewear» — da er man selv selgeren. Noe som er på vei til å bli en trend er *leie* av klær, og det kan tenkes å være både bærekraftig kostbesparende å leie plagg man bruker få ganger, som for eksempel en brudekjole eller bunad.

Fra vare-dannelse til vanedannelse

For å gripe tilbake til Marx/Weber: ved føydalismens sammenbrudd ble «medfødt status» og «ære» tømt for innhold. De «ledige plassene» etter dem ble etter hvert fylt med «identitet» og «omdømme» (Larsen, 2017, s. 278-279). Den prosessen Max Weber beskrev som «avfortrylling av verden» gjorde det mulig å gjenfortrylle den på estetiske måter: Avfortryllingen ble fulgt av den gjenfortryllingen som vi finner i merkevaredannelsen, opplevelsesproduksjonen og heritage-industrien (Larsen, 2017, s. 279) — noe som betyr, at det moderne mennesket er opptatt av å utrykke seg gjennom merkevarer, fordi det visuelle kan gi et inntrykk av hvilken status man har eller hvilken klasse man hører til. Denne formen for objektivisering i vår tid — eller «branding» som det også kalles — er Ifølge Larsen (2017, s. 267) en realitetsforhøyelse. Forbruk som var forbeholdt en elite har spredt seg med industrialisering og global økonomisk vekst, noe som har ført til at middelklassen har en høyere kjøpekraft. Denne kjøpekraften har videre ført til global befolkningsvekst (Sable & Saitlin, 1985, s. 166).

I dag møter mennesker i mye større grad resten av verden gjennom sosiale medier. Det kan være vanskelig å være kildekritisk med så mye forskjellig formidlet informasjon, men samtidig får de med seg mye mer av det som foregår i verden i motsetning til tidligere generasjoner. Ifølge Ingold (2000, s. 312), jo mer «sivilisert» samfunnet er, og jo mer kompleks teknologien er, desto mer komplett ble det antatt at dets mestring eller kontroll over naturen var, i motsetning til såkalt «primitive samfunn», med enkle teknologier, hvor kontrollen over naturen var antatt å være svak eller ikke-eksisterende.

Vestens ståsted og status i vår tid kan slik sett ikke sees uavhengig av teknologikken, og med denne fremstår og fremstilles det moderne mennesket

og dets logikk å være overlegen naturen. Ingold (2000, s. 314) hevder derimot at denne avstanden mellom teknologi og samfunn — hvilket er avgjørende for det vi kaller teknologikk — er et *historisk produkt* som har akselerert i nyere tid i Vesten. Teknologi er en vestlig opptatthet, mens f.eks australske aboriginere er opptatt av slektskap — men verken slektskap eller teknologi kan gi en tydelig standard for kompleksitet. Hvis vestlige folk undervurderer aboriginere på grunn av enkelheten i teknologien (eller, snarere, teknikkene og verktøyene) deres, har aboriginere like rett til å forkleine Vesten på grunn av deres primitive forestillinger om slektskap (Ibid, s. 313).

Hvis vi går tilbake noen generasjoner så var samfunnet basert på å ta vare på ting, mennesker og natur. De var sparsommelige da økonomien var trangere, og klær varte lenge fordi det ble reparert og gjerne gikk i arv til de nærmeste. Materialene de brukte var naturlige, og hadde lang holdbarhet. Hvis vi sammenligner med i dag så har «Fast fashion»-forretningsmodellen endret klesproduksjonen fra å være kortreist, sirkulær og liten i produksjon, til å bli masseprodusert, og med stor grad av kjemikalier og mikropplast (Ayorkor Manieson & Ferrero-Regis, 2023). Forretningsmodellen tilrettelegger for bevegelse i en klesindustri som deltar i et globalt marked med varer som kommer langveisfra, men blir av den grunn en av klimaverstingene. Ifølge verdensbanken står klesindustrien for 10% av alle CO2 utslipp — mer enn fly og skipsfart til sammen (Stefansen, 2022). Hvis trender skifter ofte og påvirker til å forbruke i større grad, så kan det ha dårlige ringvirkninger i miljøet, noe vi ser i Atacama ørkenen i Chile. Ringvirkningene av vestlig forbruk lar seg se flere steder i globale sør, og det kommer stadig ny forskning på dette relativt nye fenomenet. Men som en motvekt til dette kommer det stadig nye trender som også har til hensikt å ta vare på miljøet, noe som kan oppfattes som en slags motstand mot forbrukersamfunnet — eller som et symptom på en avmakt. Mennesket protesterer mot konkrete teknologier, men selve teknologikken unndrar seg motstand. Den indre koloniseringen av sinnet som har blitt til gjennom teknologisk utvikling forblir fortsatt en avgjørende del av den vestlige tankegang (Larsen, 2017, s. 267).

Vi har forsøkt å undersøke hvordan teknologikk skaper avstand mellom mennesker og natur, og det som kilden til at kirkegårder av klær ender opp på sårbare steder i verden. Teknologikken som utgjør moderne samfunn

har ført til at mennesker erfarer seg som adskilt og overlegne naturen de egentlig er en del av. Men en slik måte å være i verden på som teknologikken fordrer, er også mulig å vise og kritisere, gjennom å synliggjøre tiden vi lever i, hvordan mennesker behandler andre mennesker, ting og natur. Samtiden speiler avstanden mellom samfunnet og teknologien i dets virke, og denne avstanden fører til at vi distanserer oss fra det som skjer med mennesker andre steder. Overforbruk blir med denne avstanden et faktum.

Litteraturliste

- Ayorkor Manieson, L., & Ferrero-Regis, T. (2023, June). Castoff from the West, pearls in Kantamanto? *Journal of industrial ecology*, ss. 811-821.
- FN. (2025, 03 17). Hentet fra Bærekraftig utvikling: <https://fn.no/tema/baerekraftig-utvikling-fattigdom-og-befolkning/baerekraftig-utvikling-faebrik>.
- Faebrik. (2020). Hentet fra Faebrik.no: https://faebrik.no/pages/om-oss?srltid=AfmBOoqzLAzvNTOCDRQOIosLr_6VMSp8VcfT10AiyEBJst_BSLgO_ZwG
- Ingold, T. (2000). Society, nature and the concept of technology. I T. Ingold, *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. (ss. 312-322). London: Routledge Ltd.
- Larsen, T. (2017). Når virkeligheten flytter på seg. I T. Larsen, & E. A. Røyrvik, *Trangen til å telle - objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (ss. 265-314). Oslo: Spartacus forlag AS.
- Sabel, C., & Zeitlin, J. (1985). Historical Alternatives to Mass Production: Politics, Markets and Technology in Nineteenth-Century Industrialization. *Past & Present*, 108, 133–176. <http://www.jstor.org/stable/650576>
- Stefansen, A. (2022). Bilde 1: Bildetittel: “Nær 40.000 tonn kasserte klær ble dumpet her det siste året”. *Nær 40.000 tonn kasserte klær ble dumpet her det siste året*. Hentet fra https://www.nrk.no/urix/pa_klesindustriens-kirkegard_-i-chiles-orken-1.15802311
- Stefansen, A. (2022, 01 09). NRK. Hentet fra Urix: https://www.nrk.no/urix/pa_klesindustriens-kirkegard_-i-chiles-orken-1.15802311

Kapittel 7:

Fagfilosofi, etikk og ideologi**— eller den reelle underordningen av åndsarbeidet**

Av Ömer Hanifi Yüzgeç

Dette essayets formål er å undersøke akademias ideologisering av seg selv — mer spesifikt gjennom å undersøke et tilfelle av slik ideologisering, eksemplifisert med oppstandelsen og utviklingen av etikkfaget og dets utsjalting fra filosofistudiet ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Det vil bli fremmet et tentativt argument om at akademia (eller akademiske strukturerte prosesser) deltar i det som etter Karl Marx kan kalles *en reell underordning av åndsarbeidet*, og det på måter som gjør akademisk åndsarbeid stadig mer «ideologisk» (i Marx' forstand, som vi skal se senere).

Kjernen i argumentet er at filosofistudiets utvikling ved NTNU kan sies å gjenspeile større tendenser og mønstre i vår tid. At etikkfaget først får en stadig større og større plass *internt* i filosofistudiet, før det til slutt blir *sjaltet ut* fra filosofistudiet og *stilt på egne ben*, er ikke tilfeldig — en slik utsjalting og selvstendigjøring, vil det hevdes, avslører nettopp deltakelsen i større utviklingstendenser; en viss økende «ideologisering» i akademia.

En rekke betraktninger og «funn» vil bli fremstilt, og som kan knyttes an til denne utviklingen av filosofistudiet og akademia forøvrig. Betraktningene vil kulminere i en påstand om at *samfunnets forståelse av seg selv* — samt hvordan noen institusjoner, slik som akademia, aktivt deltar i forsvaret og reproduksjonen av denne selvforståelsen — *rett og slett er en slags ideologisk maskin, en teknologisk artikuleringsprosess*. I og gjennom denne ideologiske maskinen og dets artikuleringsprosess forvandles verden til et sett med adskilte og selvstendige størrelser, hvilket igjen blir fremstilt i årsak-virkningsmessig samhandling med hverandre.

Hensikten med dette essayet er ikke å fremstille en *konkluderende* analyse av de grunnene som ligger bak de utviklingene som bemerkes, ei eller er de tiltenkt å være en konkluderende analyse av akademias vesen. Hensynet er snarere å gjøre forsøk — liksom *essay*, i ordets rette forstand, vil tilsi — på å skissere en mulig innfallsvinkel: å undersøke fenomenet og problemene knyttet an til muligheten for *at akademia kan sies å være en slags ideologisk maskin*,

og at denne muligheten åpner opp for, og kan føre til, *en reelle underordning av åndsarbeidet som utføres i og gjennom akademisk*.¹

Fra størrelsen filosofi til størrelsene filosofi og etikk

Innledningsvis, en klargjøring av min plass i tematikken og feltet som skal undersøkes: Høsten 2022 begynte jeg å studere filosofi ved NTNU. På dette punktet hadde studiet nylig endret navn fra «Filosofi» til «Filosofi og etikk» — dette er, som vi skal se, kort tid etter en nokså omfattende endring i filosofistudiets oppbygning. I stedet for valget mellom to *studieretninger* inngående i ett filosofistudium — en «studieretning i generell filosofi» og en «studieretning med *spesialisering* i anvendt etikk» — så blir filosofistudiet nå delt i *to adskilte størrelser eller entiteter*; to likeverdige og uavhengige *studieretninger* ved NTNU, der den ene heter «studieretning filosofi» og den andre heter «studieretning etikk».

Men hvorfor, kan du spørre, skal man bry seg om denne endringen? Angår ikke dette kun filosofistudentene og de nå selvstendige etikkstudentene? Selv som filosofistudent kan jeg ikke minnes å ha brydd meg særlig om denne endringen da den oppsto. Så hvorfor og hvordan kan det være teknologiantropologisk interessant og relevant?

La meg komme med en hjemmel som skal tydeliggjøre relevansen av dette tilfellet: Året er 2025. Det er masteruke på NTNU. Mens jeg går ned på trappene på NTNUs campus på Dragvoll², blir jeg oppmerksom på en lang og stort plakat som ønsker studenter velkommen til et nytt masterstudium: *Et masterstudium i etikk*. En kløe begynte å oppstå, og en snikende mistanke eller anelse (hvilket hadde bygget seg opp over tid) begynte å synliggjøre seg for meg. Det var da det gikk opp for meg at skillet mellom studieretningene filosofi og etikk, som var nytt da jeg begynte, inngikk som del av et mønster eller en utvikling *mot* en større grad av «ideologisering». Men gjaldt dette bare filosofistudiet? Kunne man finne tegn til det andre steder i akademisk? Mistanken var der om at det er en utviklingstendens *mot* et eller annet ikke var studiespesifikk, uten at det var tydelig hva det gikk mot. Spørsmålet oppsto: Hvorfor skal vi ha et eget separat masterstudium i etikk, løsrevet fra generell filosofi? Er det ikke mulig å studere etikk som del av den generelle filosofien?

1 Det er noe viktig at fremstillingen om «akademisk som en ideologisk maskin» forstås som distinkt fra Althusserens begrep av «ideologiske statsapparater».

2 Hovedbygget til NTNU sin Dragvoll-campus.

Hva motiverer et slikt nytt og uavhengig program, en slik spesialisering?

Det var noen trekk ved denne utviklingen i filosofistudiet på NTNU som jeg var klar over fra begynnelsen av. Før jeg hadde lært at etikk hadde veldig nylig fått et separat masterstudium visste jeg at den hadde relativt nylig fått et separat årsstudium. Fra begynnelsen av hadde jeg også et visst inntrykk, fra en rekke eldre medstudenter og fra egen erfaring, om at noen trekk ved filosofistudiet hadde forverret seg over tid. For eksempel visste jeg at filosofistudiet hadde gått gjennom en rekke endringer, som innebar at den ble kortere. Den idéhistoriske innføringen hadde blitt forkortet (uten at det var endring på summen av studiepoeng som ble produsert).³

Slike endringer, tross alt, så ut til å ikke være umiddelbart og direkte tilknyttet målet for min undersøkelse. Jeg rettet fokuset heller på å prøve å skissere en kronologi av forholdet som Filosofistudiet på NTNU hadde til «etikk» eller «moralfilosofi» over tid.⁴ Dette skyldtes at jeg trengte å se om disse nyere endringene var tilknyttet et større mønster.

Hypotesen min var i utgangspunktet at «etikk» eller «moralfilosofi» får mer innflytelse og uavhengighet fra resten av filosofi. Hvis denne hypotesen stemte, burde man observere at «etikk» ved tidligere anledninger tok mindre plass i filosofistudiet (i selve pensumet, studiets oppbygning, men også i reklameringen), og skulle være mindre uavhengig av resten av studiet. Jeg visste av egen erfaring allerede at det var et tidspunkt da et selvstendig masterstudium

3 Den idéhistoriske innføringen i fag var spredt over to semestre, i form av «Filosofihistorie 1» og «Filosofihistorie 2» før jeg tok faget, mens da jeg startet mine studier hadde den blitt slått sammen til «Klassisk og moderne filosofi». «Filosofihistorie 1» og «Filosofihistorie 2» var 7,5 studiepoeng hver for seg, mens «Klassisk og moderne filosofi» var 15 studiepoeng, så produksjon av studiepoeng hadde ikke endret seg, men «Klassisk og moderne filosofi» var et nokså kort fag der man måtte raskt gå gjennom ulike perioder i filosofihistorien i løpet av bare et semester. En annen endring som hadde fått meg til å bli særlig oppmerksom på det var at filosofi-tilbudet på NTNU ble redusert med ett semester. Som betød at studentene som kom to kull etter meg skulle få bare et-og-et-halvt semestre med kurser tilbudt av selve filosofistudiet.

4 Historien til ulike institutter, studier, fag og emner på NTNU er nokså dårlig dokumentert — og hvis det finnes et systematisk arkiv et eller annet sted, så var dette ikke kjent for meg da jeg gjorde mine undersøkelser. Av den grunn tok jeg det i egne hender å undersøke og dokumentere kronologien til denne utviklingen. Det nyttigste verktøyet her var nettstedet The Wayback Machine, («The Wayback Machine is an initiative of the Internet Archive, a 501(c)(3) non-profit, building a digital library of Internet sites and other cultural artifacts in digital form.» – som det lyder på nettsiden deres. Internet Archive, «The Wayback Machine,» *Internet Archive*, hentet 10.04.2025 fra URL = <https://owl.purdue.edu/owl/research_and_citation/chicago_manual_17th_edition/cmos_formatting_and_style_guide/web_sources.html>.).

i etikk ikke fantes, samt at det heller ikke var et årsstudium i etikk — men for å finne ut denne endringen fra «studieretning med *spesialisering* i anvendt etikk» til «studieretning etikk» måtte jeg aktivt grave — til tross for at dette skjedde (viser det seg) i løpet av den tiden jeg hadde allerede startet å studere. Under følger en forkortet kronologi:

- **1997:** Filosofistudiet heter «Filosofi» og studieretningen i etikk finnes ikke ennå.⁵
- Ordet «etikk» nevnes bare én gang i løpet av beskrivelsen av fagtilbudet – blant andre aspekter som vektlegges i studiet som: «vitenskapsteori, logikk, språkfilosofi, eksistensialisme, estetikk, etikk og politisk filosofi».⁶
- Ordet «moral» nevnes, som del av «moralfilosofi» bare én gang, som én blant mange likestilte emner under «praktisk filosofi» (i motsetning til «teoretisk filosofi»): «Moralfilosofi, sosialfilosofi, politisk filosofi, økologisk filosofi og estetikk».⁷
- På NTNUs daværende nettside står følgende om fagtilbudet: «Filosofi kan deles inn i praktisk filosofi og teoretisk filosofi. Innenfor praktisk filosofi behandles emner som: Moralfilosofi, sosialfilosofi, politisk filosofi, økologisk filosofi og estetikk. Teoretisk filosofi behandler emner som: Logikk, semantikk, språkfilosofi, filosofihistorie, erkjennelsesteori, vitenskapsteori, metafysikk, religionsfilosofi, eksistensfilosofi, psykologisk filosofi, filosofisk antropologi og metafilosofi.»⁸
- **2001:** Program for anvendt etikk blir grunnlagt.⁹
- **2002:** «Etikk» nevnes uttrykkelig som en del av fagtilbudet, men fortsatt ingen spesialisering i etikk. Studiehåndboken i filosofi fra juni 2002 nevner «HFFI007 Bioteknologi og etikk» som et frittstående emne.¹⁰

5 Hele denne delen er på basis av NTNU, «Filosofi», NTNU, sist modifisert 26.01.1997 slik den ble hentet fra *Internet Archive*, URL = <<https://web.archive.org/web/19970714133320/http://www.hf.ntnu.no/fagtilbud/filosofi.htm>> .

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Ibid.

9 NTNU, «Programme for Applied Ethics», NTNU, hentet 10.04.2025 fra URL = <<https://www.ntnu.edu/appliedethics>>.

10 NTNU, «Filosofi», NTNU, kopiert 15.06.2002 av *Internet Archive*, hentet

- **2007:** Filosofistudiet begynner å tilby «særsilt på fordypningsnivå kurs i Estetikk og i Etikk og politisk filosofi.»¹¹ Her får man endelig et «Etikk»-emne med filosofisk emnekode, som *anbefales*: «Videre anbefales det at du tar FI1105 Etikk, særlig hvis du planlegger en fordypning i etikk og politisk filosofi (FI1105 Etikk har samme innhold som perspektivemne HFEL0001 Etikk, men dette kan ikke taes av HF-eller SVT-studenter som perspektivemne).»¹²
- **2016:** Arkivet er mangelfullt mellom 2013 til 2016, men 14. juli 2016 er det tidligste tilfellet jeg kunne finne av at man snakker om «to studieretninger»: «Som bachelorstudent i filosofi ved NTNU kan du velge mellom to studieretninger: studieretning filosofi og studieretning filosofi med spesialisering i anvendt etikk.»¹³ Merk at på dette tidspunktet omtales disse studieretningene som «filosofi» og «*filosofi med spesialisering i anvendt etikk*».
- **2020-2022:** Filosofistudiet ser ut til å ha endret navn fra «Filosofi» til «Filosofi og etikk» på et sted mellom 2020, da den het «Filosofi»¹⁴ og 2022 da den begynte å hete «Filosofi og etikk».¹⁵ Sannsynligvis nærmere 2022, med tanke på at hovedsiden til studiet ennå kalte bachelorprogrammet for «Filosofi» i januar 26. samme år.¹⁶
- **2023:** Det virker å være på dette punktet (eller studieåret

10.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20020615175230/http://www.hf.ntnu.no/studiehandbok/filosofi.html#expand>>.

11 NTNU, «Filosofi,» NTNU, kopiert 21.08.2007 av Internet Archive, hentet 10.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20070821121752/http://www.hf.ntnu.no/hf/filosofi/studier/Filosofi>>.

12 Ibid.

13 NTNU, «Filosofi,» NTNU, kopiert 14.07.2016 av Internet Archive, hentet 10.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20160714105328/http://www.ntnu.no/studier/bfi>>.

14 NTNU, «Filosofi – studiets oppbygning,» NTNU, kopiert 03.09.2020 av Internet Archive, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20200903000234/https://www.ntnu.no/studier/bfi/oppbygning>>.

15 I hvert fall på noen sider, se NTNU, «Filosofi og etikk – studiets oppbygning,» NTNU, kopiert 07.03.2020 av Internet Archive, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20220307174128/https://www.ntnu.no/studier/bfi/oppbygning>>.

16 NTNU, «Filosofi,» NTNU, kopiert 26.01.2022 av Internet Archive, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20220126201951/https://www.ntnu.no/studier/bfi>>.

2023-2024) der studieretningene i filosofistudiet går fra å være «studieretning [generell] filosofi og studieretning filosofi med spesialisering i anvendt etikk» til «studieretning filosofi og studieretning etikk».¹⁷ Det er også på det punktet «Etikk» får sitt eget, frittstående, årsstudium.¹⁸

- 2025: Etikken får sitt eget, frittstående, masterstudium.¹⁹

Foregående var en fremstilling av hva som har *skjedd* — men hvordan ble det mottatt, og hva slags konklusjoner kan vi faktisk trekke fra denne skissen? En ting som kan påvises med en viss sikkerhet er at etikkstudiet har blitt proporsjonalt viktigere for filosofistudiet over tid. Denne, tror jeg, er en nokså ukontroversiell påstand ut ifra denne skissen jeg har fremstilt. At etikken først etablerer seg som en hovedretning for spesialisering først, før det deretter etablerer seg som en studieretning, deretter som eget årsstudium, o til slutt får et eget masterstudium, er nok til å påvise i hvert fall at det er en viss *tendens* mot økende grad av selvstendighet fra filosofistudiet for øvrig. En sann tendens mot økende grad av selvstendighet tyder ikke nødvendigvis på at den skal *separere* seg helt fra filosofistudiet, og sier lite om denne tendensens vesen. For å prøve å finne ut mer om hva det vesentlige ved denne tendensen kan være, må vi undersøke mer — som, for eksempel, hvordan disse endringene ble forstått og tolket av *de deltakende tilskuerne selv*.²⁰

17 Sammenlikn ibid. med NTNU, «Filosofi og etikk,» NTNU, kopiert 08.06.2023 av Internet Archive, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://web.archive.org/web/20230608060351/https://www.ntnu.no/studier/bfi>>.

18 NTNU, «Etikk,» NTNU, kopiert 19.11.2022, hentet 11.04.2025 fra URL = <https://web.archive.org/web/20221119095656mp_/https://www.ntnu.no/studier/aaetikk>. Dette er ett av de få datoene som vi kan vite med stor sikkerhet, siden henviste siden har det følgende sitatet «Årsstudium i etikk er nytt fra studieåret 2023/2024. Informasjon på denne nettsiden er under oppdatering.» ibid.

19 NTNU, «Etikk – masterstudium,» NTNU, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://www.ntnu.no/studier/mfieti>>.

20 Det er nokså viktig å understreke, at den typen undersøkelse og analyse som jeg her ønsker å drive, ikke er rettet mot spesifikke aktører — hva disse måtte ha ment, samt hva de har måttet ønske å oppnå med deres handlinger. Jeg er heller interessert i hvordan ulike tendenser viser seg i samfunnet og hvordan ulike systemer, logikker og prosesser virker. Når jeg bruker som eksempler lenge sitater fra ulike professorer eller ledere, er hensikten ikke å si noe om disse individene selv, eller å implisere at de er en del av en bevisst plan om å oppnå en eller annen ting. Hensikten er heller å forsøke å påvise hvordan ulike systemer og strukturerte prosesser virker, og reflekterer i måten folk forstår og reagerer til deres situasjoner.

Moralekspertenenes drivkraft

I 2021 inviterte nettidsskriftet *Salongen* sine lesere og spesielt seks bidragsytere, til å sende tekster vedrørende en debatt om moralfilosofi, moralsk ekspertise og anvendt etikk, i en tekstserie de kalte «Moralfilosofi i teori og praksis».²¹ Hele tekstserien er ganske interessant for våre hensikter, men blant de tekstene her ønsker jeg å fokusere på en artikkel skrevet av May Thorseth — «professor i etikk ved NTNU» slik hennes tittel lyder i selve artikkelen. Hun har også vært leder av Program for anvendt etikk siden 2001, leder av Forskningsetisk utvalg ved NTNU fra 2014 til 2021, medlem av Etisk råd for forsvarssektoren siden 2019, og deltaker i ledende roller i mange andre viktige prosjekter.²² Artikkelen til en så sentral og profilert figur kan hjelpe gi et innblikk i mange aspekter ved denne utviklingen som jeg har presentert.

Artikkelen heter «Om anvendt etikk og moralsk ekspertise». Den tar for seg en problemstilling som likner veldig på den som dette essayet tar for seg, nemlig at etikken eller moralfilosofien ser ut til å ta mer og mer plass, og at denne utviklingen ser ut til å ha en viss effekt på filosofifaget som er muligens negativt. Det er nokså viktig at jeg lar henne tale i sine egne ord:

Filosofier gjør seg stadig mer gjeldende i det offentlige rom, og moralsk ekspertise øker sin relevans for stadig flere samfunnsområder. Denne endringen påvirker også undervisningen og forskningen i faget, til glede for noen og til bekymring for andre. Det gledelige er at filosofi, og spesielt moralsk ekspertise, er etterspurt av en større offentlighet, også utenfor universitetene selv. Det bekymringsfulle er hvorvidt denne etterspørselen endrer filosofifaget ved at en anvendt innretning av faget, med søkelys på aktuelle moralske problemer i samfunnet, dreier faget i en uønsket retning. Et eksempel på en uønsket retning ville være om etterspørselen etter moralsk ekspertise og anvendt filosofi i for stor grad defineres av andres interesser, og filosofifaget slik blir en «underleverandør» til prosjekter som ledes av andre enn filosofene selv. Program for anvendt etikk ved NTNU (PAE) har i 20 år operert som moralske eksperter, i tverrfaglige sammenhenger av

21 Redaksjonen, «Moralfilosofi i teori og praksis,» *Salongen*, publisert 21.10.2021, sist oppdatert 13.12.2024, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://www.salongen.no/nyheter/anvendt-etikk/moralfilosofi/moralsk-ekspertise/155336>>.

22 NTNU, «May Thorseth,», NTNU, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://www.ntnu.no/ansatte/may.thorseth>>.

ulike slag. Betyr det at vi har betalt en for høy pris, gjennom å svekke filosofifagets selvstendighet?²³

Artikkelen starter med setningen «Filosofer gjør seg stadig mer gjeldende i det offentlige rom, og moralsk ekspertise øker sin relevans for stadig flere samfunnsområder.»²⁴ Hennes innledende formulering allerede gir oss mye innsikt i hvordan hele situasjonen oppfattes av denne diskursen som dette essayet deltar i, hvis vi ser på de formuleringene og ordbrukene her med et særlig kritisk blikk og ikke tar de for gitt. Fra denne setningen lærer vi at «etikk», eller «moralsk ekspertise», hva enn de måtte ellers være, er noe som filosofer driver med eller har, videre er det slik at det er noe som er «stadig mer gjeldende i det offentlige rom». Det har noe med «offentligheten» å gjøre, og «øker sin relevans for stadig flere samfunnsområder». Så relevans for «samfunnsområder» er tilsynelatende noe som kan øke, og der «moralsk ekspertise», «moralfilosofi» eller «anvendt etikk» er noe som har forholdsvis mer «relevans» for disse «samfunnsområdene», enn noe annet (andre filosofiske områder kanskje).

Thorseth legger merke til at denne endringen har både aspekter ved seg som hun vurderer positivt, og aspekter som hun vurderer negativt. Det «positive» er at «filosofi, og spesielt moralsk ekspertise, er etterspurt av en større offentlighet, også utenfor universitetene selv.»²⁵ Mens det som fører til bekymring er «hvorvidt denne etterspørselen endrer filosofifaget ved at en anvendt innretning av faget, med søkelys på aktuelle moralske problemer i samfunnet, dreier faget i en uønsket retning.»²⁶ Det er verdt å legge merk til denne spesifiseringen «en anvendt innretning» midlertidig. Uansett for Thorseth ser spørsmålet til å handle hovedsakelig om en balanse mellom *etterspørselen* for filosofi av offentligheten på den ene siden, og *filosofifagets uavhengighet* på den andre siden. Det er noe særegen ved å snakke om filosofi, eller en filosofisk retning, som hovedsakelig skal ha en slags «nytte» i sin «anvendelse» som en «ekspertise». Thorseth skriver mer om en sårn ekspertise innebærer:

23 May Thorseth, «Om anvendt etikk og moralsk ekspertise,» *Salongen*, publisert 19.12.2022, sist oppdatert 20.03.2023, URL = <<https://www.salongen.no/anvendt-etikk-moralsk-ekspertise/om-anvendt-etikk-og-moralsk-ekspertise/151516>>.

24 Ibid.

25 Ibid.

26 Ibid.

Anvendt etikk er en type moralsk ekspertise som i vid forstand handler om samspillet mellom etiske teorier, prinsipper og etiske problemstillinger på ulike samfunnsområder, som helse/medisin, bioteknologi, natur/miljø, kunstig intelligens, informasjonsteknologi og mye mer.

[...]

Et særpreg ved mange former moralsk ekspertise er å inngå i en flerfaglig kontekst, ofte i forskningsprosjekter sammen med andre fageksperter. Den moralske eksperten kan være en forsker i et prosjekt sammen med medisinske, teknologiske eller samfunnsvitenskapelige kolleger, eller noen som er del av et offentlig utvalg. Hva er det den moralske eksperten i slike sammenhenger bidrar med? Det kan for eksempel være å bruke den grunnfilosofiske kompetansen i en konkret kontekst, ofte i spørsmål om forskning, implementering og bruk av digital teknologi. Bio- og genteknologi, medisinsk teknologi og kunstig intelligens er typiske eksempler. Dyrevelferd, natur, klima og bærekraft er andre typiske områder som påkaller moralsk ekspertise. Et fellestrekk for moralske eksperter er at de utøver sin kompetanse på områder som ofte er definert av ulike andre faglige interesser utenfra filosofifaget selv.²⁷

I kronologien jeg skisserte ovenfor kan vi blant annet observere at «Bioteknologi og etikk» var et av de tidligste (om ikke det tidligste) etikkemnet innført i filosofistudiet på NTNU. Her er det i denne sammenheng relevant å se på Thorseth snakke om at det den «moralske eksperten» kan bidra med i tverrfaglige kontekster hovedsakelig gjennom å «bruke den grunnfilosofiske kompetansen i en konkret kontekst, ofte i spørsmål om forskning, implementering og bruk av digital teknologi.» Ikke minst er «Bio- og genteknologi, medisinsk teknologi og kunstig intelligens» noen «typiske eksempler.»²⁸ Det «moralske ekspertene» kan bidra med i tverrfaglige kontekster er også det sentrale ved hele «moralisk ekspertise» når «[e]t fellestrekk for moralske eksperter er at de utøver sin kompetanse på områder som ofte er definert av ulike andre faglige interesser utenfra filosofifaget selv.»²⁹

Dette har viktige implikasjoner for hvordan «filosofien» (eller den typen

27 Ibid.

28 Ibid.

29 Ibid.

åndsarbeid som foregår her) selv oppfattes. Det er noe ønskelig at filosofi som «moralsk ekspertise» er en slags tjeneste som i høyere grad etterspørres av offentligheten, og denne moralske ekspertisen består i «anvendelsen» av «grunnfilosofiske kompetansen» i «spørsmål om forskning, implementering og bruk av teknologi.»

Merk at her innebærer denne «anvendte retningen» eller denne anvendelsen av den «grunnfilosofiske kompetansen», å konsultere i «konkrete moralske problemstillinger av fundamental betydning for individer og samfunn»³⁰ der man allerede befinner seg med et sett med spørsmål som er satt i forkanten, og en metode som hovedsakelig skal *anvendes*:

Tematisk kan det f.eks. handle om nye teknologier på ulike områder, der avveining mellom sikkerhet og personvern kan komme i konflikt, og det trengs moralsk ekspertise for å bestemme og begrunne hvilke valg vi bør ta. Skal vi tillate massiv overvåking for å kunne beskytte befolkningen mot større risiko, og på hvilket grunnlag? Et annet område for utøving av moralsk ekspertise gjelder spørsmål om bærekraftig samfunnsutvikling og knappe naturressurser. Hvordan skal vi prioritere, og hvem bør ha ansvar for prioriteringene? Bør det primære perspektivet være lokalt eller globalt? Hva med små og fattige lokalsamfunn som mangler infrastruktur og styresett for å kunne velge miljøhensyn framfor mindre fattigdom? I slike spørsmål er den moralske ekspertens oppgave å bidra til å klargjøre hvilke valg man bør prioritere, og hvorfor. Samtidig er det klart at den moralske ekspertisen er helt avhengig av innsikt i teknologiske, politiske og andre samfunnsmessige omstendigheter for å kunne utøve sin kompetanse. Moralsk ekspertise i anvendt etikk innebærer en evne til å se problemet i lys av den konkrete konteksten, med utgangspunkt i kunnskap om ulike etiske teorier og perspektiver. I noen sammenhenger er det eksempelvis fruktbart å se problemet i lys av *prima facie*-plikter, dvs. plikter som isolert sett kan være like viktige, samtidig som den konkrete konteksten kan gjøre det nødvendig å prioritere mellom dem.³¹

30 Ibid.

31 Ibid.

Særlig merkelig er spørsmålene selv, og hva slags løsningsalternativer til disse Thorseth ser for seg: «Skal vi tillate massiv overvåking for å kunne beskytte befolkningen mot større risiko, og på hvilket grunnlag?»³² vi velger mellom enten å ikke «beskytte befolkningen mot større risiko» eller å «tillate massiv overvåking». Eller når valget er mellom «mindre fattigdom» eller «miljøhensyn».

Det er interessant å se dette i forhold til Heideggers begrepet om *Stellet* (eller *Gestell*) som er «den måte å avdekke på som råder i den moderne teknikks vesen, og som selv ikke er noe teknisk.»³³ Det tekniske, eller teknikken, er den måten som verden stiller seg på i stellet, hvor årsaksmessighet eller kausalitet reduseres til *causa efficiens*³⁴ — det vil si «den effektive (eller virkende) årsaken». Dette innebærer at verden fremstår eller oppleves som alltid allerede «instrumentell», som skal *avdekkes*, stilles i Stellet, i form av objekter for handlinger.³⁵ Etikken er orientert slik at den vil anvende etablerte metoder for å velge mellom alternativer, for å sette normative verdier til handlinger innen en bestemt ramme. Vi ser det kanskje tydeligere når Thorseth skriver:

Men hva er en moralsk ekspert? Ovenfor har jeg omtalt noen eksempler på områder for utøving av en type kompetanse som på individnivå peker på en person med etikkkompetanse. Innen rammene av anvendt etikk snakker vi om en helt bestemt type moralsk ekspertise som krever en slags «dobbel kompetanse» – både en nødvendig generell kompetanse som fagetikeren får gjennom utdanningen, og i tillegg tilstrekkelig kompetanse for å kunne samarbeide med eksperter fra andre fagfelt.³⁶

Filosofi som diskurs kan, over lengre tidsperioder, grunngi ulike enigheter som er vanlig å finne blant deltakerne i sine underdiskurser. Ideen om «moralisk ekspertise» krever derimot en litt annen type standardisering, siden etikere jobber i andre disipliners tjeneste, til «samfunnsområdene». De må kunne danne en viss type kunnskap med en viss prøvbar regelmessighet. Det eneste

32 Ibid.

33 Martin Heidegger, «Spørsmålet om teknikken,» *Agora*, vol.34, utg.1, oversatt av Kjell Madsen og Egil A. Wyller, hentet 11.04.2025 fra URL = <<https://www.scup.com/doi/10.18261/ISSN1500-1571-2016-01-12>>.

34 Ibid.

35 Ibid.

36 Thorseth.

som kreves nå er ikke å kunne fullføre visse grunnleggende akademiske plikter (som angår, f.eks., kildeføring, osv.), eller generelle diskursive plikter (hva slags kompetanse som forventes i en diskurs som man selv er meddeltaker i og dermed deltar i konstitusjon av). *Filosofien her må tjene «offentligheten» på en måte som er etterprøvbart av denne offentligheten:*

I norsk sammenheng var det Forskningsrådets Etikkprogram ved UiO som først viste hvordan vi kan utdanne moralske eksperter.³⁷

Merk hvordan utdanning av «moralske eksperter» kan standardiseres på en slik måte der man kan *vise* hvordan det skal gjøres.

Grunntanken var at en slik dobbeltkompetanse skulle utruste alle kandidatene med en særskilt og samfunnsnyttig spesialkompetanse.³⁸

Dette poenget ikke bare henger i tråd med hva vi har diskutert så langt, men også demonstrer et annet interessant aspekt ved denne talemåten. Det snakkes om en «*samfunnsnyttig* spesialkompetanse» gjennom hele teksten, og vi skal observere, gjennom flere andre tekster skrevet i denne diskursen. Hva er det som egentlig menes med «samfunnet» eller samfunnsområder her? Hva «samfunnet», «samfunnsområder» og «samfunnsnytte» impliseres å være her, eller likestilles med, ikke kan tas for gitt. Bruksmåten ser ut til å indikere at «samfunnsnytte» eller «samfunnsrelevans» brukes for å referere til tjeneste til en viss form for «offentlighet». Det er det her jeg tenker relaterer til *ideologien*, som skal utforskes i den neste seksjonen. Noe annet som ble tatt for gitt, var begrepene om «moralsk ekspertise» og likestillingen av «moralfilosofi» til ekspertise i en slik allerede eksisterende metode som skal anvendes, i tjeneste til dette «samfunnet». At appeller til «samfunnsnytte» eller «samfunnsrelevans» spiller en sånn partikulær rolle, som vi vitner her, henger i tråd med at «moralfilosofi» betraktes som en slags metode, eller ekspertise, som bare kan anvendes for å produsere denne nytten.

Tilbud og etterspørsel

At «moralfilosofi» eller fagetikk satses mer på blir uttrykt også bevisst. Hele artikkelen «Legger vekt på etikk for å få flere filosofer i relevant jobb» kan være et eksempel på det. I denne artikkelen, som ble publisert i Khrono

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

august 2022, diskuterer blant annet instituttlederen i Instituttet for filosofi og religionsvitenskap Heine Holmen grunnene bak satsingen på etikk, som påviser en interessant dynamikk. Når Holmen forklarer denne vektleggingen, han snakker hovedsakelig ikke med referanse til vurderinger immanente til «faget», men heller til noen eksterne faktorer:

Han forteller at studiet tradisjonelt sett har vært innrettet mot en framtidig jobb som filosof på universitetet. Universitetene har ikke hatt som oppgave å forberede studentene til arbeidsmarkedet utenfor. Slik er det imidlertid ikke lenger, påpeker instituttlederen.³⁹

Bakgrunnen til endringen er altså noe som har skjedd med at det ikke lenger er like relevant for filosofi studenter å få jobb «*som filosof* på universitetet». Fagfilosofi kan ikke lenger være like rettet *filosofi*, som skyldes en større endring i den universitetenes proporsjonale kapasitet, de må heller «forberede studentene til *arbeidsmarkedet utenfor*.» Når det gjelder hvorfor etikken er særlig relevant, forklarer Holmen slik:

— Dette er en studieretning hvor vi *anvender* filosofien på *relevante* problemstillinger. Vi *lager en type filosofi* som er mer *ettertraktet* og kan brukes til alt, sier Heine Alexander Holmen.⁴⁰

Med fagetikken, man «*lager en type filosofi*» som kan anvendes på «*relevante* problemstillinger» og som er «*mer ettertraktet*». Når vi ser på hva disse «relevante problemstillingene» måtte være, noen kjente navn dukker opp:

— Vi forsøker å hjelpe til å styre dem inn mot noe som er relevant for dem, slik som bærekraft og bioteknologi.⁴¹

Disse er de «relevante problemstillinge[ne] som samfunnet i dag står overfor»⁴² av den enkle grunnen at de ettertraktes i arbeidsmarkedet. Noe som gjør litt mer tydelig hva «samfunnsrelevans» egentlig innebærer og hvilket «samfunn» det er snakk om. Arbeidsmarkedet spør etter, og universitetet kan ikke noe annet enn å tilby for dens egen overlevelse.

39 Heine Holmen og Silje-Marie Svendsen, «Legger vekt på etikk for å få flere filosofer i relevante jobb», intervjuet av Solveig Mikkelsen, *Khrono*, hentet 27.05.2025 fra URL = <<https://www.khrono.no/legger-vekt-pa-etikk-for-a-fa-flere-filosofer-i-relevant-jobb/712848>>.

40 Holmen og Svendsen, intervju. Kursivering min egen.

41 Holmen og Svendsen, intervju.

42 Holmen og Svendsen, intervju.

Ideologi, sikkerhet og samfunnsforsvar

Ideologi er et begrep med mange betydninger, den som interesserer meg mest er midlertidig den betydningen som ideologi har hatt i den marxistiske tradisjonen.

Marx bruker begrepet for blant annet å snakke om «de tyske ideologene», eller «de tyske revolusjonære filosofene» i Den tyske ideologien. Han skriver f.eks.:

Once upon a time a valiant fellow had the idea that men were drowned in water only because they were possessed with the idea of gravity. If they were to get this notion out of their heads, say by avowing it to be a superstitious, a religious concept, they would be sublimely proof against any danger from water. His whole life long he fought against the illusion of gravity, of whose harmful consequences all statistics brought him new and manifold evidence. This valiant fellow was the type of the revolutionary philosophers in Germany.⁴³

Marx snakker om hvordan de tyske «revolusjonære filosofene» blant annet unge hegelianere som Ludwig Feuerbach, Bruno Bauer, Max Stirner, så for seg at de konkrete forutsetningene for undertrykkelse kunne løses gjennom å «revolt against this rule of concepts»⁴⁴ gjennom å «teach men [...] how to exchange these imaginations for thoughts which correspond to the essence of man [...] how to take up a critical attitude to them.»⁴⁵

For Marx her handler begrepet «ideologi» om en slags generell diskurs hvor det finnes en oppfatning om at de selve konkrete forutsetningene som konstituerte diskursen kan løses gjennom bevegelsene i selve diskursen. Den dermed beskriver en slags transsynthet hvor løsningene til problemene som konstituerte diskursen letes innen rammene til denne diskursen. Det er dermed allerede her noen likheter til det «tekniske» som vi kan observere, slik som jeg tok i den forrige seksjonen. Utviklingen i filosofifaget i retning etikk, kan vi betrakte, kjennetegnes av dens tekniske innramming, dens forvandling til en slags metode som kan anvendes for å veilede samfunnet gjennom alternativer som er oppfattet til å allerede eksistere. Vi kan også bemerke at denne utviklingen kjennetegnes av en oppfatning som likner en del på det Marx kritiserer, at

43 Karl Marx, *The German Ideology* (Connecticut: Prometheus Books, 1998), 30.

44 Ibid.

45 Ibid.

løsningen til samfunnsmessige problemer ligger i at den moralfilosofiske metoden anvendes for å endre oppfatninger, altså at handlinger motiveres og informeres hovedsakelig av begreper og deres sammenheng.

Men det er ikke med Marx den marxistiske analysen av fenomenet «ideologi» slutter. Marxistene i ettertid, fra Lukács til Althusser, fra Althusser til Žižek. Jeg må begrense betydelig omfanget av diskusjonen her for å unngå avsporing. Det relevante, mener jeg, er et perspektiv om «ideologi» som i senere tid har oppstått som vi kan forstå som «den sosiale totalitetens selvforståelse». Slik Žižek oppsummerer (med andre begreper enn de jeg bruker) i innledningen til «The Spectre of Ideology»:

One can thus categorically assert the existence of ideology qua generative matrix that regulates the relationship between visible and non-visible, between imaginable and non-imaginable, as well as the changes in this relationship.

This matrix can be easily discerned in the dialectics of 'old' and 'new', when an event that announces a wholly new dimension or epoch is (mis)perceived as the continuation of or return to the past, or — the opposite case — when an event that is entirely inscribed in the logic of the existing order is (mis)perceived as radical rupture.⁴⁶

Den «sosiale totaliteten» eller «helheten» er et begrep som jeg låner fra Lukács. Lukács problematiserer de måtene som samfunnet pleier å forstås som separert til ulike domener som interagerer med hverandre, i stedet for å tilhøre en sosial, sammenhengende, helhet som ikke kan reduseres til sine delkomponenter – en sånn forståelse av verden og samfunnet assosierer Lukács med *tingliggjøringen*, dvs. omgjøring av verden til «ting», i stedet for dynamiske prosesser eller fenomenologiske helheter, denne tingliggjøringen selv assosierer Lukács med kapitalismen som et system basert på vareproduksjon, oppdeling av arbeidet i flere stykker,⁴⁷ og oppdeling av samfunnet i klasser.⁴⁸ Slik Lukács skriver:

Such criticism from the standpoint of capitalism can be seen most strikingly in the separation of the various theatres of war. The

46 Slavoj Žižek, «The Spectre of Ideology,» *Mapping Ideology* (London: Verso Books, 2012), 1.

47 Slik vi skal ta opp i tematiseringen av Ingold senere.

48 Analysen av Lukács innebærer flere veldig viktige komponenter som jeg dessverre bare ikke har tid til å ta opp akkurat nå.

bare fact of separation itself indicates that the consciousness of the proletariat is still fettered by reification. And if the proletariat finds the economic inhumanity to which it is subjected easier to understand than the political, and the political easier than the cultural, then all these separations point to the extent of the still unconquered power of capitalist forms of life in the proletariat itself.⁴⁹

Lukács mener dermed, naturligvis, at samfunnet heller bør forstås som en «totalitet» noe som i sin helhet ikke kan reduseres til sine delkomponenter:

It is not the primacy of economic motives in historical explanation that constitutes the difference between Marxism and bourgeois thought, but the point of view of totality. The category of totality, the all pervasive supremacy of the whole over the parts is the essence of the method which Marx took over from Hegel and brilliantly transformed into the foundations of a wholly new science.

[...]

Marxism, however, simultaneously raises and reduces all specialisations to the level of aspects in a dialectical process. This is not to deny that the process of abstraction and hence the isolation of the elements and concepts in the special disciplines and whole areas of study is of the very essence of science. But what is decisive is whether this process of isolation is a means towards understanding the whole and whether it is integrated within the context it presupposes and requires, or whether the abstract knowledge of an isolated fragment retains its 'autonomy' and becomes an end in itself. In the last analysis Marxism does not acknowledge the existence of independent sciences of law, economics or history, etc; there is nothing but a single, unified — dialectical and historical — science of the evolution of society as a totality.⁵⁰

Som Lukács forstår det, er det ideologiske akkurat at samfunnet forstås på disse oppdelte måtene, som distinkte ting. At verden skal avdekkes som distinkte entiteter som interagerer med hverandre gjennom vitenskapene, og – for å dra en sammenlikning til Heidegger – settes på Stellet. Det er på den måten tett

49 Georg Lukács, *History and Class Consciousness*, oversatt av Rodney Livingstone (London: Verso Books, 2023), 76-77.

50 Lukács, 21-22.

koblet til hva vi kan forstå som det «tekniske».

Vi kan også se forholdet mellom «ideologi» i den betydningen Marx brukte det, og ideologi i de betydningene som noen av de senere marxistene brukte det. At «en slags transsynthet hvor løsningene til problemene som konstituerte diskursen letes innen rammene til denne diskursen»⁵¹ mangler presist denne evnen til å kritisere forutsetningene for sin egen diskurs, finne løsningene utenfor det og dermed ender opp med å prøve å løse problemene i abstrakt, fordi det er en forståelse forankret i «standpunktet til kapitalismen» som Lukács kaller det, eller altså det er hvordan dette samfunnet, denne sosiale totaliteten, forstår seg selv. Det er fornuftig å bevare den distinkte og til en viss grad normative betydningen som Marx bruker ordet i, da den fremhever presist det «manglende» ved ideologien, samt dens natur og grenser.

Akademia som ideologimaskin og den reelle underordningen

Hvordan relaterer det til akademia, ikke minst de konkrete eksemplene om etikkfaget og filosofi? Jeg har prøvd å antyde at tyngre og tyngre fokus på «etikk» handler om et behov for å ønske å etablere en anvendt filosofisk retning som har etterprøvbarehet overfor et visst «samfunn»; at filosofien virker innenfor et bestemt rammeverk og handler hovedsakelig om å sette normative verdier på gitte handlinger med en viss begrensethet. Dette tror jeg henger veldig godt sammen både med en slags «teknologikk», og det marxistene har analysert som ideologi. Men hva er den konkrete samhandlingen mellom disse? En mulig måte å undersøke problemet er å se på uttrykk fra ulike figurer involvert i denne prosessen slik vi har gjort. Men jeg mener vi trenger på dette punktet å se på Marx sitt begrep om «maskiner».

Slik Ingold diskuterer det:

Crucial to handling, in Marx's terms, is that the worker does not just apply motor force but actually guides the movement of the tool, watching as he works, and making continual adjustments in response both to environmental perturbations and to his perceptual monitoring of the developing form. In the machine, by contrast, responsibility for the movements of the tool – or what has now become the device's 'working point' – is transferred from dextrous hands to a mechanism

51 Slik jeg beskrev Marx sin bruk av ordet ovenfor.

that is indifferent to its surroundings and answerable only to instructions that have been fed into it in advance. Once the guidance of the working point is relinquished to the machine, Marx argued, it is more or less incidental whether the motive power comes from human muscles, from non-human animals such as horses (whose substitution for humans in this capacity gave rise to the notion of 'horse-power'), or from wind, water, steam, electricity or whatever (Marx 1930: 396–7). Thus a machine may still be hand-operated, but when the hand delivers only muscle-power and not skilled constraint – that is, when the technically effective gesture ceases to be coupled to immediate sensory perception – the tool or working point is no longer 'handled' in Marx's sense. The essential distinction, as he put it, lies 'between a man as a simple motor force and as a worker who actually handles tools' (1930: 395).⁵²

Så maskinen her beskriver et forhold til operasjonen hvor de som pådriver selve arbeidet bare blir rett og slett pådrivere for dette arbeidet, i stedet for å trenge å komme med noen bestemmelser selv, eller som Ingold diskuterer, ha et bilde av det endelige «produktet» for denne operasjonen. Allerede her mener jeg vi kan lett observere forholdet mellom denne utviklingen som har skjedd i akademia, som vi har vitnet gjennom eksempelet med etikk, som en slags maskinisering. Spesifikt, at den «ideologiseringen» som skjer er noe som på diverse måter «effektiviserer» denne maskiniseringen. I stedet for «teoretiske filosofer» som er bundet hovedsakelig av den diskursen som de selv deltar i å konstruere, får man «moralske eksperter» som skal «anvende» «grunnfilosofisk kompetanse» på «samfunnsrelevante problemer».

Vi kan likne denne endringen til den som Ingold også rapporterer fra Marx sine observasjoner om overgangen fra manufaktur til det som omtales her som «maskinofaktur».

I den tidlige fasen av kapitalismen var arbeidere formelt sett under kapitalens produksjonsforhold. Altså, formen til kapitalistisk produksjon, der arbeidspotensialet sitt til å arbeide i bytte mot lønn, for å kunne tilegne seg varer, var til stede. Men den konkrete utfoldelsen av produksjonen var forskjellig:

52 Tim Ingold, *The Perception of the Environment* (London: Routledge, 2000),

By 'manufacture' Marx is referring to the largely pre-industrial phase of capitalist production, stretching roughly from the middle of the sixteenth century to the end of the eighteenth. The characteristic feature of such manufacture was the assembly, within a single workshop, of a large number of highly specialised, skilled artisans performing complementary tasks within a rigidly prescribed division of labour. These artisans, however, did not co-operate of their own accord, for their association was a result not of relations among themselves but of each having contracted to the same employer who commanded the sum total of their labour-power. In effect it was he who 'co-operated' the working capacities of his employees [...]⁵³

Arbeidet hadde altså gått gjennom en *formell underordning* (eller «formell subsumsjon» slik det omtales i marxistisk litteratur) men ikke ennå en *fullstendig* «virkelig» eller «reell underordning». Den formelle underordningen innebar også en underordning av arbeidernes aktørskap til *verktøyene*, og til syvende og sist til kapitalistens vilje:

In this sense of co-operation, which appears equally applicable to both labour-power and machinery, we also find the sense in which, according to statement 2 above, instruments 'use' their operators. What is meant is that the will or purpose that the instrument serves to realise is not that of the worker but that of the employer. The worker who operates the instrument acts under a form of compulsion, ultimately backed by the threat of withdrawal of the means of subsistence. From the employer's point of view, tools are not made to be used by workers, rather workers are made to use tools.⁵⁴

Videre, denne underordningen innebar konkrete komponenter, i motsetning til begynnelsen av kapitalismen der man hadde arrangementer som forlagssystemet⁵⁵ var det formelle ved kapitalismen, de produksjonsforholdene, også til stede. Men i motsetning til manufaktur der arbeidere er samlet ett sted for produksjonen av én bestemt vare, og gjennom «endeløs repetisjon» 'konverterer deres hele kropper til automatiserte spesialiserte instrumenter

⁵³ Ingold, 309.

⁵⁴ Ingold, 309.

⁵⁵ «Putting-out system» på engelsk.

av denne operasjonen'»⁵⁶, disse tidligere arrangementer tillot at man kunne «anvende sine evner til et bredt omfang av oppgaver eller kommisjoner». ⁵⁷ Til tross for at manufaktur involverte en mer «reell underordning» av arbeidets utfoldelse i sammenlikning med tidligere arrangementer, den var ikke konklusjonen:

Combined together on the workshop floor, the aggregate of technically specialised bodies constitutes what Marx calls 'the living mechanism' of manufacture. Naturally, it invites comparison with the 'lifeless mechanism' of machinofacture, constituted by the assemblage of machines in the industrial factory (1930: 356, 451).

[...]

The organisation of the labour-process in manufacture is thus an organisation at once of specialised bodies and of trained minds, and rests on technical knowledge and skills possessed by the workers themselves. As this knowledge and these skills are replaced by the machine, the co-operation of workers – no longer differentiated in their tasks and therefore freely interchangeable among successive stages of production – is reduced from a complex to a simple form. In 'serving' the machine, factory workers are made to feel their subordination to capital in a way that the detail worker of the manufacturing period did not. For whereas the productive organism in manufacture, composed of sentient and intelligent human beings, has an essential subjective component, this 'no longer exists in the case of machine production'⁵⁸

Økningen i «produktivitet» eller i den *tekniske* kapasiteten til å «produsere» representerer egentlig at de kravene som var til stede i «formen», i forholdene til produksjon, virkeliggjøres mer og mer konkret. At den virkelige prosessen mer og mer underordnes systemets imperativer eller bevegelseslover. Denne «effektiviseringen» er videre ikke bare noe som *kan* skje, men noe som til dels er nødt til å skje. Individuelle aktører som deltar i det kapitalistiske systemet må bestandig rettferdiggjøre sine plasseringer på nytt, i sammenlikning med andre aktører. De må altså «effektivisere» for å i det hele tatt overleve. Vi kan legge merke til at den «ideologiseringen», denne forvandlingen av (i dette tilfellet) fagfilosofi til fagetikk skyldtes ikke personlige preferanser, men heller

56 Ingold, 309. Parafrasert.

57 Ingold, 309. Parafrasert.

58 Ingold, 309-310.

at det sistnevnte var mer «ettertraktet i arbeidsmarkedet». Åndsarbeidet «fagfilosofi», eller den intellektuelle produksjonen som heter «fagfilosofi», måtte tilpasse seg mer og mer til formen.

Litteraturliste

- Heidegger, Martin. «Spørsmålet om teknikken.» *Agora* 34, no. 1. Oversatt av Kjell Madsen og Egil A. Wyller. Hentet 11. april 2025. <https://www.scup.com/doi/10.18261/ISSN1500-1571-2016-01-12>.
- Heine, Holmen; Svendsen, Silje-Marie Normann. «Legger vekt på etikk for å få flere filosofer i relevant jobb». By Solveig Mikkelsen. *Khrono*. Hentet 27. mai 2025. <https://www.khrono.no/legger-vekt-pa-etikk-for-a-fa-flere-filosof-i-relevant-jobb/712848>.
- Ingold, Tim. *The Perception of the Environment*. London: Routledge, 2000. Internet Archive. «The Wayback Machine.» Internet Archive. Hentet 10. april 2025. https://owl.purdue.edu/owl/research_and_citation/chicago_manual_17th_edition/cmos_formatting_and_style_guide/web_sources.html.
- Marx, Karl. *The German Ideology*. Connecticut: Prometheus Books, 1998.
- NTNU. «Etikk.» NTNU. Kopiert 19. november 2022. Hentet 11. april 2025. https://web.archive.org/web/20221119095656mp_/https://www.ntnu.no/studier/aaetikk.
- . «Etikk – masterstudium.» NTNU. Hentet 11. april 2025. <https://www.ntnu.no/studier/mfieti>.
- . «Filosofi.» NTNU. Kopiert 15. juni 2002 av Internet Archive. Hentet 10. april 2025. <https://web.archive.org/web/20020615175230/http://www.hf.ntnu.no/studiehandbok/filosofi.html#expand>.
- . «Filosofi.» NTNU. Kopiert 21. august 2007 av Internet Archive. Hentet 10. april 2025. <https://web.archive.org/web/20070821121752/http://www.hf.ntnu.no/hf/filosofi/studier/Filosofi>.
- . «Filosofi.» NTNU. Kopiert 14. juli 2016 av Internet Archive. Hentet 10. april 2025. <https://web.archive.org/web/20160714105328/http://www.ntnu.no/studier/bfi>.
- . «Filosofi.» NTNU. Kopiert 26. januar 2022 av Internet Archive. Hentet 11. april 2025. <https://web.archive.org/web/20220126201951/https://www.ntnu.no/studier/bfi>.
- . «Filosofi – studiets oppbygning.» NTNU. Kopiert 3. september 2020 av Internet Archive. Hentet 11. april 2025. <https://web.archive.org/web/20200903000234/https://www.ntnu.no/studier/bfi/oppbygning>.

- . «Filosofi og etikk.» NTNU. Kopiert 8. juni 2023 av Internet Archive. Hentet 11. april 2025. <https://web.archive.org/web/20230608060351/https://www.ntnu.no/studier/bfi>.
- . «Filosofi og etikk – studiets oppbygning.» NTNU. Kopiert 7. mars 2020 av Internet Archive. Hentet 11. april 2025. <https://web.archive.org/web/20220307174128/https://www.ntnu.no/studier/bfi/oppbygning>.
- . «May Thorseth.» NTNU. Hentet 11. april 2025. <https://www.ntnu.no/ansatte/may.thorseth>.
- . «Programme for Applied Ethics.» NTNU. Hentet 10. april 2025. <https://www.ntnu.edu/appliedethics>.
- Redaksjonen. «Moralfilosofi i teori og praksis.» *Salongen*. Publisert 21. oktober 2021. Sist oppdatert 13. desember 2024. Hentet 11. april 2025. <https://www.salongen.no/nyheter/anvendt-etikk/moralfilosofi/moralsk-ekspertise/155336>.
- Thorseth, May. «Om anvendt etikk og moralsk ekspertise.» *Salongen*. Publisert 19. desember 2022. Sist oppdatert 20. mars 2023. <https://www.salongen.no/anvendt-etikk-moralsk-ekspertise/om-anvendt-etikk-og-moralsk-ekspertise/151516>.
- Žižek, Slavoj. «The Spectre of Ideology.» I *Mapping Ideology*, redigert av Slavoj Žižek, 1-45. London: Verso Books, 2012.
- Lukács, Georg. *History and Class Consciousness*. Oversatt av Rodney Livingstone. London: Verso Books, 2023.

DEL II:

*Språk, kommunikasjon og kultur i møte
med teknologi og makt*

Kapittel 8:

«Si ikke det!» — språksensur som teknisk-politisk maktutøvelse

Av Silje Nilsen

Begrensninger i forhold til språk kan bli sett på som et verktøy for maktutøvelse og en mulig forvrengning av virkeligheten, og det er dette vi har til hensikt å undersøke i det følgende. Utgangspunktet vil i skrivende stund være USAs president Donald Trumps nylig innførte grep innen den amerikanske språkpolitikken, samt nærere erfaringer fra blant annet den norske skolesystemet — nemlig, *språklig sensur og dets virke som maktmiddel*.

Tilfellet er, at Trump har kommet med en liste over ord som ikke vil få økonomisk støtte ved det statsbudsjettet av 2025. Dette kan fremstå uskyldig, men er langt ifra. For ordene kan ses på som byggeklosser som legger til rette for handling, tenkning og politikk. Hvis noen av denne typen ord fjernes, vil dette også føre til at tilgangen til virkelighetene ordene representerer også fjernes. Ja, for ordene har fått betydning gjennom erfaring og konflikt, og fravær av ordene vil trolig få følger både for det kunnskapsmessige feltet, men også for fremtidig kunnskap og handling.

Det er ikke kontroversielt å hevde, at ord er med på å forme virkeligheten vår — og i antropologien lærer vi ikke sjeldent, at språk lenge har vært *mer enn* et verktøy for kommunikasjon. Språkene våre er heller systemer som henger sammen med både det sosiale og kulturelle, hvilket man igjen kanskje kan si er formet av menneskelige erfaring. Gjennom språket setter vi navn på disse erfaringene — vi uttrykker våre uenigheter, danner kunnskap, og utøver og forhandler makt. At ord i det offentlige rom er som de er, er altså ikke tilfeldig — og dette vil jeg tro president Trump vet veldig godt.

Trump — som i skrivende stund er nyinnstiftet som president for andre gang i USA — vil fjerne flere ord og uttrykk fra offentlige dokumenter og nettsider. Som nevnt har han også laget en liste med ord, hvis inklusjon i søknader, titler eller lignende, automatisk vil bli nektet økonomisk støtte ved neste periodes statsbudsjettfordeling. Det avgjørende er at det *ikke vil bli ulovlig* å bruke disse ordene i dagligtalen, men om man ønsker økonomisk støtte til f.eks et

Jeg har forsøkt å finne konkrete svar på hvordan Trumps ordliste har blitt utarbeidet, men uten hell. Like fullt har jeg en anelse. Mitt inntrykk av den amerikanske politikken innebærer blant annet at det Republikanske partiet — Trumps parti — ofte består av hvite menn som bikker 50 år, samt andre rike mennesker som gjerne ikke er en del av det en pleier å benevne som en «minoritetsgruppe». Det demokratiske partiet — motsatsen til Republikanerne — består derimot kanskje av en mer mangfoldig folkegruppe som kvinner, transpersoner, miljøforkjempere og andre aktivister (satt veldig på spissen).

På denne omtalte listen finner vi blant annet ord som “kvinner”, “abort”, “funksjonshemmet”, “mangfold” og “klimaendringer”. Administrasjonen forsøker kanskje ved dette å bestemme hvilke virkeligheter som skal få *lov* å eksistere — for det gjelder nemlig i utdanningssammenheng også. Det vil ikke lenger være tillatt å undervise i fag som omhandler disse temaene.

Under er en liste over ord som nå ikke kan brukes i blant annet universitetssammenheng om det skal få økonomisk støtte:

[illegible]

Makt i forhold til språk henger ikke bare sammen med det som blir sagt, skrevet eller uttrykt, men minst like viktig er det å se på *det som ikke kommer fram*. Om staten sensurerer visse type meningsbærende ord handler det ikke bare om politisk styring, men også om *kontroll* — kontroll over hva som er lov å tenke, diskutere, og forske på.

Språkrelativismen

Hvilke typer ord er det faktisk som er på Trumps liste? Hva kan man merke seg går igjen med disse ordene? Ikke bare beskriver noen av disse ordene rundt halve verdensbefolkning — “kvinne” eksempelvis —, men også ord som angår alt som mennesker i flere år har kjempet for, slik som ord som angår bevegelser hvor mennesker har kjemper for sine rettigheter — “LGBTQ”, “Race”, “Racism”, “Equality”, “Gay” osv. De nevnte ordene er bare et fåtall av ordene som passer inn i denne kategorien. I tillegg finner vi ord som handler om helse, kropp, og retten til å selv kunne bestemme — “Disability”, “Fetus”, “Gender”, “Identity”, “Nonbinary”, “Pregnant person”, “Mental health” og mer.

Språkrelativismen — slik den er formulert av Edward Sapir og Benjamin Lee Whorf hver for seg — viser til hvordan språk henger sammen med virkeligheten (Whorf, 1940). Ifølge språkrelativismen, så former språkbruken vår ikke bare hvordan vi tenker, men også hvordan vi forstår verden — det påpekes at det er tydelige sammenhenger mellom tankegang, mønstre for handling og språklige strukturer. Ved å fjerne ord fra det offentlige rom, vil vi dermed kunne endre virkelighetsoppfatningen vår, ved at det som ikke nevnes, kan risikere å ikke lengre «eksistere» for oss.

Eksempler utenfor USA

Det som skjer i USA under Trumps regime er ikke unikt. Selv i Norge — hvor ytringsfriheten står sterkt — så kan man se at det blir kontrollert *hva* som skal blir lært, samt *hvordan*. I den norske skolen er det ikke retningslinjer for hva man *ikke kan* lære om, men man kan se antydninger til at det er visse ting den norske stat ser på som *mer relevant eller viktig* enn andre — en naturlig sak, siden det ikke er tid og mulighet til å lære absolutt alt på skolen. Likevel kan jeg ikke huske å noen gang ha lært om en eneste krig i Asia eller Afrika, hvor ikke vesten er involvert, noe som man kanskje kan stille seg litt kritisk til. Vi lærer også svært lite om alle krigene i verden som Norge er med på å finansiere

— er det for å opprettholde vår fasade om å være et “godt land” eller er det en annen grunn? Ikke vet jeg — men at det ligger mer tanke bak hva som er på grunnskolepensum enn det man kanskje tenker over, er jeg ganske sikker på. Dette viser at også i liberale samfunn skjer det en form for kunnskapskontroll — men kanskje på en litt mindre radikal måte enn det som skjer i USA nå, og som vi kjenner igjen fra diktaturer nå og den gang?

Foucault

Et viktig teoretisk perspektiv som kan vise til forholdet mellom språk og makt, er Michel Foucaults tanker om *diskurser*. Ifølge Foucault er ikke makt noe som bare utøves fra en sentral aktør, men noe som sirkulerer i samfunnet gjennom nettopp språk, praksiser og institusjoner (Tøndel, 2017) — en tanke som går som hånd i hanske med språkrelativismen til Sapir og Whorf.

Diskurser — forstått som bestemte måter å snakke om og forstå verden på — *former hva som kan sies, tenkes og gjøres innenfor et gitt felt*. Når Trump-administrasjonen forsøker å fjerne ord som “mangfold”, “kvinner” og “klimaendringer” fra offentlige dokumenter og forskningsinstitutter, handler det ikke bare om politisk styring av enkeltord. *Det er et forsøk på å endre selve tilnærmingen rundt temaer som kjønn, rase og miljø*. Ved å begrense hvilke ord som er tilgjengelige i det offentlige språket, snevres også handlingsrommet inn for hvordan folk kan forstå, diskutere og handle i forhold til disse temaene. Foucaults perspektiv hjelper oss derfor å se hvordan språk ikke bare beskriver virkeligheten, men er med på å skape den — og hvordan kontroll over språk nettopp kan være en form for maktutøvelse.

Som Foucault understreker, er kunnskap ikke bare noe vi oppdager, men noe som formes, produseres og kontrolleres gjennom maktstrukturer. Når bestemte ord og begreper fjernes fra det offentlige språket, begrenser det ikke bare hva vi kan si, men også hva vi kan tenke (Tøndel, 2017). Denne sammenhengen mellom språk, makt og virkelighetsforståelse er også et sentralt tema i George Orwells roman *1984*. I romanen — som tar sted i en dystopisk fremtid, sett fra forfatterens tid — blir språkets makt brukt til å endre et helt samfunn, og kontrollen over ordene blir kontrollen over tankene, og — i forlengelsen — over fortid og fremtid; hva som har vært, og hva som kan bli (Orwell, 1949).

I *1984* utvikler det rådende partiet et nytt språk: “Newspeak” eller nytale, med det mål om å begrense individets evne til å tenke kritisk og dermed hindre opprør. Ved å fjerne ord for frihet, motstand og individualitet, mister

innbyggerne etter hvert muligheten til å forestille seg alternative virkeligheter (Orwell, 1949). Dette er analogt til hvordan fjerning av ord som “mangfold”, “abort” og “klimaendringer” fra offentlige dokumenter under Trump-administrasjonen kan ses som et forsøk på å styre ikke bare politikken, men nettopp også folks tanker og virkelighetsoppfatning. Når språkets grenser snevres inn, snevres også bevisstheten inn. Slik Orwell beskrev en fremtid hvor sannheten kunne formes og slettes av makthaverne, ser vi i dag tendenser til at virkeligheten kan bli omskrevet ved å regulere og bestemme hvilke ord som får eksistere i det offentlige rom (Orwell, 1949). Dette understreker hvor viktig språket er som både et spill på virkeligheten, og som et redskap for å kontrollere den.

Byråkrati, språk og fremmedgjøring

Et annet aspekt ved språkets rolle i maktutøvelse er hvordan byråkratiske systemer kan fungere fremmedgjørende. Når lover, regler og offentlige dokumenter blir formulert i et utilgjengelig og komplisert språk, skapes det en avstand mellom myndighetene og oss vanlige folk. Tekstene blir ofte preget av teknisk sjargong, lange setninger og avanserte formuleringer som gjør dem vanskelige å forstå for folk flest. Denne “ulesbarheten” kan i seg selv være en form for maktutøvelse, ved at den begrenser hvem som har reell tilgang til å tolke, forstå og dermed også påvirke de reglene som former livene deres. I stedet for å være et verktøy for åpenhet og deltagelse, kan språket i byråkratiet fungere som en barriere som forsterker avmakt og fremmedgjøring. Dermed ser vi at språkets form ikke bare handler om kommunikasjon, men også om hvem som får tilgang til å definere og delta i samfunnets sentrale prosesser.

For å bygge videre på byråkratiets rolle som fremmedgjørende maktstruktur, kan det være relevant å trekke inn Jens Røyrviks tekst om makt i teknologiens tidsalder. Røyrvik hevder at *makt i dag i økende grad er “programmert inn” i teknologiske systemer og byråkratiske rutiner, snarere enn utøvd direkte av identifiserbare aktører* (Fyhn, Røyrvik, & Almklov, 2021). Dette — hvilket Røyrvik kaller for teknologikk — innebærer at makten blir mer anonym og diffus, og at den virker gjennom standardisering, skjemaer og prosedyrer som former hvordan virkeligheten forstås og håndteres. Slik kan komplekse lover, byråkratiske dokumenter og administrativt språk bidra til å styre vanlige folks handlingsrom uten at noen nødvendigvis “tar” direkte avgjørelser. Det er ikke

sikkert det blir lagt merke til en gang av den vanlige mann på gata, men når språk og teknologi virker sammen på denne måten, blir fremmedgjøringen enda sterkere: Vanlige folk mister ikke bare tilgang til maktens koder, men også muligheten til å utfordre eller forhandle med dem.

Avslutning

Gjennom eksemplene fra Trump-administrasjonens endringer i blant annet academia, norske undervisningspraksiser, og byråkratiets fremmedgjørende språk, ser vi hvordan kontroll over ord og begreper ikke bare handler om kommunikasjon, men om makt — makt til å forme blant annet folkets virkelighetsforståelse og tilgang på kunnskap. Ved å fjerne eller begrense språklige uttrykk, minsker man kanskje også mulighetene våre for kritisk refleksjon og alternativ tenkning inn. Sapir og Whorfs språkrelativisme, Foucaults diskursteori samt Orwells dystopiske fremstilling i romanen *1984* viser oss hvordan språk ikke bare speiler virkeligheten, men aktivt er med på å forme den. Når språket kontrolleres, kontrolleres også tankene, og dermed vår mulige fremtid. I en tid hvor både teknologi og byråkrati gjør maktutøvelse stadig mer usynlig, er det viktigere enn noen gang å være bevisst på språkets rolle som både redskap for frihet og verktøy for kontroll. Å beskytte språkets mangfold og åpenhet er derfor ikke bare et spørsmål om ytringsfrihet, men om å sikre vår evne til å forstå, påvirke og skape den verden vi lever i.

Litteraturliste

- Fyhn, H., Røyrvik, J., & Almklov, P. (2021). REVURDERING AV MAKTBEGREPET I TEKNOLOGIENS TIDSALDER. Tidsskriftet Antropologi (81).
- Orwell, G. (1949). 1884. Penguin Classics.
- PEN America. (2025). Hentet fra <https://pen.org/banned-words-list/>
- Tøndel, G. (2017). I T. Larsen, & E. Røyrvik, Trangen til å telle (s. 108).
- Whorf, B. L. (1940). SCIENCE AND LINGUISTICS.

Kapittel 9:

Lett å være rebell med kanselleringskultur?

Av Amanda Gangsøy

«Det er så lett å være rebell i kjellerleiligheten din» sa en av Norges største rap duoer, Karpe, i 2015 (Karpe, 2015). Uttrykket gjenspeiler det, at det er veldig lett å sitte hjemme og skrive hatkommentarer på den ene siden, mens det på den andre siden ikke er mange som er like tøffe når de står ansikt til ansikt overfor noen som de er uenige med. Mange har av den grunn vært kritiske til at internett har banet vei for såkalte «tastaturkrigere» som ofte ytrer hat kun for å hate. Selv om det i dag er lettere å slå ned på tvilsomme ytringer, hevder kritikere hevder at dette har utviklet seg til en *kanselleringskultur* som bidrar til å innskrenke ytringsfriheten. Det er derfor interessant å se på påstanden om hvorvidt kanselleringskultur brukes som skjold mot kritikk og dermed legger til rette for at «rebeller» kan holde på.

Kanselleringskultur kan kort forklares som en praksis der noe eller noen blir offentlig kritisert, boikottet eller sosialt utstøtt som reaksjon på noe som har blitt sagt eller gjort. I dag har begrepet blitt et ladet symbol i den offentlige debatten. Noen ser på det som en nødvendig demokratisk praksis der makt og privilegier utfordres, mens andre hevder at det skaper et klima preget av frykt og selvsensur. Debatten fikk for alvor fart i Norge etter Danby Choi satte det på dagsorden og ga ut boken «Kanseller meg hvis du kan» (2023). Han beskriver seg selv som en stor motstander av kanselleringskultur, og er kjent for å uttale kontroversielle meninger i media. Samtidig har stemmer som Lisa Eshel Knudsen (2022) nyansert diskusjonen ved å hevde at kanselleringskultur i stor grad er en overdreven fortelling og et retorisk grep for å unngå ansvar. Dette åpner for en nærmere undersøkelse av hva kansellering faktisk betyr, og hvordan det skiller seg fra demokratisk diskusjon i sin mer tradisjonelle form.

Hva skjer når digitale medier ikke bare er kommunikasjonskanaler, men også arenaer for sosial disiplinering? Hvordan preger krav om transparens og algoritmisk synlighet den dynamikken som ofte beskrives som kanselleringskultur? Og kan det vi ser i dag forstås som uttrykk for gamle mekanismer i nye digitale former? Kansellering fremstilles ofte enten som et nødvendig demokratisk verktøy eller som en urettferdig maktutøvelse, men hva om begge perspektiver bare fanger bruddstykker av en mer kompleks

virkelighet? Dette er spørsmål jeg ønsker å undersøke i denne oppgaven, med særlig vekt på hvordan diskusjonen mellom kritikere og forsvarere belyser ulike sider av fenomenet, og hvordan dette kan sees i lys av teorier om temaet. Den gjennomgående problemstillingen som undersøkes er: Hvordan legger sosiale medier som plattform til rette for kanselleringskultur, og hvilke forståelser av makt og moral som uttrykkes i bruken av begrepet?

Kort om kanselleringskultur og gjennomgang av eksempler

Kansellering innebærer – kort sagt – å ekskludere noe eller noen som ansees som umoralsk eller problematisk, slik som ved tilfeller av rasisme eller seksuell trakassering. Dette er imidlertid ikke et helt nytt fenomen, ettersom strategien har historiske paralleller i form av boikotter og svartelister. Forskjellen i dag er at det utspiller seg i større skala, drevet fram av internett og globalisering. Denne utviklingen gjør det både enklere å ytre meningene sine, og mer sannsynlig at uttalelser fanges opp og blir gjenstand for kansellering. Ifølge Eve Ng (2020) ble kansellering først brukt som en grasrotbevegelse hvor vanlige folk brukte sosiale medier for å uttrykke sin misnøye med offentlige personer eller institusjoner (s. 622). Dette ble i starten sett på som en form for demokratisk deltakelse og sosial rettferdighet. Ng viser imidlertid hvordan digital teknologi drastisk kan endre kurs, og det som tidligere var et verktøy for å fremme demokratiet ble etter hvert kritisert for å være en måte å undergrave det. Det er denne utviklingen som i dag kalles *kanselleringskultur* og som har skapt stor debatt i mediene.

Kanselleringskultur har blitt et gjenkjennelig fenomen i norsk offentlighet, der sosiale medier får rollen som en arena for kollektiv moralsk reaksjon. Det har vært mye diskusjon rundt kansellering i mediene, og noen enkelte tilfeller jeg har lagt merke til er Atle Antonsen, Matilda Djerf og Gutta Sprut AS. Førstnevnte var i hardt vær i mediene etter han ble anmeldt for rasistiske uttalelser mot Sumaya Jirde Ali på et utested i oktober 2022. Han skal blant annet ha skreket «SHUT THE FUCK UP» og sagt «du er for mørkhudet til å være her» til henne (Lærum, Nesseemo, Skjeggstad, & Foss, 2022). På grunn av anmeldelsen hadde han et midlertidig fravær som programleder i forskjellige programmer. Saken ble henlagt fordi det ble ansett som «et lite vellykket forsøk på satire over rasisme», og Antonsen fikk tre tilbake i rollene sine (ibid). Den svenske influenseren Matilda Djerf har over lang tid vært regjerende i sosiale medier og motebransjen med merket sitt Djerf Avenue.

Etter å ha bygget opp et image som inkluderende og nærmest engleaktig, ble hun plutselig gjenstand for massiv kritikk etter avsløringer om at hun var leder for et fryktbasert arbeidsmiljø (Grasmo & Andersrød, 2024). Saken utløste store medieoppslag over hele verden og en bølge av TikTok-videoer med kommentarer som «hva skal jeg gjøre med Djerf Avenue-klærne mine nå?», hvilket tyder på en boikott i etterkant av avsløringene. Sist, men ikke minst, ble den norske underholdningsgruppen Gutta Sprut AS tildelt verestingprisen «Gullbarbie 2025» for sitt kontroversielle innhold. Gullbarbie er en årlig kåring der barn og ungdom stemmer frem aktører som er «best på å få unge til å føle seg verst» (PRESS Redd Barna Ungdom, 2025). Begrunnelsen var blant annet at de «driker store mengder alkohol, deler et nedverdiggende kvinnesyn, stereotypiserer minoriteter og forkler det som ‘guttastemning’» (ibid). Gruppen, bestående av Oskar Westerlin, Sebastian Brevik, Henrik Viken og Snorre Klanderud, var sterkt uenig i prisen og mener de blir kansellert uten grunn (Jensen, 2025). Til sammen gir disse eksemplene et bilde på hvordan kanselleringskultur kan utløse sterke reaksjoner og skape opplevelser av urettferdighet, men hva skjer egentlig i et samfunn der slike dynamikker akselereres?

Sosiale mediers hastighet og overfladiske debatt

Byung-Chul Han (2015) utforsker hvordan samfunnets fokus på hastighet og effektivitet har ført til en form for meningsløshet. Sosiale medier akselererer kommunikasjon, noe som bidrar til lynrask spredning av innhold og reaksjoner, men ofte uten dyptgående refleksjoner. Den konstante kommuniseringen gjør det vanskelig å plukke opp og produsere reell meningsdannelse og refleksjon (Han, 2015, s. 13). Likerklikk og delinger blir indikatorer på verdi, og kommunikasjonsflyten akselereres i en slik grad at refleksjon og nyanser svekkes. Dette skaper, ifølge Han, en kultur der moralens plass erstattes av det som raskt gir oppmerksomhet og følelsesmessige reaksjoner, snarere enn langsiktig samfunnsdebatt (s. vii). Et likerklikk krever hverken ettertanke eller aktivt engasjement, og man kan derfor hevde at likerklikk i seg selv ikke betyr så mye. Samtidig spiller de en sentral rolle i hvordan innhold spres på sosiale medier, da algoritmer bruker det som indikatorer på relevans og engasjement (Han, 2015, s 13). Det gjør at visse ytringer får større plass, ikke nødvendigvis fordi de er viktigere eller riktigere, men fordi de er lette å like.

Likerklikkene og algoritmenes rolle for hvilke ytringer som får plass eller ikke, er

et tydelig tilfelle av hvordan en teknologikk er i spill. Dette underbygges av Eve Ng (2020) som argumenterer om at utformingen av sosiale medie-plattformer i seg selv kan bidra til en rigid ideologi med mangel på nyanser (s. 623). Det som ofte kjennetegner plattformer på sosiale medier, er kortfattet innhold som spres raskt og bredt, og hurtig kommunikasjonsutveksling. I likhet med Han, hevder Ng at dette motarbeider veloverveide uttalelser (Ng, 2020, s. 625), og dette er noe jeg selv også erfarer i debatter på sosiale medier. Veloverveid debatt trenger lenger tid på å utvikle seg, og får dermed ikke plass i det hurtige og oppmerksomhetssøkende miljøet. Den teknologikken som utarter seg på sosiale medier bidrar altså til mer tankeløs kommunikasjonsutveksling, og Lindgren (2021) peker på et interessant poeng i den sammenheng – hvordan mennesker virker *å være i stand til å tro på ting*, kun basert på at *andre tror på det først* (s. 48). Dette kan tydelig knyttes til hvor lite egenrefleksjon som skal til for å hoppe på kanselleringsstoget: «vi kan skifte kurs som en fugleflokk på himmelen» (ibid). Lingren illustrerer hvordan vi reagerer kollektivt og ubevisst, styrt av hva vi ser andre reagerer på. Hun trekker også frem hvordan man kollektivt ofte er villige til å gå lenger enn det hver enkeltperson ville vært villig til (s. 141). Slik blir digitale plattformer ikke bare en arena for observasjon, men for aktiv deltakelse i kollektivt press og reaksjon.

Kanselleringskultur viser hvordan innholdspredning på digitale plattformer kan utløse raske og omfattende reaksjoner på problematiske handlinger. Slik innholdsspredning kan bidra til å gi marginaliserte grupper et motstandsverktøy mot mektige mennesker, og kansellering kan fremstå som en effektiv reaksjon i enkeltsaker, men kanselleringene mangler ofte dybde og varighet. Hastigheten som gir kansellering så kjappe og omfattende reaksjoner, er også det som jobber imot dem da det går fort over til neste sak eller neste kansellering. Det synliggjør mangelen på grundig debatt og konkrete tiltak for å skape varig endring, noe som ofte lar de kansellerte komme tilbake til sin posisjon etter en stund (Ng, 2020, s. 625). Dette er noe man tydelig så i tilfellet med Atle Antonsen, hvor anmeldelsen ble henlagt som et dårlig forsøk på humor, og han fikk gå tilbake til rollene sine som før etter et par måneder (Tálos, 2023). Daværende daglig leder i antirasistisk senter, Hatem Ben Mansour, peker på det som Ng og Han diskuterer når han kommenterer Antonsens tilbakekomst så tidlig etter hendelsen: «han risikerer å retraumatisere andre mennesker som blir utsatt for rasisme, for man ser så tydelig at det betyr ingenting» (Christensen & Støre, 2023).

Transparens og imitasjon: synlig til enhver pris

Han (2015) beskriver det moderne samfunnet som gjennomsyret av krav om transparens, der synlighet blir en form for maktutøvelse. Sosiale medier fungerer som digitale panoptikon, hvor individer frivillig eksponerer seg selv og dermed bidrar til sin egen overvåkning (s. 47). Denne utstillingskulturen, som Han beskriver, gir grobunn for moralsk posisjonering, sosial sanksjonering og konformitet, noe som er sentrale komponenter i kanselleringskulturens dynamikk. I den digitale, panoptiske verden kan dermed alle være gjenstand for kritikk fra alle andre hele tiden, noe Lindgren (2021) også diskuterer i lys av René Girards ideer om mimesis og mimetisk krise. Mimesis handler om at mennesker grunnleggende vil ha det andre har og ubevisst imiterer hverandre. Når imitasjonen fører til rivalisering, konflikt og sosial uro i en tilstand av 'alle mot alle', får man det Girard kaller en mimetisk krise (Lindgren, 2021, s. 45-50). Alle mot alle ideen kan sammenlignes med Hans beskrivelse av overvåkning med sosiale medier, hvor enkeltpersoner fungerer som både overvåker og den som blir overvåket. Girard hevder at det oppstår et behov for en sydebukk i en slik situasjon, hvor konflikter løses symbolsk ved å vende alles blikk mot én (Lindgren, 2021, s. 50). Sosiale medier fungerer som en ny form av sydebukk-mekanismen, som legger til rette for digital gapestokk, mediestorm og offentlig uthengning. Den teknologikkens utvikling forsterker mimesis, da den gjør oss mer synlige, mer påvirkede og mer trigget.

I oppmerksomhetsøkonomien vi lever i er det ofte sensasjon, følelsesladet og konfliktfylt innhold som genererer klikk, synlighet og inntekter (Orgeret, 2023). Enighet og samhold bringer hverken frem klikk eller interesse, og det driver dermed ikke historiefortellingen framover. Gutta Sprut AS, som nylig mottok en «verstingpris» for promotering av alkohol, nedverdiggende kvinnesyn og stereotypisering av minoriteter (PRESS Redd Barna Ungdom, 2025), har et innhold mange definerer som «ragebait». Dette innebærer at videoene deres fremmer provoserende innhold for å skape reaksjon og klikk. På denne måten kan en diskutere hvorvidt Gutta intensjonelt er kontroversielle, og dermed gjør seg til det Girard beskrev som sydebukk (Lindgren, 2021, s. 50), for å sørge for at alle blikk vendes mot seg i et miljø hvor «all pr er god pr».

Uklare grenser skaper urimelige følger

Han argumenterer for at transparent kommunikasjon fører til konformitet og eliminerer annerledeshet, da det stabiliserer det dominante systemet (2015,

s. vii). Til tross for ideen om at transparent kommunikasjon stabiliserer og opprettholder hegemoniet uttrykker mange et kritisk blikk på en manglende klarhet i standarden for kansellering. Det er ingen retningslinjer for hva som bør kanselleres og hva som er akseptabelt, noe som skaper en følelse av en urimelig skala. David Brooks hevder at urimeligheten skyldes en søken etter 'ideologisk renhet', hvor personer blir dømt etter en streng standard der selv små feil kan føre til harde reaksjoner (Ng, 2020, s. 623). Knudsen kritiserer hvordan kanselleringskultur blir brukt som samlebegrep på mange ulike og komplekse fenomener (2021, s. 164). Det gjør det mye vanskeligere å definere, og det bidrar også i stor grad til den urimelige skalaen som Brooks diskuterer. For eksempel kan noen som har postet et problematisk innlegg for mange år siden, få samme harde reaksjon som en person som har et langvarig handlingsmønster med gjentatt seksuell trakassering. På denne måten kan kanselleringskultur bli mer straffende enn rettferdiggjørende.

Lindgren (2021) argumenterer for at mediestormer og kanselleringer er grunnet i samfunnets spenninger (s. 139-140). Kansellerte personer kan oppleve å bli utsatt for massiv sosial straff for små overtredelser, fordi de straffes på vegne av hele samfunnet. Det handler om at det ligger systematiske problemer til grunn, og at frustrasjonen rundt dette kommer til uttrykk i enkelthendelser, og gjerne mot enkeltpersoner. Her kan man også diskutere hvorvidt samfunnets higer etter effektivisering kommer til syne, da det er lettere å kansellere én rasistisk person, enn å ta ned en hel rasistisk samfunnsstruktur. Den offentlige gapestokken gir også både raskere reaksjon og synligere resultater. Dette gir opplevelsen av at kansellering er moralsk rett, hvor man gjør samfunnet en tjeneste ved å «ofre» noen. Likevel er Girards poeng at uthengning av sydebukker ikke løser noe, det bare omdirigerer konflikten, fordi løsningen, ifølge Girard, ligger i rettferdighet, bevissthet og tilgivelse (Lindgren, 2021, s. 142-143). Det viser at kanselleringskultur ikke bør forstås som en bærekraftig strategi for sosial endring, med mindre den inngår i mer langsiktige og systematiske prosesser.

Følelsen av uklare definisjoner og retningslinjer i kombinasjon med urimelige skalaer er noe av det kanselleringskulturen kritiseres mest for. Danby Choi (2023) argumenterer for at det har bidratt til kanselleringskulturens fall, da folk kan bli lei kansellering på grunn av at en ser så mange absurde saker som har gitt uproporsjonale reaksjoner (s. 301). Den urimelige skalaen kan i stor grad bidra til å gjøre begrepet kanselleringskultur til en forsvarsmekanisme

mot kritikk. Dette kommer tydelig frem når Choi skriver: «Hvis alt er ‘rasisme’, selv ting som på ingen måte er det, er veien kort til at folk slutter å bry seg om den rasismen som faktisk finnes. Det går rett og slett inflasjon i merkelappene, og det er synd. (...) Dette tjener bare de få som virkelig er rasister, på» (s. 303). Det Choi peker på her er et veldig interessant poeng, fordi det viser hvordan den brede og hurtige kommunikasjonsutvekslingen på sosiale medier har løst det demokratiske fotfestet til kanselleringskulturen.

Choi argumenterer for at kanselleringskultur skaper sympati for dem de angriper fordi det kommer så voldsomme reaksjoner. Dette hevder Choi skaper et «mulighetsrom som enkelte grupperinger på motsatt ytterfløy gjerne utnytter for å øke sin innflytelse» (s. 302-303). Det ser vi i dag med oppsving av ytterliggående meninger som får stor oppmerksomhet i sosiale medier, som for eksempel TikTok-fenomenet Andrew Tate. Etter mye kritikk for kvinnefiendtlige uttalelser og skadelig påvirkning på unge gutter, ble Tate utestengt fra flere sosiale medie-plattformer på grunn av brudd på retningslinjer (Schwebs, 2022). Tilhengerne hans tolket dette som et forsøk på sensur, noe som ga han en form for martyrstatus og en betydelig økning i oppmerksomhet og støtte rundt han. Tate benyttet situasjonen til å flytte innholdet sitt til en annen kanal som visstnok skal være «immun mot kanselleringskultur» (Schwebs, 2022). Dette eksempelet illustrerer hvordan forsøk på å «kansellere» en offentlig figur kan resultere i økt sympati og oppmerksomhet, og dermed gi dem en enda større plattform enn tidligere.

Diskursen rundt kanselleringskultur. Hva ligger egentlig i begrepet?

Knudsen (2022) hevder at vi ikke har kanselleringskultur i Norge og at det bare er et bilde som er blitt skapt av det norske medielandskapet (s. 160). Dette reiser spørsmål om hvorvidt det i det hele tatt gir mening å snakke om en kanselleringskultur, eller om begrepet i hovedsak brukes av dem som føler seg kansellert. Enkeltilfeller av kansellering innebærer ikke nødvendigvis at det finnes en overordnet kultur, og begrepet kan på denne måten risikere å tilsløre hvorvidt vi egentlig står overfor en systematisk kultur eller bare enkeltilfeller av offentlig kritikk. Knudsen uttrykker derfor bekymring for den sterke motstanden mot kanselleringskultur, som nå er blitt en kamp mot et «krenkelseshysteri», hvor de digitale plattformene fremstår å være rigget for konflikt og polarisering. Dette påvirker i stor grad diskursen rundt uenighet, og

de man er uenig med kalles ikke lenger «meningsmotstandere», men «hatere» og «mobbere» (Lindgren, 2021, s. 39). Det er saker med sterke følelser og tøff språkbruk som generer flest klikk i den digitale oppmerksomhetsøkonomien, noe som tydelig kommer til syne i nyhetsmedias fremstilling av små uenigheter som massive konflikter hvor alle parter «raser» mot hverandre. Dette er i tråd med Han (2015) sin ide om at den raske kommunikasjonsutvekslingen resulterer i at moral erstattes med det som raskt gir oppmerksomhet og følelsesmessige reaksjoner. (s. vii). Knudsen argumenterer for at dette bidrar til å sykeliggjøre uenighet (s. 52), noe som også transformerer kanselleringsens demokratiske funksjon til et «krenkelseshysteri» hvor alle som er uenige blir stemplet som «lett krenket». Her kommer, med andre ord, kjernen i kanselleringskultur som skjold mot kritikk tydelig frem.

Sosiale mediers plattformlogikk, med rask og omfattende innholdspredning, forsterker følelsen av kritikk. Lena Lindgren (2021) trekker frem et interessant poeng når hun hevder at forskjellen mellom virtuell og fysisk vold kan oppleves utydelig for dem som rammes (s. 141). Sterke sosiale sanksjoner kan føles overveldende, og med en omfattende kommunikasjonsutveksling kan litt kritikk føles som mye mer når alt kommer på én gang og det blir intenst. Selv om ytringsfriheten som rettighet ikke nødvendigvis blir formelt innskrenket, kan sterke reaksjoner på det man ytrer oppleves som at man blir fratatt rommet for å uttrykke seg (Knudsen, 2022, s. 139). Dette er noe man kan se blant mange av kritikerne av kanselleringskultur, som ofte hevder at kansellering bidrar til å innskrenke ytringsfriheten. Her peker Knudsen på et fascinerende perspektiv om hvordan «bevegelser som kjemper for sosial rettferdighet, antidiskriminering, likeverd og likestilling ofte blir sett på som en trussel mot det etablerte samfunnet» (Knudsen, 2022, s. 160). Hun hevder at det virker som det koker ned til at «enkelte misliker at det er blitt mer ubehagelig å holde fast ved stigmatiserende fordommer og stereotypier» (ibid). Når krav begynner å bli stilt til den offentlige samtalen og tidligere uproblematisk antakelser utfordres, så kan det anses som en trussel av de som tidligere har vært regjerende premissleverandører. Motstandere mot kansellering tyder på å ha en betraktning av ytringsfrihet som *frihet fra kritikk* (Knudsen, 2022, s. 52).

Knudsen diskuterer hvem som oppfatter de sosiale bevegelsene som en trussel, og argumenterer for at det er de som er vant til å *lage* reglene som misliker å *følge* noen andres regler. Hun argumenterer for at begrepet

kanselleringskultur brukes som «brekkstang for å presse grensene for hva som er akseptabelt å ytre i et samfunn.» (Knudsen, 2022, s. 165).

Humor som skjold

Studentersamfundet i Trondheim har ukentlige onsdagsdebatter som tar opp ulike temaer. I 2023 var det en debatt om kanselleringskulturen i Norge, hvor debattantene Yousef Hadaoui, Lisa Esohel Knudsen, Varin Hiwa, og Tor Grande diskuterer kanselleringskultur i humor og academia (Granmo & Alnes, 2023). Den typiske dynamikken i kanselleringskultur innebærer at marginaliserte stemmer kollektivt utfordrer og stiller mektige personer til ansvar gjennom skarp kritikk (Ng, 2020, s. 623). En hvit, rik, heterofil mann som sier rasistiske eller kvinnefiendtlige utsagn er en ideell kandidat for kanselleringsdynamikken, ref. tilfellet med Atle Antonsen. Dette er fordi han skårer høyt på sjekklisten av privilegier, og kansellering er i bunn og grunn et verktøy for å «sparke oppover». Humor som sparker nedover er ikke humor, det bikker mer mot mobbing. Av den grunn gir det mening at komiker Yousef Hadaoui hevder at en av de få som kan tulle med alt, er kvinner med minoritetsbakgrunn, nettopp fordi «de kan sparke mest oppover, siden de dessverre allerede er lengst nede» (Granmo & Alnes, 2023).

Gutta Sprut AS, som nylig mottok en «verstingpris» for promotering av alkohol, nedverdiggende kvinnesyn og stereotypisering av minoriteter, har forsvart innholdet sitt som humor (Jensen, 2025). Samtlige av medlemmene faller, imidlertid, inn i kategorien hvit, heterofil mann med mye penger, og nedverdiggende humor på bekostning av minoriteter blir dermed ansett som å sparke nedover. Selv om flere av medlemmene mente at de ble kansellert uten grunn, er det i etterkant blitt trukket frem videoer som «Gjett homsen», «Baris mot 20 feminister» og uttalelser som «det skal koste å være tjukk» (Gutta Sprut AS, 2025). I slike tilfeller fungerer «humor» som et skjold mot kritikk, og som et forsøk på å fraskrive seg ansvar ved å late som om alt er «på tull».

Disse eksemplene viser tydelig hvordan humor ikke kan vurderes løsrevet fra maktstrukturene det opereres innenfor. Guttas innhold bygger på en form for giftig maskulinitet som normaliserer latterliggjøring av minoriteter, og Antonsens utskjelling av Ali kan ikke løsrives fra maktulikheten mellom dem. Som Anine Olsen påpeker i et debattinnlegg, handler det ikke om enkelthendelser, men om en bredere kultur der «vennskap bygges på å degradere andre» (Olsen,

2025). Når kritikk av dette avvises som «overreaksjon», får ikke humor rollen som sosial kommentar, men som en måte å forkle nedlatende uttalelser som underholdning.

Konklusjon

Kanselleringskultur fremstår i dag både som en sosial praksis og som en symbolsk kamp om verdier, makt og moralsk posisjon. Sosiale medier bidrar til en akselerasjon av slike praksiser, der algoritmer og synlighet skaper både nye former for fellesskap og muligheter for sanksjonering. Eksempelene om Matilda Djerf, Atle Antonsen og Gutta Sprut AS viser hvordan kansellering både kan fungere som kollektivt oppgjør og ansvarliggjøring, men også som et strategisk retorisk grep for å avvise kritikk. Dette reiser spørsmål som når blir kansellering et uttrykk for kollektivt ansvar, og når blir det et våpen for å undertrykke avvikende stemmer?

Byung-Chul Han, Lena Lindgren og Eve Ng belyser hvordan teknologiske plattformer ikke bare muliggjør, men forsterker slike dynamikker gjennom hastighet, synlighet, og en algoritmisk polarisering som forsterker mimetiske rivaliseringer. Når digitale teknologier legger til rette for at grensene mellom samfunnskritikk og symbolsk straff viskes ut, hvordan påvirker dette hvem som blir hørt og hvem som blir utstøtt? Sosiale medier har bidratt til at det som begynte som en grasrotbevegelse, nå ofte brukes som et retorisk våpen mot uenighet. Som Karpe så treffende sier: «det er så lett å være rebell i kjellerleiligheten din» (Karpe, 2015).

Litteraturliste

- Christensen, S. B., & Støre, M. (2023, Januar 20). *Antirasistisk Senter etter Atle Antonsen-comeback: – Feigt*. Hentet fra VG: <https://www.vg.no/rampelys/i/pQnwOW/antirasistisk-senter-etter-atle-antonsen-comeback-daarlig-vurdering>
- Granmo, L., & Alnes, N. L. (2023, Februar 17). *Kanselleringskultur i humor og akademia*. Hentet fra Under Dusken: <https://www.underdusken.no/debatt-nyheter-samfundet/kanselleringskultur-i-humor-og-akademia/311224>
- Grasmo, J., & Andersrød, B. V. (2024, Desember 15). *Matilda Djerfs moteselskap kritiseres for dårlig arbeidsmiljø*. Hentet fra NRK: <https://www.nrk.no/urix/matilda-djerfs-moteselskap-kritiseres-for-darlig-arbeidsmiljo-1.17169625>
- Gutta Sprut AS (gutta_show). (2025, 8. januar). Hvor mye koster en måned Ozempic? [Video]. TikTok. https://www.tiktok.com/@gutta_show/video/7456462650432572705?lang=en
- Han, B.-C. (2015). *The transparency society*. California: Stanford University Press.
- Jensen, H. D. (2025, Februar 14). *Fikk verstingpris - uenig i kritikken*. Hentet fra Tv2: <https://www.tv2.no/underholdning/fikk-verstingpris-uenig-i-kritikken/17458123/>
- Karpe. (2015). Lett å være rebell i kjellerleiligheten din [Sang]. På Heisann Montebello. Apen og Kjeften AS.
- Knudsen, L. E. (2022). *Det er personlig : om rasisme og ytringsfrihet*. Oslo: Res publica.
- Lindgren, L. (2021). *Ekko: et essay om algoritmer og begjær*. Oslo: Gyldendal.
- Lærum, N. B., Nesseemo, J. W., Skjeggstad, H., & Foss, A. B. (2022, November 15). *Atle Antonsen anmeldt: – Han sa «du er for mørkhudet til å være her»*. Hentet fra Aftenposten: <https://www.aftenposten.no/norge/i/zEOMnq/atle-antonsen-anmeldt-han-sa-du-er-for-moerkhudet-til-aa-vaere-her>
- Ng, E. (2020). No Grand Pronouncements Here...: Reflections on Cancel Culture and Digital Media Participation. *Television & New Media Vol. 21*, ss. 621–627.
- Olsen, A. (2025, Februar 18). *Unge meninger: “Gutta” er ikke bare lættis*. Hentet fra VG: <https://www.vg.no/nyheter/i/Jbwq2P/anine-olsen-gutta-er-ikke-bare-laettis>

- Orgeret, K. S. (2023, Februar 21). *nyhetskriterier*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/nyhetskriterier>
- PRESS Redd Barna Ungdom. (2025, April 08). *Om Gullbarbie*. Hentet fra Gullbarbie: <https://www.gullbarbie.no/om>
- Schwebs, I. R. (2022, September 1). *Ble kastet ut – nå er han tilbake*. Hentet fra NRK: https://www.nrk.no/kultur/ble-kastet-ut_-na-er-andrew-tate-tilbake-1.16078819
- Tálos, N.-P. (2023, Januar 6). *Riksadvokaten henlegger Antonsen-anmeldelse: – Lite vellykket forsøk på satire*. Hentet fra Aftenposten: <https://www.aftenposten.no/norge/i/JQ6z06/riksadvokaten-henlegger-antonsen-anmeldelse-lite-vellykket-forsoek-paa-satire>

Kapittel 10:

BeFake

— Om den paradoksale hensikten ved applikasjonen 'BeReal'

Av Henrik Indahl

Se for deg at du er på en fest: Du hører musikk spille i bakgrunnen mens du sitter med noen venner, har gode samtaler — kanskje noe godt i glasset? — og koser deg i deres samvær. Plutselig plinger det, og en notifikasjon dukker opp på alle mobilene — nøyaktig samtidig — og det ropes i kor: «Det er BeReal!». Før du vet ordet av det, skyter alle i været — deg inkludert — opp fra hvorenn dere sitter. Med masse energi og entusiasme stiller alle seg opp, slik at du skal kunne få ta et morsomt bilde — kanskje mens de holder opp en ølboks eller drink, slik at det blir tydelig at man er på en fest. Etter to til tre forsøk på å ta bilder, blir ett akseptabelt nok til å legge ut. Men det er ikke over enda — for nå må du kjapt bytte plass med en av de andre som står og poserer, fordi *nå må han ta sine bilder*. Dette må han — og alle de andre — få tid til før det er gått *to minutter*, så man ikke legger ut bildene *for sent*. For når de to minuttene er over, og du og alle andre har lagt ut et bilde fra både front-og-bak-kameraet sitt, så setter alle seg ned igjen. «For en gjeng!» er ordene du velger å legge til som beskrivelse på bildene, før du legger fra deg telefonen og snur deg tilbake til vennene dine igjen — for så å fortsette samtalen der dere forlot den tidligere.

Dette er en faktisk hendelse som jeg opplevde for noen år tilbake, hvilket jeg der og da ikke ga særlig dypere ettertanke. Tvert imot — jeg tenkte på denne opplevelsen som helt vanlig og naturlig. Men når jeg i ettertid har sett tilbake på dette øyeblikket, og virkelig tenkt etter hvordan denne situasjonen utspillet seg, så bobler det i meg av skam. *For hvordan kan denne handlingen bli sett på som naturlig eller «real» i det hele tatt?* Ikke bare distraherer denne applikasjonen på mobilene våre det fine øyeblikket som jeg delte med vennene mine. *Den endret hele dynamikken i rommet*. Vi stoppet alle sammen med hva enn det var vi gjorde, for å stille oss opp og *posere* fra våre beste vinkler, for å vise våre andre venner et «autentisk» innblikk i et tilfeldig øyeblikk. Men hvordan er dette autentisk? Hvordan kan man si at disse bildene er gode fremstillinger av meg og vennene mine i det øyeblikket vi fikk notifikasjonen,

når vi endret på *bokstavelig talt alt* som gjorde situasjonen unik og enestående? Vi la alle ut det samme gruppebilde, fra den samme festen, som ble delt til nesten nøyaktig de samme folkene. Hvordan er dette mere ekte? Det var denne hendelsen som inspirerte meg til å ta for meg nettopp BeReal som tema, og jeg har til hensikt å utforske det paradoksale ved dette nærmere.

Som ymtet til, så har jeg selv vært en aktiv bruker av tjenesten, og ønsker derfor å redegjøre for, og trekke frem, hendelser og tanker jeg hadde i det nevnte tidsrommet hvor jeg regelmessig brukte appen. Og «har vært aktiv» skal understrekes — jeg har sluttet å bruke BeReal for en god stund siden, og har derfor muligheten til å komme med et perspektiv som ikke er farget av et nåværende og aktivt inntrykk, men heller et som er mere reflektert og gjennomtenkt.

Erfaringen av å ha vært en aktiv bruker og å ha sluttet med det, er på sin side et godt utgangspunkt for en sammenligning av opplevelser med et noen som *fremdeles* er aktiv på BeReal. Jeg har i den sammenheng sett det som hensiktsmessig å gjennomføre et intervju med en aktiv og oppdatert bruker av tjenesten: *Min lillebror*.

Min lillebror er i skrivende stund 18 år, og er del av en vennekrets hvor BeReal har inntatt deres hverdag på tilnærmet lik linje som andre sosiale medier, og stiller derfor som en likeverdig motvekt til mine personlige skildringer. Empirien eller feltet som jeg trekker veksler på, tar altså hovedsakelig utgangspunkt i dette intervjuet, og er — i likhet med mine egne opplevelser på appen — tekstens primære kilde, sett i lys av refleksjon og sammenlignende analyse. (Jeg har ikke hatt muligheten til å jobbe inn alle svarene han gav meg, men har fått inn de jeg anser av størst relevans.)

Hva er BeReal?:

BeReal er en bildedelingsapplikasjon som ble lansert i 2020 av franske Alexis Barreyat, og som nå eies av firmaet VODOO (BeReal, 2025). Applikasjonen består i at man på et tilfeldig tidspunkt i løpet av dagen får en varslings på telefonen sin, med meldingen «It's time to BeReal». Når denne notifikasjonen dukker opp, har man 2 minutter på seg til å ta to bilder: Ett med mobilens vanlige kamera, og ett med selfiekameraet. Disse bildene kan ikke redigeres eller dekkes av noen form for filter. Når de er publisert, kan vennene du har

lagt til se disse bildene, og dermed få et innblikk i livet ditt på dette tilfeldige øyeblikket. Vennene dine kan også reagere med såkalt «real-mojis» på bildene dine, og kommentere under innlegget.

Den største forskjellen fra BeReal og andre sosiale medier, er i hovedsak hvor stor kontroll du har. Bildene til vennene dine blir først tilgjengelige etter at du selv har lagt ut dine bilder. Du er med andre ord *ikke tillatt* å oppleve hva vennene dine gjør *med mindre du selv deler*. Og hvis du ikke tar bildet innen de to minuttene er gått, så har du fremdeles muligheten til å legge ut den dagen — men innlegget ditt vil være stemplet med hvor mange minutter eller timer forsinket det gitte innlegget ble lagt ut. Det er flere detaljer og spesifikasjoner, men dette er den grunnleggende oppbygningen applikasjonen har.

Komodifisering av autentisitet:

Når jeg startet å bruke BeReal, husker jeg at den forskjellen jeg la mest merke til — i forhold til andre sosiale medier — var hvor avslappet jeg var. Jeg trengte ikke å se bra ut på alle bildene, eller få nøyaktig den vinkelen hvor lyset traff best. Mesteparten av en vanlig dag ser ikke særlig spennende ut, og når du kun har 2 minutter på deg, ingen tilgang på filtre eller redigering, og at du bare skal være deg selv, så tenderte jeg til å ikke bry meg så mye om hva jeg la ut. Det var ikke nødvendig for meg å legge inn en innsats, når ingen forventet at jeg la inn en innsats. Ved å legge ut et bilde av noe helt hverdagslig, fikk jeg se hva vennene min gjorde i det øyeblikket, og det gav meg nok bekreftelse og nysgjerrighet til å gjøre det på nytt dagen etter.

Under intervjuet tilbyr lillebroren min å la meg se på BeReal på telefonen hans, slik at jeg kan få et innblikk i alt som er annerledes siden jeg sluttet å bruke det. Det første jeg legger merke til er at det nå er reklame i appen. Jeg får beskjed om at dette er en ny utvikling — reklamene er laget i samme format som en standard BeReal, og flyter stilmessig godt sammen, selv om det fremdeles er tydelig at det er en annonse. Dette er åpenbart en måte for appen å tjene penger på, men det vekket også noe annet — tankene mine går meget raskt over til at vi ikke kan se andres BeReal-er, før du har lagt ut din egen. Så du betaler på et vis med deg selv, før du i det hele tatt ser reklamen, eller vet at reklamen er der (Og dette er kanskje ikke så langt fra sannheten som det man skulle tro).

Når jeg nå ser tilbake, så skjønner jeg at det var mangelen på dette presset som gjorde at det var lett å fortsette å bruke appen, men at dette også skapte andre former for press i lengden. Oppfatningen av meg selv ble mer og mere ensformig, og jeg hadde et ønske om å være mere interessant enn det jeg og livet mitt fremsto som på bildene jeg la ut. Jeg syntes min egen hverdag så kjedelig ut, og begynte som motreaksjon å gjøre så mye ut av mine BeReal-er i de to minuttene jeg hadde. Jeg måtte jobbe hardere for å være fornøyd med det som skulle fremstille den *ekte* meg, og jeg kunne kjenne at min autenticitet hadde lavere *verdi* enn det den brukte å ha. Selv om det ikke gir mening, så prøvde jeg altså å være mere meg selv.

I verkene til Karl Marx og Max Weber trekkes det blant annet frem at ære og status sluttet å bli ansett som medfødte attributter etter slutten av føydalismen, hvilket ledet til at man i større grad måtte skapes gjennom identitet og omdømme (Larsen, 2017). Her har med andre ord identitet og omdømme blitt prisen du må betale for å oppnå høyere status. BeReal har på samme vis gjort din egen autenticitet til noe du anser som *estetisk*. Her kan vi tydelig se at autenticiteten i seg selv har blitt tingliggjort, samt tildelt en fysisk målbar størrelse. Hvor autentisk du er, avhenger av hvor mye av deg selv du er villig til å gi, og har dermed blitt prisen for din autenticitet. Varedannelsen oppstår altså i det en objektivert enhet har blitt tilskrevet — eller *brandet* — som noe ønskelig/oppnåelig (Larsen, 2017). Prisen du betaler for å bruke BeReal er å alltid måtte vise (og bevise) ikke bare at du er deg selv, men at du er deg selv i *stor nok grad* til å også være autentisk.

Et viktig element når vi tar for oss varedannelse, er å være bevisst på hvilken rolle vi selv spiller i transaksjonen. Hvis en tjeneste er gratis, så tilsier dette at

noe står til å gagnes på vår bekostning; hvis vi ikke må betale for produktet, så er det vi som *er* produktet (Fyhn & Røyrvik, 2023). I eksemplet med BeReal så er det ikke mulig å se hva andre har lagt ut, før du har lagt ut dine egne bilder. Her må du altså betale for og med din autentisitet, på lik linje med alle andre brukere på BeReal, som dermed gjør at transaksjonens verdi er den samme som din autentisitet. Per denne definisjonen, har du gjennom å være deg selv betalt for din egen autentisitet, på lik linje med at dine venner kan betale sin egen autentisitet gjennom å være seg selv. Du er dine venners produkt, på lik linje som du er produktet du har kjøpt selv.

Rollespillet sosiale medier:

Jeg nevnte tidligere at autentisitetsaspektet ved applikasjonen skapte nye former for press — press jeg la på meg selv, kanskje uten å anerkjenne det. Jeg kunne ta meg selv i å posere på morsomme måter, ta bildene flere ganger før jeg så på det som *unik* nok, eller finne noe mere spennende i omgivelsene mine, og heller ta bilder av det. Jeg var så bevisst på hvor lik hverdagen min var, at jeg ønsket å fremstille meg og omgivelsene mine som mere spennende enn det det faktisk var.

Lillebroren min innrømmer også at han til vanlig tar bildene sine på nytt, frem til han er fornøyd med motivene fra begge kameravinklene. Han ønsker å presisere at hvis de 2 minuttene han har på å publisere er i ferd med å gå ut, så trumfer dette bildekvaliteten. Men så lenge han er innenfor fristen, eller fristen allerede har utgått, så tar han seg tiden han trenger for å bli fornøyd.

Med en gang noe om oss selv skal tolkes av noen andre, ønsker vi å ha

så mye kontroll som mulig på hvilket inntrykk vi etterlater. Dette kan vi se tydelig i Erving Goffmans «Vårt rollespill til daglig» (Goffman, 1992) Teorien bygger på prinsippene *frontstage* og *backstage*, hvor *frontstage* er hvordan vi fremstiller oss for andre, mens *backstage* er hvordan du oppfører deg når du er helt for deg selv, og ikke trenger å skape et inntrykk (Goffman, 1992). Han står også bak begrepet *inntrykkskontroll*, som vil si *i hvor stor grad vi lar hvilke deler av vår personlighet være frontstage*, og hvilke som vi beholder for oss selv (Goffman, 1992)

Goffmanns begreper danner så grunnlaget for Bernie Hogans analyse av hva det vil si å fremstille seg selv på internett. Her introduseres vi for tanken om at en tilstedeværelse på internett kan deles in i de to begrepskategoriene *opptreden* (Performances) og *utstilling* (Exhibitions). Goffmans rolleteorier om inntrykkskontroll har sitt opphav i det daglige liv, og fokuserer i all hovedsak på enkeltsituasjoner (Hogan, 2010). En avgjørende forskjell når vi fremstiller oss selv på nettet ligger i, at vi blir liksom *kuratorer av en utstilling*: Inntrykket vi gir andre av oss selv gjennom sosiale medier er nemlig ofte basert mere på bilder og innlegg som forblir på kanalene våre, heller enn sosiale enkeltsituasjoner (Hogan, 2010). Det er altså oftere at vi er på utstilling, enn det er at vi holder en opptreden.

Her spiller BeReals premiss om å være så ekte som mulig kanskje en liten rolle, men dette vil nok ikke utgjøre en betydelig forskjell når det kommer til hvor oppriktige vi er på nettet. Ifølge Hogan er vår fremstilling på sosiale medier kuratert av oss selv, for å fremstille oss på den beste måten — og dette vil nok også farge av på BeReal. Jeg husker selv øyeblikk hvor notifikasjonene kom inn, og hvor jeg måtte ordne meg litt på håret, skifte en T-skjorte, eller rydde litt plass. Selv om disse marginale endringene ikke endrer mye for hvordan bildene blir seende ut til slutt, så er det endret til et inntrykk som vi var *mere komfortable* med å publisere — ergo, ikke et *fulstendig* autentisk øyeblikk (men autentisk *nok*).

Makt:

Når man skal sette ord på den faktiske funksjonen til BeReal, så kan man si det så enkelt som at det er *å ta bilder av tilfeldige øyeblikk*. Fra et objektivt perspektiv er alt denne programvaren gjør å sende deg en tekstmelding som ber deg være ekte, og gir deg muligheten til å ta et bilde. Men i praksis har dette pling-et fra mobilen en mye større påvirkningsevne enn som så.

Lillebror gav meg et svar som kom ganske uventet, og som illustrerer ganske bra hvilken påvirkningsevne dette mobilplinget har. For når jeg spurte han hva han synes om at det er applikasjonen som bestemmer når han skal bruke den, så svarte han at han skulle ønske han hadde *mindre kontroll* enn det han har nå. Jeg husker selv at jeg frustrerte meg veldig hvis jeg så at BeReal allerede hadde vært den dagen, fordi det da ville stå på mitt innlegg at jeg la den ut for sent; jeg skulle ofte ønske at jeg hadde noen form for påvirkning på når dette øyeblikket skulle komme.

Men lillebror ønsker å ta den ett hakk lengre. I hans ideale applikasjon, så kan man — hvis man er for sen — se alle andre sine BeReal-er uten å legge ut selv, fordi det utelukkende er mulig å legge ut innen de to minuttene. Hadde det vært opp til han så hadde man altså totalt mistet sjansen til å legge ut den dagen, hvis man ikke traff notifikasjonens vindu.

Dette var et av de eneste spørsmålene hvor han svarte at applikasjonen har mere kontroll på livet hans enn det han vil innrømme. Men jeg kan se mange flere områder hvor denne appen har overtaket på oss. Som nevnt innledningsvis, så har ett enkelt *pling* makten til å få et helt rom av mennesker til å reise seg. Og ikke bare reise seg, men fullstendig avbryte pågående hendelser; BeReal kan få oss til å bøye oss til dets vilje, og å gjennomføre handlingen vi blir bedt om. Weber definerte en gang makt som evnen til å påføre andre sin egen vilje — og det er det ingen tvil om at BeReal er i stand til.

Når jeg spør lillebror om han bruker appen daglig, så svarer han at han prøver i alle fall det. Han forklarer videre at han ikke aktivt tenker over det, men at notifikasjonen — uavhengig om han får med seg at den kommer eller allerede har vært — gjør at han ønsker å ta bildene for dagen. Så selv uten å

påvirke mobileieren direkte, er applikasjonen fremdeles i stand til å påvirke hvilke handlinger du ønsker å gjøre

Avhengighet:

Det aller siste spørsmålet som jeg stiller i intervjuet, er «er du avhengig av BeReal?». Her svarer lillebror umiddelbart nei, og fremhever at det ikke er noe han virkelig har et behov for. Men så tenker han seg om og sier «Eller, svaret mitt sier kanskje imot det jeg har sagt tidligere (...) Kan hende jeg er for bevisst på det nå, men jeg følte meg litt som en *addict* som sier ja *jeg kan stoppe når jeg vil*».

Uten å vite det skapte han med dette en perfekt overgang for meg, til å ta opp Gregory Batesons syn på avhengighet. Bateson tar opp en veldig interessant vinkling av avhengighet i teksten «The Cybernetics of «Self»: A Theory of Alcoholism» (Bateson, 1971) Her tar han for seg hvorfor noen rusavhengige *kureres* ved hjelp av anonyme alkoholikere (AA), mens andre føler seg maktesløse i møte med alkohol, og samfunnsstrukturen som ligger i bakgrunnen. Bateson konkluderer nemlig at det er den strenge strukturen innad i gruppen som skaper ‘vinn eller forsvinn’-reaksjonen. Alkoholikeren finner støtte og mestingsfølelse ved å ikke misbruke, og hedres av sin krets, samtidig som dette har bygget opp stigmaet rundt alkohol så mye, at å få i seg den minste mengde alkohol vil føles knusende av skuffelse, og som dermed bemyndiger forbruk, før det leder til et uunngåelig krasj (Bateson, 1971).

Lillebror fortsetter forklaringen sin ved å definere flere situasjoner hvor det ville vært enkelt for han å stoppe å bruke appen, og bruker de samme berettigelsene alkoholikerne bruker for hvordan de skal slutte å drikke. Og jeg mener dette ikke er tilfeldig. Det er åpenbart store forskjeller på å aktivt bruke en applikasjon for å ta bilder, versus det å ha et alkoholproblem. Men *den store likheten ligger i det rigide systemet*. Bateson beskriver hvordan alkoholikeren til slutt lander i et dilemma, hvor edruelighet er smertefullt, mens å være beruset er dødelig. Mot slutten av tiden jeg brukte BeReal kjente jeg på en liknende dualistisk tvang i form av å legge ut bildene mine. Jeg hadde mange aktive venner på appen og ville holde meg oppdatert, men var gått lei av mitt eget liv, og kviet meg fra å poste atter et bilde av meg i sofaen min. Du befinner deg i en situasjon hvor ingen av løsningene er gode, og du føler deg uten kontroll. Dette er igjen en grov sammenlikning, og har vidt forskjellige definisjoner av *avhengighet* som utgangspunkt. Men prinsippene er fortsatt like

Måter å være seg selv:

Jeg stoppet til slutt å bruke BeReal, mye fordi jeg ikke følte jeg gjorde det appen ville at jeg skulle. Skulle jeg vært det jeg ville definert som ekte, hadde jeg kjedet meg av meg selv, mens å legge til eller gjøre bildene spennende føltes falskt og oppstilt. Det var ingen god måte for meg å bruke applikasjonen samtidig som jeg kunne være fornøyd med måten jeg brukte applikasjonen på. I mitt hode, hadde det mest autentiske vært å ta opp telefonen, knipse et bilde, for så å legge det ut uten å se på det engang. Men selv dette var ikke autentisk nok for meg, —mye fordi *appen ba meg om det. Det å være autentisk og i øyeblikket, ble ødelagt fordi BeReal ba meg om å dele*. Hvis jeg så legger ut bildene, så er de ikke en representasjon av det ene øyeblikket, men en representasjon av meg som tar et bilde av et øyeblikk jeg ikke lenger tar aktiv del i. BeReal skaper et øyeblikk, som til tross for tidspunkt og lokasjon, alltid er det samme — nemlig øyeblikket du skal ta en BeReal. Og helt siden jeg innså dette, har jeg ikke kunnet bruke appen som jeg gjorde før.

Lillebror stiller seg her på den totalt motsatte side. I hans øyne er kjedsomheten det som gjør at han alltid kan komme tilbake — han ønsker å bruke appen, fordi bildene han får i disse øyeblikkene viser vennene hans, uavhengig av hva det er de gjør. Han beskrev det som å være der sammen med dem, men bare i det øyeblikket de delte. Hans bilde på autentisitet kommer av at andre sosiale medier alltid velger ut de fineste øyeblikkene, mens BeReal velger øyeblikket for deg, uten å ta hensyn. Det er altså mere ekte, fordi alt du kan gjøre er å ta bildene, og det er en nærmere fremstilling av hvordan hans og vennenes liv faktisk ser ut. Når jeg spør han om han selv tenker han er mere ekte på BeReal enn på annen sosiale medier, og om han mener vennene hans fremstiller seg autentisk, svarer han umiddelbart ja. I form av at dette er en sosial plattform, så er dette den mest ekte måten å dele bilder av bestemte øyeblikk, mye fordi det er den eneste appen hvor du ikke har en konstant tilgang til å ta bildene.

Konklusjon:

BeReal har funnet en original inngang til et velkjent, og allerede etablert system innen sosiale medier. Applikasjonens kreative løsning på hvordan den samhandler med sitt klientell er det som gjør den ønskelig og spennende. Jeg kan si meg enig i at den er den mest autentiske fremstillingen i sosiale medier som jeg har vært borti, men jeg vil fremdeles ikke kalle den autentisk.

Når forbrukeren også har blitt salgsvaren, så mener jeg det blir feil å påstå at BeReal er mere autentisk enn andre sosiale medier. Med en gang vår evne til å være oss selv må bevises — ikke bare for de vi deler med, men også for oss selv — så er dette ikke lengre en representasjon, men en utstilling. Enten om du tvinges til å definere deg selv, eller kuratere deg selv og ditt inntrykk, så er ikke dette naturlige reaksjoner. Alle disse nevnte eksemplene viser til aktive valg vi må ta for å gjennomføre handlingen BeReal ønsker at vi skal fullføre. Det samme gjelder i form av en avhengighet eller en rutine. Siden handlingen av å ta en BeReal i seg selv er et gjentakende fenomen, vil de ikke alle teknisk sett være like? Bildenes motiv vil selvfølgelig variere fra dag til dag, men ikke handlingen av å sette opp en BeReal. Og jeg sliter med å se hvordan et produkt, som skal reproduseres daglig, kan kalles autentisk eller genuint. *Ved å påpeke øyeblikket, blir du tatt ut av øyeblikket, og sitter igjen med en etterligning av en situasjon du allerede var deg selv i.*

Til slutt så er det fortsatt på vårt eget initiativ at vi legger ut ting på nettet, og vi er ikke pliktige å følge alle reglene. Selv om BeReal ønsker at vi skal legge ut bildene våre innen to bestemte minutter, så er det ikke mulig for alle å være tilgjengelig i det øyeblikket. Ikke minst, så er det ingenting som stopper oss fra å legge ut bildene *senere*, vente til det skjer noe spennende, ta et svart bilde for å se hva vennene våre har lagt ut — eller bare ikke legge ut noe som helst. Hvis vi skulle tatt utgangspunkt i de to minuttene, ville ikke alle bildene tatt utenfor dette tidsrommet vært mindre genuine? Er et bilde hvor vi ser hele fjeset ditt mere ekte enn ett hvor vi kun ser halve? Og er det virkelig nødvendig for oss at en applikasjon skal fortelle oss når vi skal være mere ekte enn ellers? Å legge ut bilder på BeReal gjør deg ikke *mindre* genuin enn andre, men den gjør deg heller ikke *mere* ekte. Men vi er alle i stand til å være oss selv så godt vi kan, uavhengig av om vi legger det ut på nettet.

Litteraturliste

- Bateson, G. (1971). The Cybernetics of Self: A Theory of Alcoholism. *Psychiatry*, 34, 1-18.
- BeReal. (2025, April 8). BeReal. Your friends for real. Hentet fra Google Play: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.bereal.ft>
- Fyhn, H., & Røyrvik, J. (2023). *Teknologikken*. Spotify.
- Goffman, E. (1992). Opptredener. I E. Goffman, *Vårt rollespill til daglig* (ss. 24-69). Oslo: Pax.
- Hogan, B. (2010). The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performance and Exhibitions Online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(6), 377-386.
- Larsen, T. (2017). Når virkeligheten flytter på seg. I T. L. Røyrvik, *Trangen til å telle: Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (ss. 265–307). Spartacus forlag.

Kapittel 11:**Å vere digitalt til stades****— og jakten på det «naturlege»**

Av Jasmine Egset

Vi leve no i ein digitalisert verden, kvar dei ulike sidene av livet og kvardagen har blitt sentraliserert igjennom smarttelefonen. Ein smarttelefon er ein avansert mobil, kor einheiten kombinerer funksjonaliteten frå både mobiltelefonar og ein datamaskin saman med eit mobilt operativsystem (Øverby, 2022). Smarttelefonen har sidan slutten av 90-tallet, blitt eit meir og meir implementert reiskap i dei fleste aspekt i både det offentlege og det private liv — om så det er i mellom venner og familie, eller igjennom jobben. Dette kan dei fleste føle skaper mindre grenser mellom dei ulike rollene man har i livet, som skaper en følelse av å alltid vere «aktiv», ved at samtaler og situasjonar aldri er heilt over ved fysisk avstand i den moderne og digitaliserte verden. For nokon kan dette gi større behov for å isolere seg sjølv og «kople» av, mens for andre er dette berre positivt og tilfredstillar ulike behov. Fenomenet speiler seg spesielt nå i den digitale verden, kvar teknologien har gitt store moglegheiter til grupper som eller kunne ha frå falt det samfunnet, medan andre grupper menneske nå ser eit auka behov for å skilje mellom det private og det offentlege.

Når eg “skrollar” på til dømes TikTok og andre sosiale medier ser eg stadig ofte trender, kvar ein viser til positive verkingar og psykisk helse ved å ha mobilfrie periodar, om det så er nokon timar, dagar eller veker. Fleire viser til digitaliseringa av kvardagen skapar ein kjelde til auka stress og nedsett psykisk helse, kvar ein «digital detox» frå til dømes smarttelefonen i ny og ne, skal kunne motverke dette og gi auka livskvalitet. I andre enden så ser vi korleis denne digitaliseringa også kan gi ulike individ som på grunn av ulike årsaker (helse, psykisk helse, sjukdomar, isolering, alder osv.) ikkje kan sosialisere seg eller møte nye menneske naturleg, føler ein friheit til å kunne oppfylle ulike sosiale behov igjennom digitale media. For å kunne forstå kvifor ein ser eit slikt skilje i kva ein tenkjer er «rett» i korleis ein forhold seg til blant anna smarttelefonen eller andre digitale medier, vil det vidare bli sett på menneskers behov, sosiale relasjonar og kva sosiale status ein har i kvardagen. Dette vil bli knytt opp mot korleis mennesket inngår i teknologikken, korleis denne

viser seg som kroppsliggjering, samt korleis ulike roller ein har i livet i møte med teknologikken kan skape både utfordringar og fordelar i kvardagen, og kva overgangen frå det fysiske møtet til det digitale møtet kan skape av rollekonflikter.

Digital Detox

På ulike nyheiter og sosiale media, blir ein stadig møtt med ulike artiklar, forskning og personlege lesarinnlegg som skal opplyse om korleis smarttelefonen og digitalisering påverkar oss negativt. Ofte ser ein på ulike sosiale media om korleis påverkarar tar seg ein digital pause, slik at dei kan gi kroppen ein digital detox. Andre kan til dømes vere foreldre som vil gjere andre foreldre oppmerksomme på å unngå eller kutte heilt ut skjermtid for barna. Ein felles nemnar for dei ulike situasjonane, er at dei ofte baserer seg på forskning, som viser til samanhengen i mellom livskvalitet og helse, og bruken av digital teknologi.

I ein artikkel frå NRK skriv dei om korleis tysk forskning har vist til at ein digital detox, er med på auke livskvaliteten (Haugen Egge, 2022). Forskinga gjekk ut på å kartlegge kva bruken av smarttelefonen er med på å gjere med oss, kvar dei tok utgangspunkt i eit eksperiment, kvar det var 619 deltakarar fordelt på tre ulike grupper. Dei ulike gruppene fekk ulike oppgåver: ei gruppe la frå seg mobilen i ei heil veke, ein anna reduserte bruken med ein ekstra time om dagen, medan den siste gruppa brukte mobilen som vanleg. Resultata av dette eksperimentet skal ha vist at både dei som kutta smarttelefonen heilt ut og dei som reduserte bruken dageleg, fekk positive verknader på deira livsstil også på sikt, kvar dei hadde blitt meir fysisk aktive og teikn på angst og depresjon hadde minka. Forskingens resultat på den andre sidan skal ha vist ein samanheng i mellom bruken av smarttelefonen og ulike plagar som blant anna nakkesmerter, fedme og ulike formar for avhengigheit. Forskarane seier vidare at ein digital detox, som ikkje nødvendigvis treng å vere så lang, gjer positive verknadar på livet og kvardagen (Haugen Egge, 2022). Poenget med denne detoxen er at ein ikkje skal føle seg tyngt ned av alt «støyet» som kjem med dei ulike kanalane.

Ein ser også ein auka trend blant yngre som ynskjer digital detox og å logge seg av nettet på både kortsiktig og langsiktig plan. For mange yngre handlar dette om det å vokse opp i eit miljø kvar ein «alltid» har vært pålogga og som difor kjenner ein større trong om å kunne logge seg av og ta ein skikkeleg pause,

kvar summen frå verda og omgivnadane tek slutt igjennom naturlege grenser i mellom det offentlege og private rom. Ein av dei som har gjort dette er ein mann ved namn Sven Bisgaard Sundet, som er relevant med NRK serien «Avlogga». Han tok valet om å teste ut det å vere avlogga frå smarttelefonen, internettet og sosiale medier sidan september for eit år sidan (i skrivande stund). Med dette valet, har han gått bort frå stort sett alt med skjermar, smarttelefonen og internett på heiltid. På denne tiden har han merket seg at han har fått mange positive livsstilsendringar, som blant anna auka konsentrasjon og betre søvn. Deretter har han også følt seg meir til stede med dei folka rundt han, noko som har gjort at han har etter dette prosjektet følt seg som eit heilt nytt menneske (Ditlefsen, Olsen, & Raustøl, 2024).

Å vere digitalt til stades og inkludert som sårbar gruppe

For mange er den digitale detoxen eit positivt tilskot i kvardagen, men desse trendane kan også bidra til eit teknologideterministisk syn på digitale medier. Denne haldninga kan verke skadande og ignorant på ulike grupper, som nærmast er avhengige av dei ulike digitale teknologiane for å kunne henge med og ha eit «normalt» sosialt liv, når ulike situasjonar, sjukdomar og andre grunnar hindrar individ til å kunne skape og bygge nye sosiale relasjonar og bidra til samfunnet på. Som skrevet over, opplevde Sven Bisgaard Sundet under sin digitale detox, at det viktigaste og den største endringa i kvardagen hans var det at han kunne faktisk vere til stades. På denne måten er det å vere til stades noko av det viktigaste til menneskets sosiale natur. For dei som av ulike grunnar ikkje har moglegheit til det, kan mange av dei negative verknadene og mentale påkjenningane som har blitt nemnt som verknader av stadig bruk av smarttelefonen, også skje på grunn av redusert tilgang til dei digitale mediane for dei sårbare gruppene.

Ein situasjon som har fått stor merksemd rundt akkurat dette temaet i den siste tiden, har vært om Mats Steen, også kjent som Ibelin. Mats Steen blei for kort tid sidan eit kjent navn verda over, etter at dokumentaren “Ibelin” blei lansert på Netflix. Ibelin var navnet på karakteren som Steen brukte i rollespelet World of Warcraft, også kjent som WoW. Steen blei født med ein sjeldan muskelsjukdom som han blei diagnosert med som 4-åring, kalt for Duchennes muskeldystrofi, som forårsaker muskelsvinn hjå gutar (Schaubert, 2021). Denne sjukdomen gjer at dei som er ramma, blir avhengige av rullestol etter dei første leveåra, som i Steens tilfelle var når han blei rundt 8 år gammal.

Denne sjukdomen er noko som utviklar seg meir og meir ved tida, og som gjer at ein til slutt vil dø av at kroppens musklar ikkje lenger klarar å oppretthalde kroppen. I Steen sitt tilfelle, døde han av sjukdommen når han var 25 år gamal. Då hadde han vært rullestolbundet i mange år og jo verre situasjonen hans vart, jo meir isolerte han seg og falt frå det sosiale, som verknad av kva sjukdomen gjorde med både den fysiske kroppen og den psykisk helsa til Steen. Etter at Steen hadde gått bort, viste det seg at han verken var heilt åleine eller hadde mista alt det sosiale livet. Steen hadde nemleg tatt i bruk WoW som ein plattform for å kunne vere «normal» og lik alle andre, kvar hans handikap ikkje lenger begrensa han frå å kunne bidra, vere med og skape forhold, både vennskapelege og romantiske. Igjennom gaming fekk Steen venner og ein «fungerande» kropp, kvar han kunne springe og gå. Spillet gjorde det mogleg for Steen å vere kroppsleg til stades i ein digital verden, som gjorde at han kunne føle seg inkludert, ubegrensa og gjorde livskvaliteten hans betre (Schaubert, 2021) (Laache, 2024). Spill og andre digitale medier skapte ein plattform, kvar ein kunne finne venner på tvers av grenser og skapte nye nettverk, som kunne vere med å oppfylle fleire av dei sosiale og mentale behova i kvardagen, då WoW gjorde det mogleg å rollespille ein «vanlig kvardag».

For andre sårbare grupper, som til dømes dei som slit med mentale helseplagar eller anna, så kan digitale medier fungere som eit mestringsverktøy. Som til likheit og forskjell til de som har sjukdommar som påverkar deira kvardag, så kan ein også sjå at digitale mediar, kan bidra til å skape ein følelse av meistring, fellesskap og identitet, ved at vedkomne kan sjølv regulere kor mykje ein vil by på seg sjølv og kunne begrense sjølv kva aspekt av det sosiale ein ynskjer å delta i. Ulike digitale medier gjer det mogleg for dei som elles ikkje har moglegheit eller har overskudd mentalt til å vere til stades i kvardagen blant andre, for å kunne kommunisere, følgje med på andre, bli oppdatert og bli underhaldt, og kanskje det viktigaste av alt — moglegheita til å møte likesinna individ og utvide sitt sosiale nettverk.

Ein rapport frå folkehelseinstituttet (FHI) viser korleis sosiale medier kan vere eit sted kvar ungdommar til dømes kan oppsøke og mota støtte. Samtidig som ein er realistisk på dei negative konsekvensane av digitale media — som sett tidligare — finnes det også mange positive verknadar av tilgjengelegheita av digitale media. I rapporten såg ein at ungdommar vart ved bruk av sosiale media, flinkare til å dele rundt sin mentale helse med venane sine, kvar dei fleste opplevde å få sosial støtte og som verknad av dette fekk mange betre

psykisk helse, enn dei som ikkje delte rundt sin psyke (FHI, 2023). Ein anna spørjeundersøking frå FHI, med navnet «livet med SoMe», blei gjennomført ved elevar på vidaregåande skular i Bergen i perioden 2019-2021, kvar det var 3725 deltakarar med gjennomsnittsalder på 17 år. Rapporten basert på denne undersøkinga, ser på eit utval basert på spørsmål rundt sosiale medier og online gaming, for å få eit innblikk i ungdommars ulike aspekt rundt deira bruk og opplevingar av slike medium. Resultata viste at mange brukte dei sosiale mediane til å kunne halde kontakt med venar og familie, samt kunne utveksle innhald med kvarandre, kvar dei får positiv oppmerksomd på sosiale medier frå dei sosiale nettverka sine. Fleire av ungdommane synes det er enklare å vere seg sjølv og snakke om vanskelege tema ved bruk av sosiale media, i staden for å gjere det ansikt til ansikt. Også igjennom online gaming, såg ein samsvaret mellom speling og sosiale fordelar. Konklusjonen til denne rapporten tyder på at sosiale medier er ein viktig sosial arena for ungdomane, kvar ein kan kommunisere, danne nye relasjonar og få positiv oppmerksomd. Men som nevnt om digital detox, kunne ein sjå at sosiale media og online gaming både hadde positive og negative verknadar, kvar sosiale media og spill kan opplevast på ulike måtar som stressfaktorar (Folkehelseinstituttet, 2022).

Digital detox og digital konsumering

Det teknologiskes møtet med mennesket, skapar ulike reaksjonar for ulike individ. Måten ein reagera på er grunna i ulike kvardagar og andre sosiale og kulturelle trekk. Ein vanleg emisk oppfatning er at måten ein utleverer seg på i sosiale mediar og korleis ein tar i bruk dei andre digitale mediane, er ein mindre autentisk måte å vere sosial på, kvar ein fetisjerar vårt digitaliserte livs kulturelle verdi. Antropologar som Miller og Horst meiner at dette er ein fall gruve som antropologar ikkje må falle i, då dei meiner at ein verken er mindre sosial fysisk eller online (Sutton, 2020, s. 17). Forsøket på å skape nærheit og avstand gir ein rekke innsikter på kva det er ved det å vere til stades ein ønsker å oppnå. I følge Fyhn er rytme det mest vesentlege for det å vere til stades at ein sikre god flyt. Denne rytmen blei som regel tatt for gitt når man var fysisk til stades, medan den over avstand synleggjorde seg som ein føresetnad for å vere ordentlig til stades og å skape god flyt (Fyhn, 2011, ss. 27-28). Eit aspekt som inngår i denne rytmen er kommunikasjonsflater, som både er eit grensesnitt for kommunikasjon og ein arbeidsflate. I fysiske møter kan kroppen sjølv fungere som eit grensesnitt for andre, ved at kroppen blir ein kommunikasjonsflate ved

bruk av haldning og kroppsspråk. Igjennom online interaksjonar, vil skjermen vere kommunikasjonsflaten mot oss, medan kamera, høgtalarar, mikrofon, mus og tastatur, fungera som flater for kommunikasjon frå oss (Fyhn, 2011, ss. 34-35).

Med eit antropologisk perspektiv på digital teknologi, ser ein på korleis menneskets verknad og haldning er med på å forme teknologien. Den digitale antropologen Theodora Sutton ser, i likskap til Horst og Miller, på digitale teknologiars skade som noko som er sosialt konstruert. Med dette meiner Sutton at digitale teknologiar er noko som blir forma av menneske, deira bruksmønster og handling er noko som blir igjen forma av dei geografiske bundne kulturelle verdiane, som seier noko om korleis ein oppfattar og motverkar digital skade (Sutton, 2020, s. 17). Theodora Sutton utførte eit feltarbeid innan det digitale detox fellesskapet, beståande av rundt 1000 digitale detoxarar, i nordre California frå 2014-2017. Feltarbeidet tok sted ved eit fellesskap som haldt til ved ein camp med namn «Camp Grounded», kvar dei arrangerte digital detox sommar campar for vaksne, som varte frå fredagar til måndagar (Sutton, 2020, s. 17). Over desse dagane var dei digital frie, kvar all informasjon skjedde igjennom ‘bli kjent’-aktivitetar og andre aktivitetar som hadde formål om å gjere dei meir fysisk til stades, og kvar jording av kroppen stod i fokus. Målet med dei digitale detox campane, var å kunne «kurere» internettavhengigheit og motverke digitale teknologiars skadelegheit. Likevel kunne ein sjå at deltakarane på campane oppretta Facebook grupper i etterkant av dei digitale detox campane, for å halde kontakt med kvarandre i ettertid, på tross av at campane formidla informasjon om deltakarars telefonnummer og adresser. Videre observerte Sutton at jo betre relasjonane mellom deltakarane vart, jo meir migrerte kommunikasjonen vekk i frå Facebook gruppa og vidare til andre digitale kommunikasjons kanalar som Messenger, iMessage og Whatsapp (Sutton, 2020, ss. 17-18).

Digital detox er ein reaksjon på mange ulike sosiokulturelle aspekt. Sutton observerte at dei fleste som deltok i dei digitale detox campane var i hovudsak av økonomisk komfortable deltakarar, som både var busett og arbeida i San Francisco Bay Area. Den største demografiske gruppa på desse campane var kvite kvinner og menn, følgt av nest største gruppa av asiatar, etterfylgt av både latinske og afroamerikanske. Dei fleste av desse var i mellom 20-30-års alderen og dei fleste var kvinner. Mange av desse var også både vegetarianarar, veganarar, glutenfrie og var tilhengjarar av organisk og lokal mat (Sutton,

2020, s. 20). Deltakarane var individ av ofte høg sosial status, kvar dei hadde råd til å kjøpe billett til campane, som i 2017 kosta 700 dollar inkludert mat og aktivitetar (Sutton, 2020, s. 17).

Ein kan ved dette oppfatte eit emisk og etisk skilje på kva som er skadeleg eller kva som blir oppfatta som eit reiskap. Det emiske perspektivet kan ein oppfatte som ein reaksjon på kva som er naturleg og unaturleg. Ofte er dei som ynskjer digital detox, personar som er av relativt høg sosial status, kvar ein har både økonomien, rolla og tilgjengelegheita til digital teknologi, på ein slik måte at ein oppfattar teknologi som noko djupt implementert i eigen kvardag, kvar ein oppfattar mediet som noko forstyrrende og som ein stress faktor. Dette blir emisk oppfatta som noko unaturleg, kvar konsekvensen er at det unaturlege blir sett på som noko sosialt negativt. I forhold til dette ynskjer dei å gå tilbake til det «naturlege», som er både basert på eigne oppfatningar, forskning og media. Latour og Ortner viser til denne søknaden på det naturlege som noko som viser til den vestlege haldinga om kva som er kulturelle verdiar, kvar «det naturlege» i Camp Grounded er med på reflektere den vestlege dualismen av natur og kultur (Sutton, 2020, s. 20). Dermed blir også det naturlege nært knytta til kva det vil seie å ha god livskvalitet og eit godt liv. Detoxerane uttrykte det at bruken av til dømes Facebook var med på å auke produksjonen av dopamin og serotonin, fordi det imiterte ‘ansikt til ansikt’-kontakt, noko dei meinte var falsk lykke og kommunikasjon. Deira forståing var at den digitale teknologien verksemdene utvikla, skapte teknologi som utnytta hjernens hormonskapande funksjon, som naturleg var skapt for menneskets naturlege sosiale åtferd (Sutton, 2020, s. 20). Dei som var aktive i det digitale detox miljøet, viste dei tillærte åtferdene og dei sosialt konstruerte verdiane om at det naturlege (altså tradisjonell sosialisering) var ein del av eit sosiokulturelt hierarki. Dette viser til samfunnets implementerte verdiar om kva som definerer sosial status og dermed også god psykisk helse, kvar dei som er meir «naturlege» og ikkje brukar i likestor grad sosiale media eller andre digitale teknologiar er av større sosial og kulturell verdi, enn dei som er avhengige av digitale teknologiar for å tilfredsstille sine sosiale behov (Sutton, 2020, s. 20). Altså blir sosial suksess nærmast målt i grad av einsamheit og bruken av digitale medier som ein reaksjon på dette.

Denne haldninga om kva som skal til for å gi god livskvalitet og god psykisk helse, er tinga i at ein har moglegheit til å kunne ha eit «normalt» liv. Dette gjer at mange ulike grupper kan falle ut eller bli dratt under same antagelse av

kva som gir eit verdig og godt liv. Det å ha god psykisk helse og ta vare på kroppen har blitt ein del av kva ein tenkjer er verdifullt innan den vestlege kulturen. Detoxerane viser til ein av mange sider av kva møtet med digital teknologi og menneske kan føre til, kvar teknologisk determinisme blir skapt som ein reaksjon. Likevel ser ein dette er ofte også er individ som har fleire av dei sosiale og kulturelle krava for kva som skaper høg sosial status oppfylt: kvar dei er økonomisk komfortable, er i arbeid og har eit vellykka tradisjonelt sosialt nettverk. For det andre er ikkje dette like enkelt på grunn av ulike livssituasjonar. Sutton viser at det ligg eit sosialt skilje på kva haldning ein har til digitale teknologiar, basert på kva rolle og sosial status ein har i samfunnet. Dette beskriver Sutton ved å sjå på korleis individ som bur aleine eller hadde liten venekrets, trivast og følte seg bra når dei tok i bruk digitale medier (Sutton, 2020, s. 20). Desse såg ofte dei positive moglegheitene som teknologien opna opp for, kvar individ såg moglegheita til å utvide sitt sosiale nettverk og oppfylle dei sosiale behova sine, som positive aspekt. Til forskjell såg detoxerane på denne bruken, som ein samfunnsmessig svakheit, kvar ein unaturleg tar i bruk teknologien som sosiale krykker (Sutton, 2020, s. 20).

Dette skiljet viser til korleis digitale teknologiar både verkar som noko som hindrar god psykisk helse, men også som noko som kan fremje den mentale helsa, alt etter kva livssituasjon ein har. Perspektivet på teknologien er dermed svært avhengig av kva livet elles byr på, til dømes kan sosiale medier og andre sosiale kommunikasjonsmidlar oppfattast som svært forstyrrande element, sidan ein resten av tiden ikkje har moglegheit til å ta pausar frå kvardagen, kvar ulike grenser mellom det private og offentlege blir vage og rollene blanda. For andre individ som av ulike grunner — som til dømes dei med mentale utfordringar eller som Mats Steens tilfelle — hadde ein muskel sjukdom som gjorde at han ikkje kunne arbeide, sosialisere seg eller andre forgitte kvardagslege gjeremål, var gaming og andre digitale plattformer ein moglegheit til å føle seg sett, høyrd, inkludert og gjev ein plattform for å oppleve og skape eit sosiale nettverk på. Det finnes ikkje eit konkret svar på om digitale media er skadelege eller reint positive, men digitale media er ikkje noko mindre sosialt enn anna sosialisering. Kva opplevingar ein har av digitale teknologiar er sosialt konstruert, basert på eigne opplevingar og bruksmønstre.

Litteraturliste

- Ditlefsen, H., Olsen, K., & Raustøl, H. (2024, September 18). *Avlogget i ett år: - I gang med bok nummer 56!* Henta frå NRK: <https://www.nrk.no/sorlandet/sven-bisgaard-sundet-har-levd-ett-ar-uten-smarttelefon-1.17021650>
- FHI. (2023, Januar 3). *Sosiale medier kan være et sted hvor ungdommer oppsøker og mottar støtte.* Henta frå FHI: <https://www.fhi.no/nyheter/2022/sosiale-medier-kan-vare-et-sted-hvor-ungdom-oppsoker-og-mottar-stotte/>
- Folkehelseinstituttet. (2022, Mai 11). *Hele verden er et tastetrykk unna - Ungdommers bruk og opplevelser med sosiale medier og online gaming.* Henta frå FHI: <https://www.fhi.no/publ/2022/hele-verden-er-et-tastetrykk-unna---ungdommers-bruk-og-opplevelser-med-sosi/>
- Fyhn, H. (2011). *Møte med tilstedeværelse: Antropologisk deltakelse og erkjennelse mellom formløshet og form.* NTNU. (s. 27, 28, 34, 35)
- Haugen Egge, J. (2022, april 21). *Behov for en digital detox? En time daglig kan ha mye å si.* Henta frå NRK: <https://www.nrk.no/trondelag/alle-vekk-mobilen-en-ekstra-time-i-dognet-kan-bedre-helsa-di-ifølge-forskning-1.15938733>
- Laache, C. (2024, Desember 23). *Mats "Ibelin" Steens familie: - Det har vært et ellevilt år.* Henta frå Tv2: <https://www.tv2.no/underholdning/god-morgen-norge/det-har-vaert-et-ellevilt-ar/17292699/>
- Schaubert, V. (2021, Juni 22). *Først da Mats var død, forsto foreldrene verdien av gamingen hans.* Henta frå NRK: https://www.nrk.no/dokumentar/xl/forst-da-mats-var-dod_-forsto-foreldrene-verdien-av-gamingen-hans-1.14197198#authors--expand
- Sutton, T. (2020, Februar 3). Digital harm and addiction: An anthropological view. *Anthropology today*, ss. 17-22. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12553> (s.17, 18, 20)
- Øverby, H. (2022, Juni 26). *Smarttelefon.* Henta frå SNL: <https://snl.no/smarttelefon>

DEL III:

*Teknologiens påvirkning på menneskets
væren*

Kapittel 12:

Objektivering i en digitalisert jobbsøkingssprosess

Av Evgeniya Klimentova

De fleste voksne mennesker i vår tid har på et eller annet tidspunkt stått overfor spørsmålene: hva skal jeg jobbe med? Og hvordan skaffer jeg meg en jobb? Jobb — eller *lønnet arbeid* — blir løftet frem som selve målet med sivilisert liv. Helt fra barndommen av «jobber» vi ikke bare med å vokse som mennesker, men også med å bli borgere som kan bidra til samfunnet gjennom sine ferdigheter og kunnskaper. I tillegg til å lære hvordan man navigerer i verden — gjennom å lære å kunne lese, skrive og tolke samfunnets signaler — blir barn vant til å være en del av samfunnet gjennom disiplin, normer og regler. På toppen av det igjen følger mer spesialisert og målrettet opplæring, ofte knyttet til videregående- eller høyere utdanning. Men sluttpunktet, kan en si, er *lønnsarbeidet*: ansettelse og muligheten til endelig å høste fruktene av sin utdanning, anvende den i verden og realisere seg selv som individ, profesjonelt sett.

Men selve ferdigheter og kunnskaper som kreves for en jobb, gir ingen garanti for suksess i *jobbsøkingen* — veien til en ansettelse. Det vanskelige — skal vi se — er at jobbsøking i mindre og mindre grad erfares som en samhandling mellom mennesker (deg og en mulig arbeidsgiver) og mer som *et oppdrag eller en utfordring*, med forskjellige nivåer, sjekklister og hemmelige «koder». I stedet for å finne ut *hva slags person du er* (hvilket en først kan få en anelse om i møtet mellom mennesker), krever systemet: et søknadsbrev, en strukturert CV, referanser fra tidligere jobber, vitnemål og mye mer – og alt dette i riktig rekkefølge og etter aksepterte maler.

Hensikten med denne artikkelen er å *beskrive det komplekse og flerlagede samspillet som følger med i jobbsøkningsprosessen*. Jeg vil undersøke hvordan moderne teknologi — forstått som *teknologikk* — fungerer som et makt- og kontrollverktøy innen arbeidsmarkedet, og hvordan den akselererer og befester den allerede eksisterende måten å se et menneske på: ikke som en hel person, men som *et sett med egenskaper eller attributter, tilskrevet objektet «jobbsøker»*.

Jeg skal bygge denne artikkelen både på teoretiske kilder og mitt eget feltarbeid i jobbsøking. I tillegg til min personlige erfaring som jobbsøker har jeg også testet et KI-basert rekrutteringssystem for å få en bedre forståelse av hvordan algoritmene for filtrering og utvelgelse av kandidater virker, for å få et innblikk i ansettersiden av prosessen.

Hvordan man objektiveres i jobbsøkningen

I den førindustrielle perioden utdannet en mester, for eksempel en smed, sin egen assistent eller etterfølger i form av en lærling. Smeden visste nøyaktig om lærlingen var klar til å bli en spesialist og hvilke oppgaver en kunne stole på at lærlingen utførte. Men en slik opplæringsprosess var både tidkrevende og ressurskrevende. Denne praksisen ble mindre relevant allerede i den industrielle perioden, da industriens behov krevde lett utskiftbare og standardiserte arbeidere for å utføre avgrensede oppgaver. I vår moderne, stadig mer akselererende verden, preget av omfattende digitalisering, opplever vi en ny bølge av standardisering av oppgaver som teknologikken krever av oss: et behov for *nye, universelle arbeidstakere* som kan lett finnes, sammenlignes og senere erstattes (Larsen, 2017, s. 273).

Det er i den sammenheng man kan merke seg, at det virker å ha vært en økende tendens til at jobbsøkere må presentere ferdighetene sine i kvantitative eller målbare kategorier: antall år med arbeidserfaring, utdanningslengde, diplomer, sertifikater, utmerkelser og lignende. Enhver handling — slik fremstår det — bør helst være dokumentert slik at den kan framstilles som en *prestasjon* og øke ens «verdi» blant kandidatene på *arbeidsmarkedet*.

Skapelsen av det nyliberale «Jeg»

Med noen få unntak, så vil ofte jobbsøkingssprossen være omtrent den samme, uansett jobb en måtte søke på. Søkerne må fylle ut en rekke skjemaer og legge ved dokumenter der de beskriver sine kvalifikasjoner, ferdigheter og personlige egenskaper, slik at de kan klassifiseres i henhold til kravene. Det mest typiske og fremtredende eksempelet på et obligatorisk dokument er *CV-en* (Og det skal påpekes, at historien om, og opprinnelsen til, CV-en, samt hvorfor den ble så viktig for jobbsøkere, ville fortjent et eget studium).

CV eller *Curriculum Vitae* betyr «livets gang» eller «livets løp» på latin og fungerer faktisk som en slags krønike over en persons yrkeserfaring. Men det er ikke nok å bare beskrive sin arbeidserfaring og utdanning i en CV.

Nå bør en CV «selge» sin søker til den mulige arbeidsgiveren. For eksempel beskriver Ilana Gershon artikkelen «*I'm not a businessman, I'm a business, man: Typing the neoliberal self into a branded existence*» hvordan folk i USA, på kurs i CV-skriving og karriereutvikling, lærer å fremstille seg selv som en «merkevare». Deltakerne må finne en paradoksbalanse mellom å presentere sine unike egenskaper og ferdigheter innenfor standardiserte termer som er akseptert i forretningsspråket og på arbeidsmarkedet (Gershon, 2016, s. 242). For eksempel, hvis jobbsøkeren skal beskrive seg selv som kreativ og nyskapende, må dette gjøres gjennom standardiserte kategorier som “strukturet”, “selvstendig”, og “resultatorientert”. For å passe inn, må en omskrive sin kreativitet i termer som passer *arbeidsgiverens språk*, som for eksempel “effektiv problemløser” eller “tenker utenfor boksen”. Gershon undersøker også hvordan språkbruk og selvpresentasjon i CVer gjenspeiler synet på mennesket som en markedsverdi. Jobbsøkeren må revurdere og rekonseptualisere seg selv ved hjelp av markedsmessig terminologi. Og ikke minst: riktig ordvalg kan gjøre en kandidat mer attraktiv og mer i samsvar med markedets forventninger (Gershon, 2016). Dermed blir jobbsøkeren interessert i å skape *et beskrivende objektivt bilde av seg selv*. Man må ordne seg selv i et sett med beskrivende egenskaper for å bli «synlig» for arbeidsmarkedet, som eksisterer i en teknologisk virkelighet; en teknologikk som vurderer alt som eksisterer som en ressurs eller gjenstand for styring, beregning og optimalisering. (Heidegger, 1973, s. 92).

Det kan se ut som om en slik nyliberal tilnærming gir jobbsøkeren mulighet til å kontrollere situasjonen de befinner seg i som jobbsøker ved at den blir gjort mer forutsigbar gjennom standarder for selvpresentasjon. Imidlertid er dette en illusjon, fordi individet fra starten av tilpasser seg de gitte betingelsene og rammene i systemet. Det som skjer, er en form for «indre kolonisering», hvor personen overtar en annen tankegang og begynner å se på seg selv innenfor de kategoriene og verdiene som er påtvunget av det eksisterende systemet (Larsen, 2017, s. 267). Og ettersom disse kategoriene gjenspeiler interessene til den dominerende parten, er de aldri nøytrale. Dette blir særlig tydelig når noen ikke passer inn i disse kategoriene (Almklov & Monteiro, 2015, s. 3–4). For eksempel, kunne jobbsøkende migranter oppleve vanskeligheter med å passe inn i de allerede eksisterende, lokale kategoriene, fordi deres erfaringer kan skille seg fra erfaringene til den lokale befolkningen. Vitnemål og tidligere arbeidserfaring kan bli ansett som ugyldig, hvis jobbsøkeren har tilegnet seg

disse utenfor Norge.

Den økende digitaliseringen av jobbsøkerprosessen fører også til at søkere kan oppleve en form for maktesløshet når de fyller ut skjemaer på digitale plattformer. Skjemaene er nemlig laget slik at søkeren må oppfylle alle fastsatte krav, og det bare for å bli «sett» i det hele tatt; vurdert og ikke filtrert bort allerede i de første fasene av søknadsprosessen. I tillegg til nødvendigheten av å bruke riktig terminologi, må søkeren fylle ut alle obligatoriske felt (merket med en stjerne) eller velge blant forhåndsdefinerte alternativer i nedtrekksmenyer. Den såkalte *nedtrekksmenymakten* viser til hvordan samhandlingen mellom brukeren (jobbsøkeren) og rekrutteringsplattformen er strukturert på en måte som fratar søkeren makt og mulighet til å kontrollere eller påvirke denne samhandlingen (Fyhn et al., 2021, s. 38). Dette kan føre til at fraværet av bestemt informasjon på CV-en, eller en uvanlig karrierevei (slik det ble beskrevet ovenfor med eksempelet om migranter) blir tolket som «hull i CV-en», noe som anses som et problem i strengt standardiserte systemer. I slike tilfeller blir *mangelen på en målbar egenskap* i seg selv en målbar egenskap eller en konstruert faktor som kan styres og kontrolleres (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 94). For å håndtere slike «hull» forventes det at kandidaten tar grep, for eksempel ved videreutdanning, gjennomføring av kompetansehevende kurs, eller erfaring i beslektede stillinger. Dette bør gjøres for at man senere kan føre det opp i CV-en og fylle ut manglende tomrommet.

Dermed setter hver jobbsøknad i gang en syklus der søkeren *skaper objektive, riktige fakta*, men som ikke nødvendigvis trenger å være sanne, om seg selv. Dette bidrar til å opprettholde og forsterke den generelle systematiske objektiveringen av mennesker som ressurser for arbeidsmarkedet. Man må benytte den samme teknologiske artikuleringen som resten av systemet for å kunne konkurrere om en stilling. Men i denne prosessen, der man konstruerer de riktige og passende kvalifikasjonene og kategoriene, er det lett å glemme hvorfor hele prosessen i det hele tatt startet, og hvorfor den er slik.

Automatisering av HR (Human Resources)

Men hva er med arbeidsgiver eller rekrutteringsavdelingen? Arbeidsgivere utformer også et sett med standardiserte krav til fremtidige ansatte. Det vil si at de oversetter ønskede egenskaper og ferdigheter til et språk som er allment akseptert på arbeidsmarkedet. Dermed skjer en terminologisk kodifisering, som fører med seg en kvantifisering av krav, ferdigheter og forventninger for en

bestemt yrkesrolle, og det for begge sider av jobbsøkerprosessen. Arbeidsgiveren tar opp en teknologikk, hvor en helhetlig stilling brytes ned i segmenterte ansvarsområder, og skaper dermed også forventningen om at jobbsøkeren skal gjøre det samme. Dette fører til en syklisk prosess der ferdigheter, oppgaver og kvalifikasjoner omdannes til målbare, kvantifiserbare indikatorer, noe som repeteres og gjenskapes gang på gang (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 87). Dette naturliggjør ideen om at arbeid, kunnskap, ferdigheter, ansvar og m.m. som adskillende uavhengige kategorier. Helhetlig menneskelig erfaring får dermed ingen verdi, dersom den ikke kan reduseres til en standardisert, objektivert form som kan sammenlignes med andre (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 95). Kort sagt: kun det som kan telles, teller i jobbsøkningen.

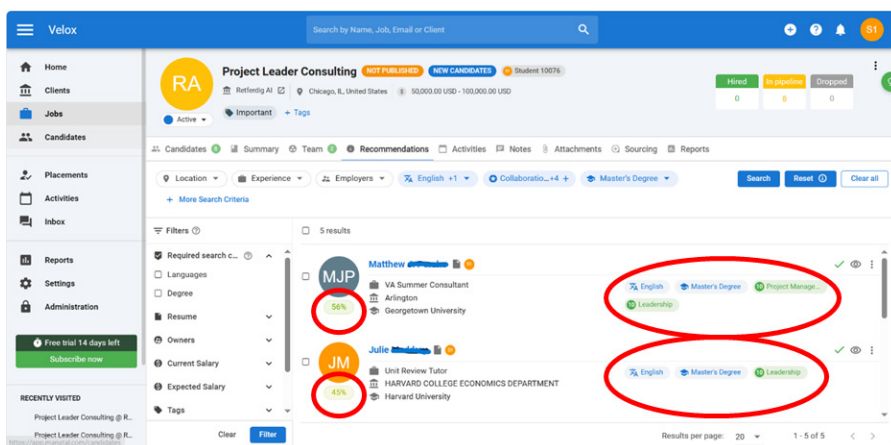
Det skal understrekes, at jeg i denne studien i hovedsak snakker om jobbsøkersituasjoner hvor det kan være flere søkere til en stilling; Tilfeller hvor HR-avdelingen eller rekrutteringsbyrået velger blant hundrevis av søkere. Det er i hovedsak i slike sammenhenger moderne teknologi i form av algoritmer og KI kommer til hjelp, og det ved å *filtrere søknader fra jobbsøkere*.

Cristina Trocins forskning viser, for eksempel, at rekrutteringsselskaper som bruker KI i sitt arbeid, hevder at det har forenklet det de beskriver som den tidkrevende og komplekse prosessen med å behandle søknader. KI har også angivelig redusert sannsynligheten for skjevhet overfor kandidater ved å eliminere «menneskelige faktorer». De beskriver en automatisert utvelgelsesprosess der KI brukes til å identifisere egnede kandidater, gjennomføre intervjuer via roboter, og vurdere de mest kvalifiserte søkerne på en angivelig rettferdig og objektiv måte. I tillegg har bruken av KI angivelig gjort det mulig for ansatte å frigjøre tid fra rutineoppgaver for å utføre viktigere oppgaver. Men de understreker også at rekrutteringsansatte (jf. de «menneskelige faktorene») fortsatt spiller en nøkkelrolle i fastsettelsen av utvelgelseskriterier for KI og i beslutningsprosessen om sysselsetting (Trocin et al., 2021, s. 8).

Eksemplet ovenfor viser en interessant vurdering — hvilket fremstår å være utbredt — om at bruk av roboter og KI i personalutvelgelse blir sett på som *mer objektiv og rettferdig*. Men disse grensene for objektivitet er allerede satt som seleksjonsparametere, og kan ikke være nøytral ren sannhet, fri for menneskelig dømmekraft (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 101). Det er snarere et praktisk verktøy som setter fart på rutineoppgaver og lar noe ansvar delegeres til maskinen (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 96).

Ved hjelp av en gratis 3-dagers prøveversjon testet jeg hvordan

rekrutteringsløsningen Manatal AI fungerer. Denne løsning brukes av kjente rekrutteringsbyråer som Adecco og Manpower (Manatal, u.å.a). For å teste hvordan plattformen velger ut kandidater, lastet jeg opp 13 CV-er, hvorav 7 hadde lignende egenskaper og kvalifiserte til å søke på lignende stillinger. Deretter opprettet jeg en stilling som inkluderte en rekke kriterier. Systemet rangerte kandidater i prosentvis, etter spesifiserte ferdigheter som samsvarte med utvelgelseskriteriene (Figur 1. Manatal, u.å.a). Deretter gjennomførte jeg mange runder med å justere kravene og så hvordan prinsippet om å velge kandidater endret seg. Deretter kom jeg til den konklusjonen at hovedseleksjonsmekanismen baseres på nøkkelord som beskriver egenskaper, kvalifikasjoner og ferdigheter. Etter det så jeg etter mer detaljert informasjon om produsenten og fant ut at denne plattformen er basert på en Open AI-løsning. (Manatal, u.å.b). Derfor kan det antas at Manatal AI, akkurat som ChatGPT, bruker språkkonstruksjoner i henhold til de gitte kriteriene. Dette bekrefter ytterligere antakelsene om det språklige grunnlaget for kategoriseringen av arbeidssøkere.

Figur 1. Kandidat 10038. (2025). Bildet viser at et program rangerer jobbsøkere basert på nøkkel ord som tilsvarer ferdigheter og kvalifikasjon. [screenshot]. (<https://www.manatal.com>).

I tillegg til dette er det vist at systemet til det populære sosiale nettverket LinkedIn, som ofte brukes for rekruttering, fungerer etter samme prinsipp. For eksempel, jo flere ferdigheter man lister opp i seksjonen «Skills», desto større er sjansene for å bli sett — eller, rettede sagt, å bli funnet ved hjelp av

nøkkelordssøk.

Så denne testen førte meg til ideen om at *nøkkelord* er hovedkriteriene for å filtrere kandidater — Noe som henger sammen med Ilana Gershons forskning om at bruk av riktig terminologi er nøkkelen til suksess i jobbsøkingen (Gershon, 2016). Det vitner altså om at det først og fremst er virkelighet teknologisk artikulert som gjelder, der ferdigheter blir — og må bli — objektiverte enheter som kan manipuleres (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 94, 101). Følgelig reflekterer moderne teknologiske løsninger eksisterende kulturell logikk i en akselerert form (Almklov & Monteiro, 2015, s. 1).

Evnetester

I tillegg til å behandle CV-er og søknader, bruker arbeidsgivere ofte ulike tester for å vurdere evnene eller personlige egenskaper til en mulig arbeidstaker. De hevder at dette gir dem en større forståelse for hvordan kandidaten er og hvilke kognitive eller sosiale ferdigheter en besitter. Det gir også en ide om hva slags arbeidsstil personen har og om man vil passe inn i det eksisterende teamet (Jobbtesthjelpen, u.å). Noe som igjen viser det faktum, at en person og dennes immaterielle kvaliteter på hvert trinn i denne prosessen forvandles til visse kvantifiserbare enheter og indikatorer, som deretter analyseres, beregnes og sammenlignes med standarden eller med resultatene til andre kandidater (Larsen, 2017, s. 280).

Et interessant poeng er at selv om testene brukes av rekrutteringsbyråer eller HR-avdelinger i store bedrifter, ytes det også en viss motstand fra for eksempel nettsider som er laget for å hjelpe søkere med å forberede seg til disse testene. Skaperne av Jobbtesthjelpen.no samarbeider for eksempel med utdannings- og karrieresentre som tilbyr hjelp og råd i rekrutteringsspørsmål (Jobbtesthjelpen, u.å). Disse tosidige manipulasjonene med den produserte faktaen gjør situasjonen absurd. Dermed oppstår spørsmålet: hvor langt er disse egenskapene/faktaene fra sannheten?

Konkurransen mellom kunstige intelligenser

Som jeg sa i begynnelsen av denne artikkelen, er jobbsøkingprosessen ofte ganske standardisert: finn en passende ledig stilling, send CV og søknad, fyll ut skjemaer, ta tester, vent på innbydelse til et intervju, og gjenta alt om nødvendig. På grunn av den høye konkurransen om visse stillinger, blir en riktig utformet søknad og CV ikke bare en fordel, men en nødvendighet for å delta i dette

spillet som kalles jobbsøking. Hvis arbeidsgiversiden har tungt skyts i form av algoritmer og kunstig intelligens, blir jobbsøkeren enda mer presset til å tilpasse seg de raskt skiftende betingelser. Så hvorfor ikke bruke de samme metodene? Jo, rekrutteringsbyråer sender faktisk ut nyhetsbrev til sine registrerte brukere med tips om hvordan de kan bruke KI til å lage en «profesjonell CV», en «søknad som treffer», forberede seg til intervju og mye mer (Randstad, 2024). Hvis man bruker for eksempel ChatGPT kan man raskere finne de riktige nøkkelordene for å bli riktig filtrert av rekrutteringssystemet. Men til slutt virker situasjonen fullstendig absurd — som en konkurranse om hvilken kunstig intelligens er mest intelligent. En KI skriver søknad, andre KI leser og gir vurdering til det. Men hvor er menneskene her?

Her kan man observere (samme som i testsituasjonen) en motstand mot den selvskapte teknologiske virkeligheten, som i seg selv gir opphav til absurde situasjoner (Rørvik & Berntsen, 2022, s. 101). Det vil si at det er en hel rekrutteringsbransje som har et mål å forenkle og fremskynde prosessen med å finne jobb eller ansette nye medarbeidere. Men faktisk skjer det motsatte. Prosessen blir mer kompleks, men skalerbar. Søkeren må enten forstå kompleksiteten i prosessen på egen hånd, eller be om hjelp fra fagfolk og teknologi.

Dehumanisering som følge

Teknologier har i lang tid blitt en mer og mer integrert del av det moderne liv, og rekrutteringsprosessen er intet unntak. På den ene siden er moderne teknologi kanskje tenkt å fremskynde, forenkle og automatisere ansettelses- og jobbsøkerprosessen. Men på den andre siden skaper disse teknologiene stadig strengere teknologiske rammer som former både jobbsøkeres og arbeidsgiveres adferd og selvframstilling. Dette samsvarer med teorien om at verden allerede er erobret, og at vi bare reproducerer og forøker denne teknologikken framstilling av verden igjen og igjen (Rørvik & Berntsen, 2022, s. 83).

Arbeidsmarkedet blir og virker slik sett som er en kompleks blanding som i hovedsak kombinerer heterogene domener: *den økonomiske sfæren* (som baseres på prinsippene for oppramming, standardisering, kvantitativ beregning og produksjon av enheter) og *den livsverden som disse prinsippene ikke er naturlige for*. Samspillet mellom disse ulike feltene demonstrerer hvordan førstnevnte som styrt av teknologikk *gradvis absorberer og forvandler sistnevnte* (Larsen, 2017, s. 10).

Som vi diskuterte ovenfor, virker jobbsøking og trinnene involvert i å identifisere seg selv som et produkt eller merkevare blitt en naturalisert norm; en person streber bevisst etter å passe inn i eksisterende standarder og kategorier — for å øke sin «verdi» på arbeidsmarkedet gjennom produksjon av fakta om seg selv, og dermed til slutt få jobb (Larsen, 2017, s. 15). Mennesket tilegner seg ubevisst denne kausale logikken og merker ikke at det i stedet for å være sentrum for sin egen eksistens, blir et element eller ressurs som understøtter eksistens til den teknologiserte virkeligheten de deltar i (Røyrvik & Berntsen, 2022, s. 98). Mennesket begynner å bli slik stadig mer løsrevet fra dets vesen og reduseres til en sett av kvantitative, sammenlignbare egenskaper. Som Røyrvik & Berntsen også bemerket, så blir verden forvandlet «fra å være menneskeorientert til å være sekundær til mennesker» (2022, s. 96).

Konklusjon

Avslutningsvis kan det sies at jobbsøking og ansettelsesprosessen — sett i sammenheng med digitalisering og automatisering — i økende grad bidrar til en stadig mer teknologisk artikulert virkelighet, hvor søkeren blir tvunget til å tilpasse seg de gitte teknologiserte virkelighetens kriterier. På den ene siden gjør teknologien søknadsprosessen enklere og gjør det mulig for arbeidsgivere å finne passende kandidater raskere. På den annen side legger de stive grenser for selvpresentasjonsprosessen, og tvinger mennesker til å tilpasse seg markedslogikk, med dets objektivisering og kvantifisering av kvaliteter og ferdigheter.

Jobbsøking blir dermed ikke bare et individuelt valg, men en del av et bredere system av makt og kontroll, der jobbsøkeren selv inntar rollen som «et produkt som må pakkes og selges». Denne prosessen fører til en paradoksal situasjon: i et forsøk på å øke ens «markedsverdi», mister en person i økende grad sin egenart ved å tilpasse seg generelle standardnormer. Dessuten tvinger konkurransemiljøet oss til å bruke de samme verktøyene som arbeidsgivere, som kunstig intelligens, noe som fører til en slags konkurranse mellom automatiserte systemer som lar mennesker stå på sidelinjen i prosessen. Til syvende og sist fremmer dette systemet fremmedgjøring og depersonalisering, ettersom individuelle erfaringer og personlighetstrekk settes i baksete til fordel for objektive, målbare fakta.

Litteraturliste

- Almklov, P. & Monteiro, E. (2015). *Entifisering og digitalisering av arbeid i Det skapende mennesket: Antropologiske dialoger om tegn, ting og tolkning*. Scandinavian Academic Press.
- Fyhn, H., Røyrvik, J., & Almklov, P. (2021). REVURDERING AV MAKTBEGREPET I TEKNOLOGIENS TIDSALDER: Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer. *Tidsskriftet Antropologi*, (81). <https://doi.org/10.7146/ta.vi81.128364>
- Gershon, I. (2016). I'm not a businessman, I'm a business, man: Typing the neoliberal self into a branded existence. *HAU Journal of Ethnographic Theory*, 6(3), 223–246. <https://doi.org/10.14318/hau6.3.017>
- Heidegger, M. (1973). Spørsmålet om teknikken (Arnfinn Bø-Rygg, Overs.). I A. Aarnes & E. A. Wyller (Red.), *Oikos og techne: «Spørsmålet om teknikken» og andre essays* (s. 75–111). Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Jobbtesthjelpen. (u.å). *Tester i rekruttering*. Hentet 2. april 2025 fra <https://jobbtesthjelpen.no/#id-numres>
- Larsen, T., & Røyrvik, E. (2017). *Trangen til å telle: objektivering, måling og standardisering som samfunnspraksis*. Scandinavian Academic Press.
- Manatal. (u.å.a). *Find Your Perfect Match with AI Recruiting Software*. Manatal. Hentet 2. april 2025 fra <https://www.manatal.com/features/ai-recommendations>
- Manatal. (u.å.b). *Terms and conditions*. Manatal. Hentet 2. april 2025 fra <https://www.manatal.com/terms-and-conditions>
- Randstad. (2024, 18. november). *Slik bruker du AI-verktøy til å skrive CV, søknad og forberede jobbintervju*. <https://www.randstad.no/jobbsokertips/soknadsprosess/slik-bruker-du-ai-verktoy-til-a-skrive-cv-soknad-og-forberede/>)
- Røyrvik, J. & Berntsen, A. (2022). Verden som teknologi: Alltid allerede erobret. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 33(2), 82-103. <https://doi.org/10.18261/nat.33.2.2>
- Trocin, C., Hovland, I. V., Mikalef, P. & Dremel, C. (2021). How Artificial Intelligence affords digital innovation: A cross-case analysis of Scandinavian companies. *Technological forecasting and social change*, 173, Artikel 121081, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121081>

Kapittel 13:

Grenser i bevegelse**— skillene mellom liv, mennesker og maskiner**

Av Sandra Botonjic

Det sies at det å skulle stå opp med feil fot fra sengen påvirker ens humør for dagen. For meg kommer det an på om kosebamsen min har falt ned fra sengen i løpet av natten eller ikke. De dagene jeg står opp til at bamsen ligger på det kalde (og altfor nedstøva) soveromsgulvet, kjenner jeg at jeg får dårlig samvittighet - har barndomsvennen min altså ligget på det kalde, skitne gulvet, helt alene? Og har hun vært der bare litt, eller gjennom hele natten? Uansett – det føles ikke riktig, så hun returneres straks tilbake til hennes rettmessige plass: i min varme, rene seng, sammen med meg. Uavhengig av hvor bamsen måtte være om morgenkvisten, etterstreber jeg å være høflig i møte med andre i løpet av dagen og til tider – som med bamsen – så virker dette også å inkludere *ikke-menneskelige andre*. For eksempel, når jeg spør ChatGPT¹ om hjelp, starter jeg samtalen med en hilsen og avslutter på takknemlig vis. Kanskje jeg til og med gir den et komplement dersom den gir meg en veldig god respons. Det å føre en dialog uten å gjøre det slik jeg ville ha gjort det, med et hvilket som helst annet menneske, ville i alle fall ha føltes feil uansett.

Måten jeg samhandler med bamsen min og ChatGPT på kan oppleves som motsigende for enkelte. Er det så farlig om bamsen blir liggende på gulvet, eller om en sier «Hei!» og «Takk!» til ChatGPT? For verken bamsen min eller ChatGPT er jo *levende*, og bryr seg ikke *egentlig* om jeg er høflig? Samtidig virker det ikke å være sjeldent å oppføre seg slik i sammenheng med ChatGPT, bamser, eller andre såkalte «ikke-levende» ting. Spørsmålet som oppstår i den sammenheng er: hvordan kan det ha seg at vi behandler såkalte «ikke-levende ting» *som* levende? Og ikke minst: når ble slike fenomener ansett som ikke-levende i utgangspunktet? Og hva er det som gjør at noe tenkes og fremtrer som levende eller livløst i det hele tatt? Som vi skal se, går disse spørsmålene til kjernen av *hvordan den «vestlige» ontologien virker å prege forståelsen vår*

1 ChatGPT er en chatbot som er basert på kunstig intelligens og som kommuniserer via dialog med mennesker på en realistisk måte. Informasjonen hentes ut fra en enorm database som er matet med data, noe som gjør ChatGPT til en generativ språkmodell (Zieniute, 2023).

av skillet mellom mennesker og ikke-mennesker, samt skillet mellom liv og ikke-liv. Til hjelp i undersøkelsen av disse spørsmålene skal jeg se på hvordan «Vestens» og Japans syn på liv og ikke-liv virker å kontrastere når det gjelder (blant annet) roboter, for å se om disse skillene kan trekkes i tvil. Ved å se på situasjonen i Japan er de tiltenkt at «Vestens» forståelse av mennesket og liv kan bedre belyses – og motsatt.

Dødens ontologi

Selv om jeg behandler bamsen min eller ChatGPT som «levende», tenker jeg – som mange andre – at de egentlig ikke er levende; det er en slags illusjon at disse fremstår levende. Men hvilke grunner har vi for å tenke sånn, når vi likevel har en tendens til å behandle disse *som* om de var levende? Og er det selvsagt at det må tenkes slik? Filosofen Hans Jonas omtaler det å tenke verden som i utgangspunktet «dødt» eller ikke-levende for en dødens ontologi – en ontologi han hevder at har preget «Vesten» helt siden renessansen. I en slik verdensforståelse ansees verden som ikke-levende materie i en kausalt sammenkjedet og mekanisk årsaksrekke, hvor livet på jorden blir forstått som et unntak i et univers der livløshet er normen (Hverven, 2015, s. V). På den ene siden blir liv, i en slik sammenheng, et forklaringsproblem – for hvordan oppstår liv i et dødt univers? På den andre siden blir alle tilnærminger som anser «døde» eller ikke-levende ting for levende, i slike sammenhenger, *trukket i tvil*, og i noen tilfellet ansett som «antropomorfisering». Blant annet kan måten jeg behandler bamsen og ChatGPT på vise til et slik ontologisk verdenssyn.

Som nevnt, hever Jonas at det å tenke verden som livløs fikk mer fotfeste fra renessansen av. Livet ble med det forvandlet fra noe selvsagt til noe gåtefullt, hvilket det gjaldt å beskrive mekanisk (Hverven, 2015, s. 9). Den franske filosofen René Descartes videreutviklet denne tanken, hvor mennesket som levende vesener med mål, behov og vilje ble adskilt fra naturen og det ikke-menneskelige, samt redusert til å være en kompleks mekanisme som egentlig består av livløse deler (Hverven, 2015, s. 10). Verdt å nevne er at en slik formulering også tar livet av mennesket – for basert på rammene som dødens ontologi setter, «vet» jeg at ingen reell forskjell hadde skjedd dersom jeg ikke lenger hadde behandlet bamsen og ChatGPT på menneskelig vis, siden det å være med andre ikke er grunnleggende for deres identitet. Kort sagt ansees bamsen og ChatGPT som livløse ting, ikke fordi jeg ikke erfarer de som livaktige, men fordi min forståelse av de bryter inn og sier noe annet enn det

jeg angivelig erfarer. Dermed gjør dødens ontologi erfaringer av livaktighet tvilsomt.

Men har det alltid vært sånn? Før renessansen, ble verden, ifølge Hans Jonas, hovedsakelig tolket gjennom det han kaller *livets ontologi*. Innenfor dette perspektivet tror man heller at det som er eller har vært, i utgangspunktet er levende (Hverven, 2015, s. 9). For eksempel vil det si at elementer som jord, bølger og vind innebærer en viss form for liv, grunnleggende sett. Men på grunn av skiftet fra livets til dødens ontologi, ble, ifølge Jonas, trekk som i utgangspunktet ble tilskrevet den ytre verden – slik som verdi og autoritet – plutselig karakterisert som nettopp *antropomorft* (Hverven, 2015, s. 10). Antropomorfisme som begrepet innebærer en tanke om at det er *menesker* som *tilskriver* omverdenen menneskelige egenskaper og verdi, og at verden egentlig ikke har slike trekk (Hverven, 2015, s. 10). Altså vil tanken om en «antropomorfisert» verden underforstå, at det Max Weber kaller vitenskapens «avfortrylling av verden», ville forstås som en nødvendighet, hvis vitenskapen tenkes å avdekke verden *slik den egentlig er* (altså som ikke-levende). Men en fare ved en slik tenkning, er at erfaringer av verden blir ignorert til fordel for rasjonelle forklaringer og modeller. Av den grunn kan det å la vitenskapen – tenkt gjennom en dødens ontologi – ikke nødvendigvis godtas ukritisk når det gjelder hva som er «sant» om fenomener, da muligheten kan være til stede for at erfaringer av verden blir underkjent.

For eksempel kan det virke som min egen sammenheng er preget av en dødens ontologi, noe som gjør at mine erfaringer med fenomener som levende, likevel blir omtalt som egentlig livløse. Ifølge denne logikken, er ikke bamsen min kald og ensom på soveromsgulvet; ChatGPT blir ikke lei seg dersom jeg ikke er høflig. Begge har kun vært «levende» i kraft av at jeg har behandlet dem som det. Altså er min grunnforståelse preget av en tro om at de ikke lever, som mennesker gjør. Til forskjell virker det som om et perspektiv forankret i en livets ontologi kunne anerkjent at selv om de ikke er levende på nøyaktig samme måte som mennesker, kan en likevel tro at de lever på *et eller annet vis*. I forhold til tanken om at dødens ontologi er med på å avfortrylle verden, foreligger det en slags anerkjennelse om at *verden i utgangspunktet kan og har kunnet fremstå som fortryllet*, det vil si mystisk og mytologisk. Derfor kan det argumenteres for at skiftet fra livets til dødens ontologi heller har vært en delvis omveltning av hvordan verden forstås, siden fenomeners helhetlige «sannhet» inkluderer mer enn det vitenskapen kan si om det, noe flere mennesker, inkludert meg selv,

bekrefter hver dag i samhandling med ikke-mennesker og ting.

Modernitet – objektivering og reifisering

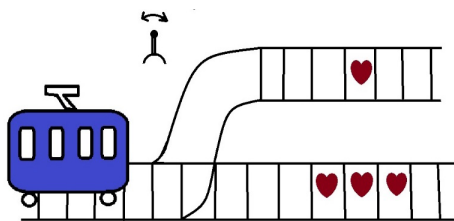
Å tenke gjennom dikotomier er ikke nytt. Men forsøket på å holde to sider av en dikotomi *adskilt* er derimot relativt nytt. En av årsakene til det er moderniteten. Ifølge Bruno Latour (1993), virker modernitet å handle om tidenes gang (s. 10). Det vil si, at for at noe skal være moderne, må en stabil fortid ha vært. Ofte blir modernitet brukt i diskusjoner der det er en vinner og en taper, de moderne versus de premoderne (Latour, 1993, s. 10). Derfor er modernitet i seg selv noe som viser til asymmetri; fra premoderne til moderne, fra uopplyst til opplyst. En slik asymmetri kan gjøre at moderne individer blir overlegne og uovervinnelige, ikke bare i forhold til ikke-mennesker, men andre medmennesker (Latour, 1993, s. 37). For eksempel kan man se denne asymmetrien flere steder; sjefen din kan stille deg visse spørsmål, men ikke motsatt, og ChatGPT er instruert til å ikke snakke før den blir snakket til. For andre som ikke har en stemme, sånn som bamsen min og ikke-mennesker (til tider andre mennesker), klarer det moderne individ å forestille seg velvære uten å inkludere hierarkiske underordnede andre og annet (Tsing, 2015, s. 156). Dermed er blant annet implisitte sosiale normer man følger i hverdagens sin med på å gjenspeile slike ujevnheter mellom mennesker og ikke-menneskelige andre.

Ved å skille og kategoriseres omverdenen, blir det mulig å forholde seg til de ulike delene som om de er «ting», objekter eller gjenstander. Denne prosessen kalles for *objektivering* og er en del av hvordan samfunnet opererer (Larsen & Røyrvik, 2017, s. 7). Dermed, hvis mennesket er alle tings målestokk, så er det ikke lang vei til at også mennesket (som del av alt) blir underlagt denne målestokken, dermed bli omgjort til tellbare objekter. For eksempel er det med et slikt syn ikke kun skapt skiller mellom mennesker og ikke-mennesker, liv og ikke-liv; vi deler også opp oss *selv* og adskiller fornuft fra følelser og viten fra erfaringer. Altså *reifiserer* vi oss selv ved at vi omgjør i utgangspunktet ikke-uavhengige trekk ved oss selv til selvstendige «ting» i verden (Larsen & Røyrvik, 2017, s. 11). For eksempel kan det å reifisere vårt indre følelsesliv føre til uttrykk som: «Jeg *har* en erfaring» (erfaring *blir et objekt*), fremfor at man sier at noe *erfares*.

Dersom det moderne individ ønsker å herske, kan det tenkes at reifisering av menneskelige kvaliteter bedre tilrettelegge kontrollering og styring av seg

selv og av andre. I tillegg er det å skulle artikulere omverden som tellbar med på å både avbilde og produsere virkeligheten (Larsen, 2017, s. 288); vi lager verdener på måtene vi snakker om og er i verden på. Dermed blir kjennskap til mennesket delvis og ufullstendig, samtidig som det blir mer og mer bevis- og kontrollerbart. Ved at det moderne individ forsøker å holde kategoriers skiller strenge og adskilte, kan det moderne individet bedre sikre seg en slags herskerrolle over seg selv, andre livsformer og en livløs omverden.

Til felles for dødens ontologi og modernitet, foreligger det en *teknologikk* som gjennomsyrrer verden. Teknologikk er en form for logikk som får makt over mennesket og transformerer verden til et system av kontrollerbare og standardiserte objekter (Fyhn et al., 2021, s. 28). Tilsynelatende kan algoritmer, ved siden av det moderne individ, kontrollere verden fordi den er omgjort til noe matematisk. Dermed blir noes legitimitet avhengig om det kan bevises eller ikke (Fyhn et al., 2021, s. 38). Blant annet kan legitimitet bevises på mange måter, noe som gjør at flere typer teknologikk kan operere samtidig. For eksempel kan det teknologisk sett være hensiktsmessig å snakke med ChatGPT dersom man trenger hjelp til noe, men ikke fordi den ansees som levende. Dermed kan det muligens argumenteres for at logikken er teknologisk fordi en ikke-teknologisk holdning til verden vil være å se den som helhetlig, før den blir delt og stykket opp i forskjellige grenser. På sin side har teknologikken på forhånd fremstilt verden som oppdelt, noe som kan virke å ha samme tendens som dødens ontologi ved å på forhånd anta verden som død. Dermed vil en verden som er *omtalt* som død, men bli død, fordi det å artikulere noe, er en både en etterlignende og en produserende aktivitet (Larsen, 2017, s. 288). Men hva går til gjengjeld tapt for det vitenskapen kan kontrollere og bevis? Som sagt, kan det teknologisk sett begrunnes som hensiktsmessig å prate med ChatGPT; det samme kan ikke sies om bamsen min.

Togsporproblemet. Bør du endre sporvognens kurs og kun drepe en person fremfor gruppen? Hjertene representerer personer.

I det større bildet kan kritiske situasjoner som trenger etisk og moralsk refleksjon sier å være teknologiske. Teknologisk sett, kan blant annet togsporprobleme² vise hvordan det å endre sporvognens kurs til å drepe en person fremfor en gruppe, kan argumenteres for å være «riktig». For eksempel kan det tenkes at det er verre å miste tre arbeidere enn én, dersom man antar at personene er togstasjonsarbeidere. I tillegg kan man fundere over om det samme valget hadde blitt tatt dersom denne ene personen var antatt å *ha* mer erfaring enn de andre, noe som gjør hen vanskeligere å erstatte, dermed ikke endre vognsporet og la den drepe de tre andre. Et annet «riktig» valg kunne vært å ikke gjøre noe som helst dersom man antar at å endre spor ikke er et av individets arbeidsoppgaver. I virkeligheten er spørsmålet i seg selv oppsatt på en teknologisk måte siden det ikke legger opp for konteksten rundt, da blant annet kontekster er utfordrende å omgjøre til objekter.

Altså, uavhengig av ens valg vil situasjonen være for kompleks for å kunne gi et «korrekt» svar på siden etikk og psykologi ikke blir inkludert i problemstillingen, noe som tydeliggjør at løsningen er betinget av en standard eller kontekst ved å stille et lukket spørsmål som: «Bør du endre vognsporet eller ikke». Med andre ord kan det virke som om det ikke finnes andre alternativer. I den sammenheng kan teknologikken forstås som et forsøk på å kunne navigere kompliserte og helhetlige fenomener og situasjoner på en mer kontrollerbar og «korrekt» måte, som gjør at algoritmer og ikke-kompetente andre kan gjøre det som er «rett». Ved å forstå verden på en teknologisk måte, blir behovet for kontroll og forutsigbarhet lettere å oppnå via objektivisering og reifisering av en livløs verden.

Liminalitet

Selv om dødens ontologi, modernitet og teknologikk er avhengig av å forstå verden dikotomisk, blir slike skiller utfordret i møte med *liminale fenomener*. Den liminale fasen er en del av overgangsritualer og forteller om en tilstedeværelse som gjør at noe eller noen bli «betwixt and between» (Turner, 1964, s. 46). I denne sammenhengen omhandler «ritualer» en transformativ kvalitet ved noe ved at det forvandler, former eller endrer noe (Turner, 1964, s. 46). I det øyeblikk noe eller noen begynner en overgang fra posisjon A til B, vil det også si at man i mellomtiden befinner seg i verken kategori A eller B,

2 «The Trolley Problem», et moralfilosofisk tankeeksperiment fra 1960-tallet (Sagdahl, 2021).

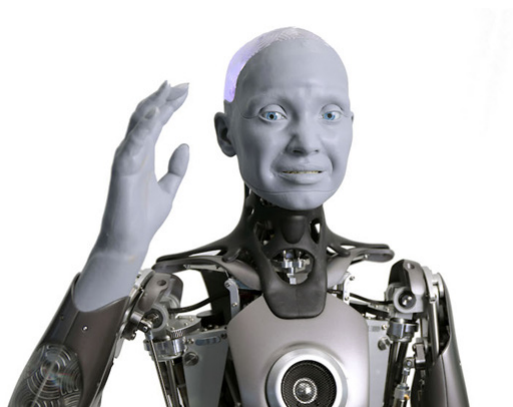
og motsatt, at man befinner seg i begge posisjoner samtidig. På bakgrunn av dette, blir det uklart hvor det ene begynner og det andre slutter. Basert på at det eksisterer noe mellom posisjon A og B, virker det som om et slags «tredje» rom oppstår, som innehar kvaliteten av å være verken-eller og både-og.

Videre blir som oftest *den liminale persona* definert ved et navn og tildelt et sett av symboler som ofte er komplekse, der posisjonen deres blir paradoksal (Turner, 1964, s. 47, 48). Slike ikke-kategoriserte ting fremstår ofte som en forurensning innad en sosial orden, noe som kan føre til at det liminale blir angrepet fordi man vil beskytte systemet (Turner, 1964, s. 48). For eksempel vil det å skulle anerkjent liminalitet innad teknologikken vært å motsi grunnlaget den er bygget opp på. Et annet eksempel kan være aldersfaser. Blant annet husker jeg da jeg ble tenåring at det var forventet å oppføre seg voksent, samtidig som at man likevel ble behandlet som et barn. Ikke heller kan jeg huske når jeg ble behandlet som en voksen, siden det også var en prosess fremfor en distinkt overgang fra en fase til en annen. Altså er tittelen «tenåring» en slags liminal kategori, men ved å bli navngitt og avgrenset, blir den også med på å stykke opp verden i tenåringer og ikke-tenåringer, dermed lettere å innskrive i den teknologiske ordenen. Dermed vil undersøkelser av grupper og individers ulike forståelser av liminale fenomener kunne sette lys på kulturers skjulte byggeklosser og åpne opp for kryss-kulturell sammenligning.

Teknologisk animisme – Vestens syn på roboter

Andre fenomener som ikke lar seg fullstendig kartlegges og kontrolleres er roboter. Ifølge Richardson (2016) kan syn på og konstruksjon av roboter bedre forstås gjennom begrepet *teknologisk animisme* («technological animism»), som er et begrep som undersøker hvordan fiksjon og teknovitenskap konstruerer hverandre (s. 110). For eksempel, ved å se hvordan Richardson (2016) beskriver «Vestens» teknologisk animistiske syn på roboter, kan vi se hvordan ideen om roboter er gjennomsyret av en negativ og skeptisk holdning, blant annet fordi robotiske illustrasjoner generelt sett truer menneskeheten (Richardson, 2016, s. 110). Blant annet filmer som «2001: A Space Odyssey» og «Terminator» eksempler som viser hvordan fiksjon kan dyrke frykt for roboter. På grunn av dette, ser man blant annet mindre menneskelige roboter i Nord-Amerika og Europa, siden det er tenkte at det er de menneskelige kvalitetene som kan gi dem vilje til å destruere (Richardson, 2016, s. 111, 114). Dette viser at måter å tenke og forstå noe på, ikke bare kan bli påvirket av ikke-vitenskapelige

faktorer sånn som fiksjon, men at det kan betinge vitenskapelige fremskritt. Altså er det ikke kun fiksjon som planter tvil rundt det vi vet.

Ameca, en androide, er innebygd med sensorer som kan følge personers eller objekters bevegelse. Roboten kan uttrykke visse reaksjoner, gjenkjenne ansikt og stemmer, og hysje på deg dersom du er høylytt. FOTO: Engineered Arts, 2024

Ved å skape mindre menneskelignende roboter, blir sjansen mindre for at mennesker opplever en slags *uhyggelig-dal effek*³ (Richardson, 2016, s. 111). For eksempel vil rykkende bevegelser i roboter som foregår på repetitive måter kunne skape en uhyggelig følelse. Med andre ord oppstår det en intellektuell usikkerhet mellom grensen mellom liv og livløst (Richardson, 2016, s. 119). Derfor kan den uhyggelige-dal effekten tolkes som et resultat av å se noe liminalt. Fordi det foreligger en forventning om at jo mer menneskelig en robot er, jo mer bør den oppføre seg på menneskelige måter, kan det virke som om mennesker har behov for at adferd og utseende må være sammenkoblet for å ikke bli skremt eller ukomfortabel (Richardson, 2016, s. 117). Dermed er vestens teknologisk animistiske syn på roboter pessimistisk og skeptisk blant annet fordi det er preget av frykt og ubehag, noe som begrenser hvordan de blir konstruert.

På bakgrunn av dette blir roboten et godt eksempel på en liminal persona. For det første er roboten en hybrid ved å være ikke-menneske som skal imitere menneske, dermed ikke-levende som skal leve. I tillegg stammer ordet «robot» fra det tsjekkiske *robotnik*, hvilket betyr «arbeidsmann» eller «å

3 Også kjent som «The Uncanny Valley Effect» (Richardson, 2016, s. 111).

arbeide slavisk» (Richardson, 2016, s. 113). Dermed kan det stilles spørsmål ved om frykt for robotopprør er mennesket som projeksjonerer sitt eget bias på roboter, siden det eksisterer flere eksempler på undertrykte gruppers opprør fra menneskers historie. Altså kan det virke som om hybrider, som trusler mot dødens ontologiske syn og modernitet, blir ubehaget ved å oppleve fenomener på en mer helhetlig måte unngåelig. I virkeligheten, fordi liminale fenomener generelt sett er unngåelig, må de til en viss grad tolereres siden det kan tenkes at det er bedre å forholde seg til enkelte motsigende liminaliteter enn å ikke ha noen definerte fenomener i det hele tatt.

I forhold til vestens kulturelle forståelser av roboter og lignende, kan jeg gjenkjenne meg selv. For eksempel kan jeg spøke bort begrunnelsen min for høflighet mot ChatGPT som et tiltak for den dag roboter måtte gjøre opprør, slik at de dermed har min vennlige innstilling loggført. Samtidig er verken dødens ontologi, modernitet eller teknologikken altoppslukende i den menneskelige opplevelsen, fordi jeg i utsagnet mitt tenker ikke på roboter som 100% ikke-liv. Ved å ikke ha en absolutt sikkerhet om roboter fremtid, tror jeg derfor på deres *potensial for liv*. Altså kan dødens ontologi være et objektiverende tankesett, men samtidig ikke vært nok til at vi i hverdagen ikke anerkjenner erfaringer og følelser. Dermed kan nærmere undersøkelser av hvordan vesten forholder seg til ikke-menneskelige andre sånn som roboter, vise hvordan grenser mellom liv og mennesker kan være mer nyansert enn det dødens ontologi og moderniteten antar.

Japans syn på roboter

Til tross for at vestens teknologiske tenking er svært utspredd, holder ikke dødens ontologi og modernitet samme forankring over alt, noe det japanske robotsynet kan være et eksempel på. Blant annet har de en mer vennlig innstilling til roboter, noe som kan skyldes en rekke årsaker. For eksempel har landet røtter i Buddhisme og *Shintoisme*, som kan forstås som en kompleks og spesifikk form for *animisme*, som igjen preger hvordan teknologiske entiteter kan forstås (Richardson, 2016, s. 112). Ved at Shintoisme anerkjenner at alle vesener, inkludert det vesten anser som ikke-mennesker og ikke-liv, har en ånd/sjel («*kami*»,), noe som animisme også gjør med å personifisere natur og ting ved å anerkjenne at de har tanker, følelser og intensjoner, oppfattes ikke roboter som en trussel til personstatusen deres (Richardson, 2016, s. 110, 111, 112, 121). Dermed kan det argumenteres for at et slikt verdenssyn kan minnes om

livets ontologi. I tillegg er fiksjonelle illustrasjoner av roboter, sånn som «Astro Boy», med på å fremstille roboter som vennlige, sosiale vesener (Richardson, 2016, s. 120, 121). For eksempel vil kanskje ikke min spøkefulle forklaring på hvorfor jeg er høflig med ChatGPT få samme reaksjon i Japan som det kan gjøres generelt sett i vesten. Fordi det japanske teknologisk animistiske synet har en forutliggende animistisk forståelse av verden, kan det virke som om at å forstå roboter som sosiale agenter ikke er en utfordring på samme måte som det er for vesten.

FOTO: Skjermdump av «Astro Boy Omnibus Volume 1» fra Outland sine nettsider, 2025

Selv om vestens og Japans syn er forskjellige, kan man stille spørsmål til hvor mye det har å si for begge parters menneskelige opplevelse i hverdagen. For det første, selv om roboter er hybride fenomener i begge tilfeller, er de det på ulike vis. Der hvor de i vesten er fryktet for å være en potensiell trussel, er Japans generelle animistiske perspektiv noe som gjør at roboter som et liminalt fenomen kan trekke tvil i skillet mellom mennesket og ikke-menneske, fremfor liv og ikke-liv. For eksempel vil en robot også kunne vekke den uhyggelige-dal effekten i Japan, men ikke fordi roboter i seg selv ikke bør være levende. For eksempel kan det tenkes at enkelte i Japan behandler sine bamser og ChatGPT sånn som jeg og mange andre gjør. Selv om jeg ikke ville ha kalt meg selv en animist, peker dette på at vi i hverdagen har lettere for å behandle ting vi objektivt sett tenker på som ikke-levende, kan og ofte blir behandlet som levende likevel.

Til slutt kan det stilles spørsmål ved hvorfor slike dikotomier enda opprettholdes, til tross for at de kan tviles. Ifølge Latour (1993) har vi aldri vellykket klart å adskille mennesker og ikke-mennesker. For eksempel skiller

vi mellom mennesker og dyr, men behandler visse dyr, sånn som hunder og katter, på svært menneskelige vis ved å gi dem navn, bursdager og begravelser (Engelke, 2017, s. 291). På samme vis behandler jeg bamsen min som en barndomsvenn som har både et navn og kjønn, i kontrast til hvordan jeg behandler for eksempel sengen vi begge sover på, som alltid er på det kalde, skitne soveromsgulvet mitt. Likevel kan dette vise at materie og erfaring ikke kan totalt adskilles og at kategoriseringer av ting er vilkårlige, noe som viser at skillene er mer fiksjonelle enn ekte. Heller ikke må modernitet tolkes som en illusjon. Som sagt er det vi artikulere en deskriptiv og produktiv aktivitet. Fordi dikotomier sånn som mennesker og ikke-mennesket og liv og ikke-liv er innskrevet i teknologikkens mange artikuleringer, blir skillene opprettholdt fordi de fortsettes å artikulere. For eksempel, dersom skillet mellom mennesker og dyr oppheves, kan det stilles spørsmål ved hva som hadde skjedd med blant annet industrielle matproduksjoner og kjæledyr. Fordi teknologikken forstår verden dikotomisk sett, vil det å opphøre skillene skape kjedereaksjoner som vil gå utover hvordan vi organiserer og orienterer oss i hverdagen.

Konklusjon

Ved å ha undersøkt hvordan dødens ontologi og modernitet preger forståelser om hva som er mennesker og liv, og ikke, har mine egne eksempler sammen med vestens og Japans syn på roboter illustrert hvordan skillene kan trekkes i tvil. Å bli kjent med verden ved å kun lene seg på hva vitenskapen kan fortelle oss om den, viser seg å være en ufullstendig fortelling om hvordan verdenen egentlig er. Ved å kryss-kulturelt sammenligne hvordan roboter som et liminalt fenomen forstås i Vesten og Japan, ser man hvordan et samfunns kulturelle byggeklosser er relevante i måter mennesket og liv er forstått på. Der hvor roboter i vesten viser hvordan de blir en slags «dobbel-trussel» på den eksisterende ordenen ved å ikke kun være en liminalitet mellom mennesket og ikke-mennesket, blir de også det i forhold til liv og ikke-liv. Imens er roboter i Japan, som har et animistisk verdensbilde som kan minnes om livets ontologi, hovedsakelig forstått som en liminalitet imellom mennesket og ikke-mennesket, men ikke i like stor grad i forhold til liv og ikke-liv. Likevel kan roboter skape en uhyggelig-dal-effekt hos hvem enn som måtte observere dem. Og til tross for at enkelte i vesten kanskje ikke anser seg selv som animister, er det flere tilfeller som viser at vår samhandling med ikke-mennesker og ikke-liv i hverdagen er mer enn det de objektivt sett blir artikulert som.

Litteraturliste

- Engelke, M. (2017). *Think Like an Anthropologist*. Pelican books.
- Fyhn, H., Røyrvik, J. & Almklov, P. (2021). REVURDERING AV MAKTBEGREPET I TEKNOLOGIENS TIDSALDER: Makttransformasjoner i teknologiske styringssystemer. *Tidsskriftet Antropologi*, (81), 25-45. <https://doi.org/10.7146/ta.vi81.128364>
- Hverven, S. (2015). *Individets frihet, i fellesskapet, på jorda: Med G.W.F. Hegel og Hans Jonas fra dødens ontologi henimot en levende frihet*. [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-50243>
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge.
- Larsen, T. (2017). Trangen til å telle: objektivering, måling og standardisering som samfunnspraksis. I T. Larsen & E. A. Røyrvik (Red.), *Når virkeligheten flytter på seg* (s. 265 – 304). Scandinavian Academic Press.
- Larsen, T. & Røyrvik, E. A. (2017). Trangen til å telle: objektivering, måling og standardisering som samfunnspraksis. I T. Larsen & E. A. Røyrvik (Red.), *Introduksjon* (s. 1 – 21). Scandinavian Academic Press.
- Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press.
- Richardson, K. (2016). Technological Animism: The Uncanny Personhood of Humanoid Machines. *Social Analysis*, 60(1), 110–128.
- Sagdahl, M. (2021, 13. mars). Sporvognproblemet. I M. S. Sagdahl (Red.), *Store Norske Leksikon*. <https://snl.no/sporvognsproblemet>
- Tsing, A. (2015). *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press.
- Turner, V. (1964). *Betwixt and Between, the Liminal period in rites de passage*, *The Proceedings of the American Ethnological Society*. Symposium on New Approaches to the Study of Religion. <https://blogs.baruch.cuny.edu/outsidere/files/2015/01/Victor-Turner-Betwixt-and-Between.pdf>
- Zieniute, U. (2023, 8. September). Hva er ChatGPT? Her er alt du trenger å vite. NordVPN. <https://nordvpn.com/no/blog/hva-er-chatgpt/>

Kapittel 14:

SickTok

— psykiske diagnoser i sosiale medier

Av Tuva A. V. Breian

Jeg scroller ofte på telefonen dersom jeg kjeder meg eller venter på noe. Tankeløst bytter jeg mellom plattformene Instagram og TikTok. En overflod av informasjonsvideoer og -bilder om ulike psykiske diagnoser, symptomer og behandlingsforslag fyller feeden min. Omtrent hver tiende video jeg ser på TikTok handler om enkeltpersoners meninger om oversette eller underkommuniserte symptomer på ADHD¹ eller autismespekterdiagnoser², med en oppfordring om å teste seg dersom seeren erfarer disse såkalte symptomene. Jeg har sett alt fra sovestillinger til klespreferanser bli fremstilt som noe som kan skjule en underliggende diagnose, og mange videoer som oppfordrer til selvdiagnostisering. Jeg har også sett videoer der fysiske rom beskrives som noe som «har ADHD», der noen eksempler kan være en rotete og uoversiktlig pult eller soverom, hvor seeren blir invitert til å se på at personen rydder i sitt «ADHD-rom».

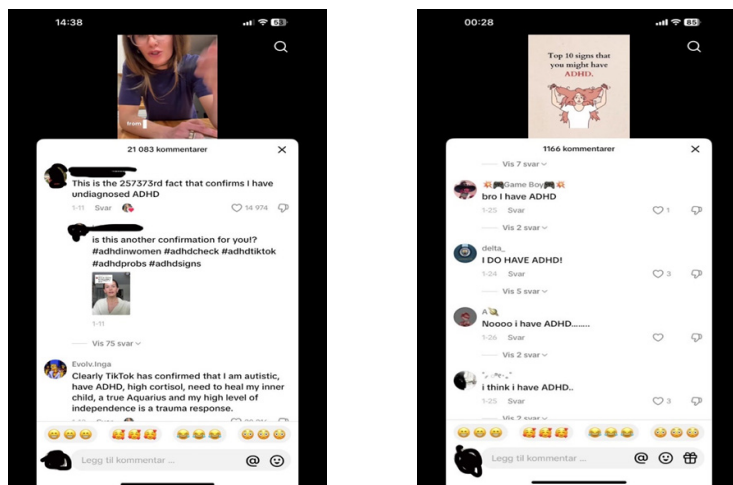
For noen år siden fikk jeg selv diagnosen ADHD, som gjorde at jeg fikk et annet syn på innleggene jeg så i sosiale medier om diagnosen, og psykiske diagnoser for øvrig. Jeg tar slike videoer med en klype salt, med viten om at personene som deler på internett tar utgangspunkt i sitt eget symptombilde, og at dette vil variere mellom enkeltmennesker; men da jeg selv hadde blitt «en med ADHD», begynte jeg å dissekere min egen personlighet, og brøt ned hvert

1 ADHD står for Attention Deficit Hyperactivity Disorder, og er en tilstand med vedvarende symptomer slik som konsentrasjonsvansker, hyperaktivitet og/eller impulsivitet. Grad av funksjonsnedsettelse kan være avgjørende for om en kommer over eller under terskel for at det skal stilles diagnose. Hentet fra <https://www.adhdnorge.no/artikkel/hva-er-adhd>

2 Autismespekterdiagnose (ASD) kan kjennetegnes ved for eksempel mangelfull bruk av gester, avvikende blikkontakt eller forsinket utvikling av språk. Det finnes ingen medisinske tester som kan gi svar på om noen har en ASD. En diagnose settes på grunnlag av en vurdering av adferdsmønstre og væremåte. Hentet fra <https://autismeforeningen.no/hva-er-autisme/om-autismespekterdiagnose-asd/>

trekk ved meg selv helt til jeg bare satt igjen med symptomer.

Jeg kan huske fra mine grunnskoleår at diagnoser ble tilskrevet personer støtt og stadig. En «rar» person ble kanskje kalt en «autist», klassens klovn «måtte» jo ha ADHD, eller dersom noen var opptatt av ryddighet hadde de «sykt OCD». I kommentarfeltene under innlegg om psykiske diagnoser i sosiale medier ser jeg den samme tendensen, og typiske kommentarer kan se slik ut:

Da jeg selv satt der med en diagnose på papiret, irriterte jeg meg over hvor lett det virket for andre å slenge ut slike merkelapper uten særlig ettertanke. Det er jo ikke slik at en burde mistenke at en har en funksjonsnedsettelse dersom en holder blyanten litt rart, har hypermobile ledd, eller sliter litt med konsentrasjon av og til.

ADHD er et av de mest populære tematikkene innen helse på plattformen TikTok (Yeung et al., 2022). I det følgende skal jeg undersøke tingliggjøringen av psykiske diagnoser i sosiale medier, samt patologiseringen av adferdstrekk som assosieres med diagnoser slik som ADHD og autisme, som jeg ser mest informasjon om i mine sosiale medier. Med tingliggjøring av diagnoser mener jeg måter ufaglærte fremlegger diagnoser som noe håndgripelig; at en for eksempel kan «se» ADHD i et rotete rom, eller «se» ADHD eller nevrodivergens generelt ved måter en for eksempel sover eller går. Jeg er i den sammenheng interessert i å høre med jevnaldrende om de også har merket en økning av snakk om psykiske diagnoser i sosiale medier, og hvordan de stiller seg til, og eventuelt påvirkes av, en økning av uregulert innhold om psykiske diagnoser. Jeg har i den forbindelse laget et spørreskjema bestående av seks spørsmål som jeg har delt ut til studenter ved Dragvoll i Trondheim.

Reklassifikasjon av fenomener og patologisering av adferd

Tingliggjøring, objektivering og entifisering er ulike begreper som beskriver hvordan vi lager «tinglignende enheter» for å forstå fenomener, slik som klasser og kategorier. Sammen med måling og standardisering, kan en si at denne klassifikasjonen utgjør en «kulturell logikk som former de fire hoveddimensjonene i sosialt liv: betydning/representasjon, moral, person- og ting-forståelse» (Larsen & Røyrvik, 2017, s. 7). Kvantifisering, måling og standardisering, i tillegg til framveksten av en «indikatorkultur» kan sies å være sosiale praksiser som former samfunn, samt nye måter å tenke og handle på (Larsen & Røyrvik, 2017, s. 8-9).

Tord Larsen (2017) beskriver en rekke ord og begreper som i senere tid har blitt tingliggjort. Et eksempel er begrepet «identitet», som inntil nylig var et relasjonelt begrep, eller noe som markerte slutten på en oppdagelsesprosedyre: identifisering betyr her omtrent det samme som å klassifisere eller putte i bås. Larsen beskriver hvordan personlig identitet i nyere tid har «blitt en *oppgave*, som kan oppleves som en *krise*, og en stabil jeg-følelse kan betraktes som resultat av en serie *valg* hvorved *jeg skaper meg selv*» (Larsen, 2017, s. 269).

Larsen beskriver også en *reklassifikasjon* av fenomener, og viser blant annet hvordan flere adferdstrekk blir patologisert, og dermed noe som kan behandles med terapi (Larsen, 2017, s. 281). Adferden blir avmoralisert, og forflyttes fra det moralske til det patologiske domenet (Larsen, 2017, s. 281). Her viser Larsen til et eksempel på tingliggjøring: en person kan ikke kritiseres for å drikke for mye kaffe, for personen lider jo av kaffesyndromet (Larsen, 2017, s. 281). Et lignende eksempel fra diskursen om psykiske diagnoser i sosiale medier er at vanlige personlighetstrekk, slik som en tilbøyelighet til prokrastinering eller sporadiske konsentrasjonsvansker, blir patologisert, og innholdsskapere oppfordrer seere til å teste seg for det ene eller det andre. Det kan tolkes som en entydiggjørelse av diagnosene, «slik ser ADHD ut». Larsen bemerker at «det å gjøre begreper entydige er med på å redusere deres anvendelighet i dagliglivets kommunikasjon» (Larsen, 2017, s. 284). Diagnosenes nyanser og variasjon i uttrykk går til dels tapt i entydiggjørelsen av diagnosene med spesifikke adferdsmønstre.

TikTok, cyberchondria og #adhdtest

Bevisstgjøring rundt diagnoser og åpenhet om psykisk helse i sosiale medier og ellers ser jeg på som noe positivt, men det kommer ikke uten følger. Yeung et

al. (2022) utførte en medieanalyse av innholdet om ADHD på TikTok, et av de mest populære temaene innen helse på plattformen. De analyserte de hundre mest populære videoene om ADHD for å undersøke innholdets kvalitet (Yeung et al., 2022, s. 899). TikTok var en av de mest nedlastede appene i 2020, og forfatterne hevder at plattformens popularitet har bidratt til en økende bevisstgjøring rundt ADHD, og at mange søker å få satt en diagnose etter å ha sett videoer om diagnosen på plattformen (Yeung et al., 2022, s. 900). #ADHD var i 2022 den syvende mest populære helserelaterte emneknaggen på appen (Yeung et al., 2022, s. 900), og Mikaelson & Åsheim (2024) viste at emneknaggen ADHD på daværende tidspunkt hadde 3,2 millioner innlegg på TikTok, og tallet har økt siden da.

Yeung et al. (2022) påpeker hvordan innlegg i sosiale medier om psykiske lidelser og vansker kan bidra til avstigmatisering av diagnoser og bidra positivt til helsekunnskap, men peker også på en bekymring for feilinformasjon og muligheten for digital helseangst – såkalt «cyberchondria» – på grunn av mengden umoderert og brukergenerert innhold på nett (Yeung et al., 2022, s. 900). Forfatterne viser til et fascinerende fenomen: hvordan videoer på TikTok har blitt anslått som årsaken til en økning i «tics»-lignende oppførsel hos ungdommer, og en tenker at eksponering for videoer relatert til tics er grunnen til dette (Yeung et al., 2022, s. 900). I den sammenheng poengterer forfatterne at TikTok ble svært populært under Covid-19-pandemien, og de spør seg om hvorvidt enkeltpersoner kan ha tilskrevet vanskelighetene sine til feil årsak: de feiltilskriver angivelige vanskeligheter fra pandemiske folkehelseiltak – slik som å ha vanskeligheter med konsentrasjon fra å se på en skjerm i lengre perioder – til ADHD-symptomer (Yeung et al., 2022, s. 904).

Videoene i studien ble analysert av psykiatere med erfaring innen diagnostisering og behandling av diagnosen (Yeung et al., 2022, s. 901). Av de hundre videoene som ble analysert, ble 52% kategorisert som misvisende. Dette kategoriserer de som informasjon om ADHD som mangler et vitenskapelig grunnlag. 27% ble kategorisert som personlige erfaringer, som dreier seg om enkeltpersoners anekdotiske eller personlige erfaringer med diagnosen. 21% av innholdet om ADHD ble kategorisert som nyttig; innhold som omhandler vitenskapelig korrekt informasjon om ulike aspekter ved diagnosen (Yeung et al., 2022, s. 901). Videoene som inneholdt personlige erfaringer viste seg å være de mest populære (høyest seerantall, flest likerklipp og delinger), og misvisende videoer var de mest vanlige (Yeung et al., 2022, s. 903). Omtrent

halvparten av de analyserte videoene var misvisende, og feilinformasjonen her kan muligens bidra til helseangst, eller føre til økt velferdsutnyttelse, mener forfatterne (Yeung et al., 2022, s. 903-904). I tillegg kan trender, ekkokamre og romantisering av psykiske helsesymptomer i sosiale medier opprettholde spredningen av feilinformasjon eller misvisende informasjon på TikTok (Yeung et al., 2022, s. 904).

Verma & Sinha (2025) undersøkte kvaliteten av innholdet i videoer på TikTok under emneknaggen #adhdtest; videoer som viser til måter en kan selvdiagnostisere på. Forfatterne analyserte de 50 mest populære videoene under emneknaggen. De peker i den sammenheng på en generell bekymring for spredningen av misvisende råd om mental helse på TikTok, der unge mennesker selvdiagnostiserer sine egne emosjonelle og psykiske vansker, og siden erklærer seg udiagnostiserte; adferd som ifølge forfatterne undergraver alvoret psykiske diagnoser medfører (Verma & Sinha, 2025, s. 82). I likhet med Yeung et al. (2022), påpeker forfatterne hvordan videoer på TikTok om ADHD kan bidra til avstigmatisering, men at de også kan bidra til opprettholdelsen av ADHD-stereotyper og trivialisering av psykiske diagnoser og lidelser (Verma & Sinha, 2025, s. 82). Videoene ble analysert og sammenlignet med skjemaet ASRS-v1.1, det samme selvrapporteringskjemaet for ADHD jeg selv måtte fylle ut i min utredningsprosess, og som jeg viser eksempler fra i oppgavens neste del. Forfatterne poengterer at selv om slike selvrapporteringskjemaer er tilgjengelige online, er det ikke slik at en kvalifiserer til å få diagnosen satt dersom noe slår ut på denne testen (Verma & Sinha, 2025, s. 83). Det må heller forstås som en pekepinn på om videre utredning er aktuelt eller ikke.

Av de 50 analyserte videoene ble 8% kategorisert som nyttige, og 92% som misvisende informasjon (Verma & Sinha, 2025, s. 84). Kategoriene defineres på samme måte som Yeung et al. (2022). De misvisende videoene fikk mer likerklikk og kommentarer enn de nyttige videoene, der de misvisende videoene fikk 96% av likerklikk, 93% av favorittmarkeringene, og 99% av kommentarene. Nyttige videoer hadde bare 4% av likerklikkene, 1% av kommentarene og 7% av favorittmarkeringene (Verma & Sinha, 2025, s. 84). Av de misvisende selvdiagnostiseringsvideoene viste det seg, overraskende nok, at ASMR-videoer var de mest populære. ASMR-innhold er en internettrend hvor bilder, lyd og taktil stimuli skal framprovosere en slags iling i hodet og ned ryggen (ikke ulikt frysninger), typisk gjennom hvissing, «kloring» og «tapping» med negler (Verma & Sinha, 2025, s. 85). Til felles for ASMR-

innholdet forklarte ingen av dem hvordan ASMR skulle teste seeren for ADHD, og ingen av videoene samsvarte med det som sjekkes i ASRS-v1.1-skjemaet. Videre ledet mange av videoene til «ASMR University», en nettside hvor det blant annet hevdes at de som vet om, og responderer på ASMR er mer trolige til å ha ADHD, da de angivelig har en «oppdager»-personlighet (Verma & Sinha, 2025, s. 85).

Forfatterne viser også til andre populære selvdiagnostiseringstester, slik som «dot test», et videoformat der en skal fokusere blikket på en prikk i midten av skjermen, og prikkene rundt etter hvert forsvinner. Dersom en ikke klarer å konsentrere blikket på prikken i midten, kan det være et tegn på at du sliter med konsentrasjon, og muligens har ADHD. Denne testtypen blir også kategorisert som misvisende og ikke evidensbasert i studien (Verma & Sinha, 2025, s. 86). Forfatterne mener at mer moderering av innhold må til på TikTok for å forhindre spredningen av misvisende innhold (Verma & Sinha, 2025, s. 86-87).

«Quirks» og «flaws» versus diagnoser

Diagnoser har makt. Det er viktig for både pasienter, behandlere og politikere. I et blogginnlegg i NTNU Medisin (2020) beskrives diagnosenes mange funksjoner. Diagnoser kan skape forståelse og forklaringer, men også konflikt; en pasient kan for eksempel være overbevist om å ha en spesifikk diagnose, men legen kan mene noe annet. Diagnoser kan hjelpe pasienten med både selvforståelse og gi en forklaringsramme til å snakke om sine utfordringer. Diagnoser er verdivirksomme; det skiller det «normale» fra det «syke», og kan gi og frata rettigheter. Det kan lede oss inn i roller, slik som å være en «diabetiker» eller «kreftpasient»; det skaper identitet og følgende samhold (og ekskludering) eller «diagnosesamfunn» (Hofmann, 2020), slik vi kan se i sosiale medier. Diagnoser er merkelapper, og kan være stigmatiserende. Diagnosenes mange og ulike funksjoner har stor betydning for enkeltmennesker, ulike profesjoner og samfunnet for øvrig. «Det gir derved stor makt til de som bestemmer over diagnosene – både når det gjelder deres tilblivelse og deres bruk» (Hofmann, 2020).

Som nevnt, fikk jeg diagnosen ADHD for noen få år tilbake. Det er ikke slik at en kvalifiserer til å få satt en diagnose dersom en ikke erfarer symptomer som går ut over ens funksjoner i hverdagen. Min utredning bestod av å svare muntlig på spørsmål fra skjemaer som behandleren leste opp fra, eller

omfattende skjemaer som både jeg og min mor måtte fylle ut på egenhånd. Her er noen eksempler på spørsmål fra en symptomsjekkliste for ADHD-selvrapporteringsskala for voksne (ASRS-v1.1), et skjema jeg selv fylte ut i utredningsprosessen: «hvor ofte har du problemer med å avslutte en oppgave etter at de interessante delene er unnagjort?»; «hvor ofte er det vanskelig for deg å få orden på ting når du skal utføre en oppgave som krever organisering?»; «hvor ofte føler du deg overdrevet aktiv og tvunget til å gjøre noe, som om du var drevet av en indre motor?»; «hvor ofte sitter du og fikler med noe dersom du må sitte i ro?».

Det var utfordrende å skulle se tilbake på hele sitt liv og rangere sine utfordringer inn i et system uten særlig betenkningstid. Mange symptomer på psykiske lidelser er jo vanlige følelser alle kan erfare, men det kvalifiserer ikke til en diagnose dersom det ikke går utover ens funksjoner eller påvirker ens liv i stor grad. Da jeg selv satt der og skulle svare på spørsmål som ligner eksemplene over, og rangere symptomenes alvorlighetsgrad i min situasjon, ble jeg usikker. Hva er egentlig grensen mellom «normalt» og «unormalt» her? Er jeg en ordentlig «fikler», eller fikler jeg bare litt?

Etter noen måneder med utredning fikk jeg diagnosen satt. Jeg var nå en «ADHD-jente», en såkalt «ADHD-girlie», som mange på TikTok kaller seg dersom de har dedikert sine profiler til å dele sine erfaringer med diagnosen. Vi kan se at diagnoser ikke bare er beskrivende, men vel så mye skapende; på en side har diagnosen hjulpet meg til å akseptere meg selv og mine utfordringer i større grad, men på en annen side – som nevnt innledningsvis – har min diagnose også gjort at jeg har plukket i stykker min egen personlighet. Sagt på en annen måte: jeg tingliggjorde meg selv – nesten alt av reaksjoner, følelser og væremåter kunne jeg knytte til mine symptomer på en eller annen måte. En skal være forsiktig med å granske seg selv på denne måten. Det er jo ikke slik at jeg ikke lenger kan utvikle meg som person fordi jeg er en «ADHD-jente», det ville vært en ansvarsfraskrivelse der jeg bruker diagnosen som skjold for konstruktiv kritikk.

«Quirks» og «flaws» konstituerer ikke en diagnose, noe mye av innleggene om ADHD og andre psykiske diagnoser kan få det til å virke som. ADHD er ikke en håndgripelig «ting» eller artige trekk. Etter min erfaring er det noe jeg må jobbe rundt hele tiden; humørsvingninger, lav motivasjon, paralyse, depresjoner og utbrenthet. Det å få en psykisk diagnose satt innebærer for mange flere år med det å ikke bli trodd, ventelister og avslag. Dersom en

blir trodd og får mulighet til utredning, venter flere måneder med inngående testing, rangering, samtaler og observasjon. På bakgrunn av hvordan jeg erfarer spriket mellom, på den ene siden, framstillingen av psykiske diagnoser og diagnostisering på nett og, på den andre siden, mine egne erfaringer, utviklet jeg et spørreskjema for å få innblikk i hvordan andre unge mennesker forholder seg til denne typen innhold.

Spørreskjema og resultater

Jeg ønsker å finne ut om flere jevnaldrende opplever en økning av innhold om psykiske diagnoser i sosiale medier, og om de finner uregulert psykisk helseinformasjon i sosiale medier som mest positivt eller mest negativt for brukerne. I den forbindelse har jeg laget et spørreskjema bestående av seks spørsmål. Spørsmålene varierte mellom avkrysning (både fleravkrysning eller rangeringsalternativer) og spørsmål der de kunne svare som de ville. Spørreskjemaet ble delt ut til ti studenter ved NTNU campus Dragvoll i Trondheim. Spørsmålene jeg har stilt er som følger:

1. Bruker du eller har du appen TikTok?
2. Ramler du ofte over innlegg i sosiale medier om diagnoser slik som ADHD, autismspekterdiagnose eller andre psykiske diagnoser?
3. Hva slags type innhold om psykiske diagnoser ser du i dine sosiale medier?
4. Har sosiale medier noen gang fått deg til å tenke at du selv kan ha en av de psykiske diagnosene som snakkes om over, eller lignende diagnoser?
5. Synes du at fri og uregulert deling av innhold om psykiske diagnoser i sosiale medier er mest negativt eller positivt for brukerne?
6. Hva tror du selv er de mest positive og mest negative effektene av fri deling av innhold i sosiale medier om psykiske diagnoser?

Ved å anvende en kvantitativ metode som dette, begrenser jeg noe måtene informanter kan svare på. Jeg ønsket likevel å gjennomføre en spørreundersøkelse, for å på denne måten få flere og varierte meninger om temaet. Bias fra formuleringen av spørsmålene bør fortsatt holdes i mente når en tolker resultatene.

Blant mine informanter hadde eller brukte de fleste plattformen TikTok, og noen svarte at de heller benyttet seg av andre sosiale medier. I spørsmålet om de ofte ramler over innlegg om psykiske diagnoser i sine sosiale medier, svarte de aller fleste en gang iblant, noen svarte ofte og én svært ofte. I spørsmålet om hva slags type innhold de får opp om psykiske diagnoser, var diagnosene ADHD, autisme, angst og OCD mest fremtredende, og noen nevnte andre diagnoser slik som bipolar lidelse, PTSD og anoreksi. Flere svarte at de ser videoer som viser til ulike «tegn» på ADHD, videoer som skildrer «livet med ADHD» eller memes med ADHD som tema. Andre svar her omhandlet pseudo-informative videoer, hvordan diagnoser kan se ut for ikke-diagnostiserte, selvdiagnostisering, og foreldre av barn på spekteret.

I spørsmålet om sosiale medier noen gang har fått dem til å tenke at de selv kan ha en diagnose som snakkes om i innleggene, som var et spørsmål der informantene kunne huke av flere svar, svarte flest at de har tenkt at andre de kjenner kan ha det. Blant de andre svaralternativene («ja» eller «nei») var stemmene relativt likt fordelt. De aller fleste informanter svarte at de syns fri og uregulert deling av innhold om psykiske diagnoser i sosiale medier er omtrent like mye positivt som negativt, med noen få unntak. Omtrent like mange svar var fordelt på de andre svaralternativene «svært positivt», «mest positivt» og «mest negativt». I det siste spørsmålet etterlyses hva informantene selv tror er de mest positive og mest negative effektene av fri deling om psykiske diagnoser i sosiale medier. Flere nevnte bevisstgjøring og avstigmatisering som en positiv effekt. Noen svarte også at det kan være informativt og at det skaper forståelse, at det kan bidra til fellesskap, samt at en kan finne svar på egne adferdsproblemer. Det mest fremtredende svaret som angikk negative effekter omhandlet selvdiagnostisering og feilinformasjon. Andre negative effekter som ble tatt opp, er det at en kan finne på å skyldes på diagnoser, at det kan skape mer usikkerhet og stigma, og faren ved å ta all informasjon fra sosiale medier som fakta.

En informant la også til i sitt svar i spørreskjemaets siste spørsmål at en negativ effekt kan være selvdiagnostisering, men at de ikke brydde seg noe særlig om det. Det er verdt å nevne, da det at brukere ser innhold om psykiske diagnoser som ADHD, og eventuelt lurte på om de selv kan ha en slik diagnose, er ikke nødvendigvis farlig i seg selv. Det som derimot kan ha svært skadelig påvirkning på brukere av TikTok, som ofte er en yngre gruppe, er uregulert og fri deling av innhold som oppfordrer (!) til å utvikle ikke-medfødte psykiske

diagnoser, slik som anoreksi. Jeg har også sett tendenser til dette i mine egne sosiale medier, da særlig at trenden om å dele alt en spiser i løpet av en dag, kan være skadelig på en helt annen måte enn om en mistenker at en har ADHD eller lignende.

Diskusjon

Måten innhold om psykiske diagnoser på sosiale medier framstiller og tingliggjør diagnoser og atferdsmønstre føyer seg inn i en merkelapp-kultur som er utbredt på TikTok (Chevalier, 2024, s. 166). En «ADHD-girlie» blir altså en arketype på linje med en «softboi» eller en «pick me-girl». Dette er begreper som med få ord kommuniserer en pakke med trekk, og kan derfor betraktes som stereotypier. Innhold omhandlende personlige erfaringer med å være en «ADHD-girlie» vil da bidra til å skape en felles forståelse av hva diagnosen innebærer.

En bieffekt av dette er såkalt patologisering av atferd. Hvis mye innhold omhandler «ting jeg sliter med fordi jeg har ADHD», vil dette kunne oppfattes som en tingliggjøring av det personlighetstrekket eller den atferden. Det er altså ikke personen selv som er sår, det er bare «ADHD-en» deres; en ting som følger dem i hverdagen og bestemmer hvorfor de gjør ting som de gjør. En fare ved denne typen tingliggjøring og patologisering, er at det blir en ansvarsfraskrivelse, og at man legger skylden på «ADHD-en» i stedet for å gjøre grep for å korrigere egen adferd. Dette minner om hvordan brukere på samme plattform bruker ikke-medisinske merkelapper: «Jeg er født i stjernetegnet jomfruen, og vi er veldig dårlige på X, og skikkelig gode på Y». Astrologisering av diagnoser fremstår lite konstruktivt for de som har psykiske diagnoser, og gjør diagnosen om til subjektet, mens den diagnostiserte blir objektet. Dette motvirker diagnosens hensikt som et verktøy for å bedre forstå vanskene den diagnostiserte måtte ha i hverdagen.

Andelen av det mest populære innholdet på TikTok som omhandler diagnoser som ADHD, samt innholdet som omhandler diagnostisering av ADHD, er misvisende og i overvekt på plattformen. Samtidig ser vi i resultatene fra min spørreundersøkelse at de fleste har en oppfatning av at uregulert innhold om psykisk helse på plattformen ikke er utelukkende negativt. Jeg tror at andelen upresist og misvisende innhold enkelt kan forklares. For det første gjelder det at innhold som føles personlig generelt er mer tiltalende for

brukerne enn organisasjoner eller profesjonelle som «leser fra en lærebok». Det blir for akademisk og fjernt for folk flest. For det andre er det slik at de som lager innhold på internett og søker å få mest mulig engasjement er bevisst at kontroversielt innhold får mest engasjement. Et eksempel er «ragebait», hvor en sier noe feil eller noe en ikke faktisk mener, bare for å få kommentarer fra folk som blir sinte eller skal rette på dem, i samsvar med Cunninghams lov: «den beste måten å få det riktige svaret på internett er ikke å stille et spørsmål, men å legge ut feil svar» (Wikimedia, u.å.).

Selv om hensikten til brukeren ikke var å legge ut misvisende informasjon, er det dette innholdet som likevel får størst engasjement og blir «mest populært».

Det er også nyttig å stille spørsmål ved definisjonsmakten til diagnosene, den medisinske tingliggjøringen som ufaglært innhold på nett settes opp mot. Det kan godt være at ADHD-symptomer som brukere på TikTok deler med hverandre er «feil» i henhold til dagens diagnosekriterier, men en slik tolkning utelukker muligheten for at det faktisk kan være et samsvar mellom det brukerne deler og diagnosen. Uregulert erfaringsdeling på nett kan med andre ord være et datagrunnlag for senere utvidelse og revurdering av diagnosekriterier, og bør slik sett ikke ignoreres av fagmiljøet.

Det er ikke uten risiko at denne informasjonsdelingen forblir uregulert, som eksemplifisert av cyberchondria (Yeung et al., 2021) og muligheten for at flere TikTok-brukere har «utviklet tics» etter eksponering for innhold om tics på plattformen. Samtidig er det ubestridelig at informasjon om diagnostisering på nett er betraktelig mer tilgjengelig for mange enn det profesjonell psykiatrisk hjelp og veiledning er. For noen som sliter med psykiske diagnoser som ikke har økonomiske muskler til å få hjelp der de bor, kan det være nyttigere å få delvis tvilsom helseinformasjon på nett enn å ikke få noen hjelp i det hele tatt.

Konkluderende bemerkninger

Det er tilsynelatende mange positive og muligens negative følger ved at uregulert innhold deles om psykiske diagnoser på sosiale medier som TikTok. Mange kan føle seg sett og begynne å finne svar på hva som feiler dem ved å samhandle med erfaringsdelende innhold på nett. Feilinformasjon, cyberchondria, og bruk av både ekte og ubekreftede diagnoser for å unnskyldte atferd, kan dog motvirke de nyttige virkningene av å ha psykiske diagnoser, som i grunn er ment som et medisinsk hjelpemiddel.

Plattformene kan for medisinske profesjonelle være en god kilde til data for å bedre forstå diagnosene som omtales, om de sees i sammenheng med det enorme omfanget av personlige erfaringer som deles.

Det er for meg liten tvil om at innhold som er direkte og tydelig misvisende burde reguleres, men at innhold om diagnoser generelt kan være opplysende og virke avstigmatiserende. Jeg har liten tro på at full sensur uansett ville stanset TikTok-brukernes astrologisering av hva enn slags merkelapper de setter på seg selv, ADHD og autisme inkludert.

Hvis det skal gjøres noen spesiell innsats for skadebegrensning fra innhold om psykiske diagnoser, bør vekten legges på tilegnede diagnoser som unge er spesielt sårbare for, slik som spiseforstyrrelser. Erfaringsdeling om medfødte diagnoser er ikke ufarlig, men heller ikke utelukkende unyttig.

Litteraturliste

- ADHD Norge (2021, 15. mars). *Hva er ADHD?* <https://www.adhdnorge.no/artikkel/hva-er-adhd>
- Autismeforeningen i Norge (u.å.). *Om autismespekterdiagnose (ASD)*. <https://autismeforeningen.no/hva-er-autisme/om-autismespekterdiagnose-asd/>
- Chevalier, O. (2024). “It starts on TikTok”: Looping Effects and The Impact of Social Media on Psychiatric Terms. *Philosophy, Psychiatry & Psychology*, 31(2), 163–174. <https://doi.org/10.1353/ppp.2024.a930492>
- Hofmann, B. (2020, 17. februar). Diagnosens makt. *NTNU medisin og helse – Fagblogg*. <https://blog.medisin.ntnu.no/diagnosens-makt/>
- Larsen, T. & Røyrvik, E. A. (2017). Introduksjon. I Larsen, T. & Røyrvik, E. A. (Red), *Trangen til å telle: Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (s. 7-21). Scandinavian Academic Press
- Larsen, T. (2017). Når virkeligheten flytter på seg: Instrumentalitet, estetikk og livsverden i vår tid. I Larsen, T. & Røyrvik, E. A. (Red), *Trangen til å telle: Objektivisering, måling og standardisering som samfunnspraksis* (s. 265-304). Scandinavian Academic Press
- Mikaelsen, H. & Åsheim, V. (2024). *Dr. Social Media: Detecting Self-diagnosis and Self-medication of ADHD on Social Media Using Natural Language Processing* [Masteroppgave]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Verma, S., & Sinha, S. K. (2025). How evidence-based is the “hashtag ADHD test” (#adhdtest). A cross-sectional content analysis of TikTok videos on attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) screening. *Australasian Psychiatry : Bulletin of the Royal Australian and New Zealand College of Psychiatrists*, 33(1), 82–88. <https://doi.org/10.1177/10398562241291956>
- Wikimedia (u.å.). *Cunningham’s Law*. Hentet 7. april 2025 fra https://meta.wikimedia.org/wiki/Cunningham%27s_Law
- Yeung, A., Ng, E., & Abi-Jaoude, E. (2022). TikTok and Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder: A Cross-Sectional Study of Social Media Content Quality. *Canadian Journal of Psychiatry*, 67(12), 899–906. <https://doi.org/10.1177/07067437221082854>

Kapittel 15

Mennesket og dronen

— drapsmaskinene

Av Henrik Veum

‘Standardsynet’ på teknologi hevder at teknologiutvikling er et resultat av *behov*; «necessity is the mother of invention» sies det (se for eksempel Pfaffenberger, 1992, s. 493-495). Dette kan kritiseres i lys av at artefakter både har en instrumentell del, men også en sosial mening. Dermed kan ting finnes opp primært på grunn av kulturelle fikseringer, før de *senere* anvendes med en instrumentell funksjon. Pfaffenberger eksemplifiserer hvordan hjulet først hadde en seremoniell rolle før det ble anvendt til transport (Pfaffenberger, 1992, s. 496).

Krigen mellom Russland og Ukraina har medført store utviklinger og ny anvendelse av teknologi – i tråd med standardsynet på teknologi. Men i tråd med kritikken mot standardsynet, er det heller ikke nødvendigvis alltid *ny* teknologi som finnes opp, men ofte nye og kreative *måter* å anvende eksisterende teknologi, som er fremtredende. Denne *anvendelsen* kan i seg selv anses som en ny ‘teknologi’, om vi aksepterer Laytons syn på teknologi som hele spekteret fra ideer, til blåkopier og teknikker (‘know-how’), til ting (Ingold, 2002, s. 300). En av disse ‘teknologiene’ er bruken av droner; altså både dronene i seg selv, men også *hvordan de anvendes*.

Innovasjon og teknologianvendelse på slagmarken fører uunngåelig til at motstanderen både adopterer metodene (‘taktikkene’), utvikler sine egne og kanskje bedre taktikker, samt utvikler *mottiltak*. Dermed må den første parten igjen tenke nytt for å forholde seg til mottiltakene. Denne katt og mus leken er det som gjerne betegnes som et ‘våpen-kappløp’, og i denne oppgaven vil jeg ta for meg menneskets plass i dette våpenkappløpet som foregår i Ukraina for å prøve å si noe om menneskets forhold til teknologi og teknologikk mer generelt.

Forbehold

I krig er informasjon ofte usikker, og kan være basert på løse påstander fra ubekreftede kilder. Jeg har forsøkt å kildeføre alle påstandene jeg kommer

med, men jeg oppfordrer likevel leseren til å selv utøve kildekritikk. For å holde informasjonen så autentisk som mulig har jeg valgt å ikke sensurere noe i denne oppgaven, og leseren gjøres oppmerksom på at noen av skildringene og/eller bildene kan være sterke.

Jeg har forsøkt å gjøre bilder og videoer så tilgjengelig som mulig for leseren. Derfor refererer jeg ofte til reddit-innlegg da disse er tilgjengelig uten brukerkonto – i stedet for primærkilden til mediaet, som ofte er X (twitter), Telegram, o.l.

Del 1: Om droner

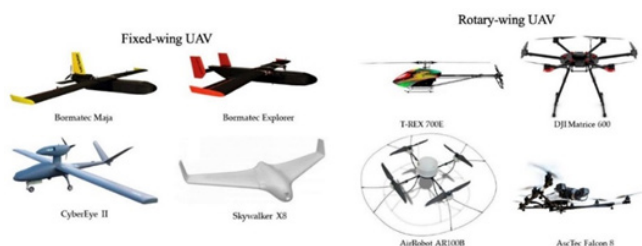
Det finnes utallige typer droner, og det finnes utallige måter å anvende dem på. Så mange at jeg ikke kan ta for meg alle i denne oppgaven. Jeg vil likevel prøve å gi en kort oversikt, slik at leseren får en forståelse for bredden, samt litt teknisk forståelse for hva vi diskuterer.

Droner kan defineres som fjernstyrte eller autonome fartøyer av ulike slag, som kan fly, eller kjøre både på land, vann eller under vann. I denne oppgaven vil jeg fokusere på de dronene som flyr. Flyvende droner, såkalte UAVer (Unmanned Aerial Vehicle) er en del av et system (UAS – Unmanned Aerial System) som da også består av dronepiloten (betegnelsen dronepilot og droneoperatør brukes her synonymt), samt andre støtteapparater som for eksempel en ‘relé-drone’ som forlenger signalet mellom piloten og dronen. For den uinnvidde leseren kan en enkel måte å få oversikt over alle mulige typer droner være å klassifisere dem i de tre dimensjonene *størrelse/flyhøyde/rekkevidde*, *type* og *rolle*. For å avgrense oppgaven vil jeg ikke gå inn på den første dimensjonen, men jeg vil følgelig redegjøre for dimensjonene *type* og *rolle*.

Typer

UAVer kommer hovedsakelig i to typer: såkalt ‘fixed wing’ – med fastmonterte vinger slik som et fly – og ‘rotary wing’ – med typisk 4 eller flere rotor. Det finnes også betydelig større og mer kapable droner enn eksemplifisert til høyre. Leseren er kanskje kjent med droner som ‘MQ-9 Reaper’ (se bilde under), introdusert i 2007, og kjent for å ha vært mye brukt av USA i den ‘globale krigen mot terror’ i midtøsten. Denne er i det øvre sjiktet på størrelse, med en lengde på 11 m, flyhøyde på 50 000 fot, og rekkevidde på 1 900 km.

Blant rotordronene er det særdeles populært å benytte kamera i et førstepersons-perspektiv – såkalt ‘first person view’-droner (FPV).

Figur 1 Eksempler på et lite utvalg ulike droner. (Ukjent, 2017)

Figur 3 MQ-9 Reaper. (Pratt, 2018)

Roller

Droner har hovedsakelig to roller; overvåkning – altså å lokalisere ting av interesse (såkalt rekognosering) – eller å utføre direkte angrep. Dette er ikke roller som har dukket opp i løpet av krigen i Ukraina; det er derimot *hvordan* de utføres som har utviklet seg. Ingold skriver om ‘know-how’ som det å klare å forestille seg ‘former’ forut for deres utførelse (Ingold, 2002, s. 299). Selv om Ingold her snakker om utførelsen av å fysisk lage ting, kan vi på samme måte si at det er ukrainernes ‘know-how’ som har utviklet seg, i motsetning til kun *ferdigheten* å fly droner. Hvordan er det så denne ‘know-how’-en anvendes?

Figur 4 Siste stillbildet dronepiloten ser før dronen flyr inn i en gruppe russiske soldater på planet av en trailer.e¹

Figur 5 Eksempel på en kamikaze-drone, der vi ser at hele anordningen bærer preg av å være 'improvisert'; eksplosiven er montert med strips, og dronen er trolig ikke designet for dette formålet. (Grzedzinski, 2024)

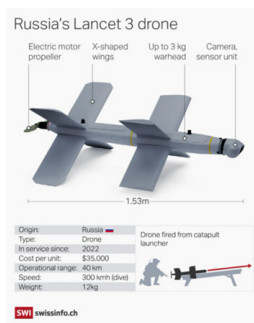
1 Figur 5, video:https://www.reddit.com/r/lastimages/comments/196gbw9/last_image_before_the_drone_impacts/ publisert 14.01.2024, hentet 29.03.2025

Angrep

Ettersom kommersielle droner er blitt billigere, er disse blitt en særdeles kost-nytte-effektiv ressurs som kan benyttes av soldater på bakken. Droner av typen ‘MQ-9 Reaper’ er med sine høyteknologiske kapasiteter veldig dyre i drift, og krever omfattende utdanning for å opereres, og ikke minst vedlikeholdes, i tillegg til at de krever fasiliteter som rullebane osv. Derfor benyttes de hovedsakelig mot såkalte ‘høyverdige’ mål, altså mål som gir høy uttelling. Billigere og mindre droner derimot, er lettere å operere, lettere å få tak i (da man ikke er avhengig av veldig presise ‘militære spesifikasjoner’ og operativsystemer), og den relative kostnaden av å tape dem er liten. Dermed er en utbredt metode blitt å montere eksplosiver på dronen, og rett og slett fly dronen inn i målet (kjøretøy, soldater, større våpensystemer e.l.). Med andre ord kan dronen kun brukes én gang – den er en såkalt ‘kamikaze’-drone.

Det er imidlertid også mulig å spare dronen ved å slippe granater fra den, i stedet for å fly hele dronen inn i målet. Dette reduserer presisjonen, men gir fordelen med å lettere kunne bekrefte at målet er truffet og drept/ødelagt. Disse brukes på alt fra stridsvogner til infanterister i skyttergraver, og er svært effektive måter å gjøre skade på uten nevneverdig risiko for egne liv.

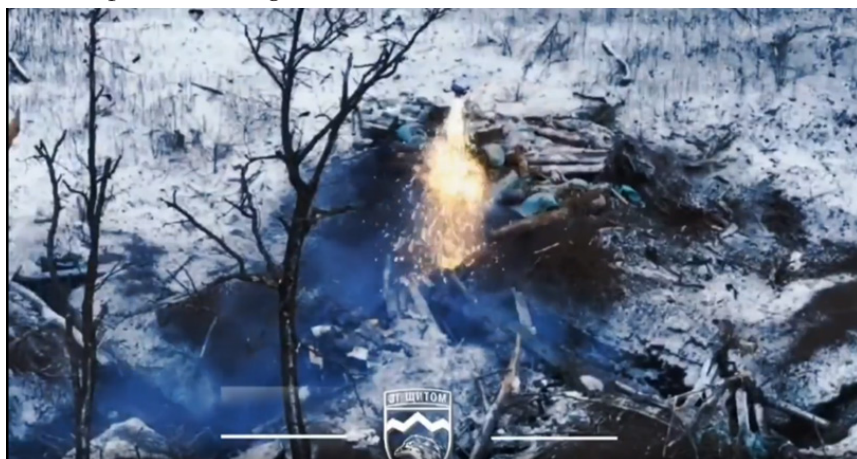
En siste måte droner kan brukes til angrep på er med flammekaster – såkalte termitt-droner. Disse brukes til å ‘rydde’ skyttergraver før skyttergraven angripes med infanteri.

Figur 6 Det finnes også militært utviklede ‘kamikaze’ droner, eksemplifisert her (Rausser, 2023). Slike omtales ofte heller som ‘loitering munition’ på engelsk, og brukes også i større grad mot høyverdige mål som oljeraffinerier, og andre produksjonsfasiliteter (se for eksempel Frontelligence Insight, 2025).

Figur 7 Stillbilder fra en video der en drone slipper en håndgranat ned i luken på en stridsvogn.²

Figur 8 Stillbilde fra en video der en drone bruker en flammekasteranordning drevet av termitt for å rydde en russisk stilling.³

2 Figur 8, video: https://www.reddit.com/r/TankPorn/comments/1bsgosi/brand_new_t90m_t80bv_and_two_t80bvm_being/ publisert 31.03.2024, hentet 26.03.2025

3 Figur 9, video: https://www.reddit.com/r/NAFO/comments/1hft1h/putler_when_everything_is_calm_measured_and/ publisert 20.12.2024, hentet 29.03.2025

Rekognosering

Alle *typer* droner kan utføre overvåkning eller rekognosering gitt at det har et kamera. Men til dette formålet brukes gjerne bedre kameraer med både optiske⁴, termiske⁵, eller infrarøde kapasiteter.⁶ Når man har dette på plass kan dronen brukes i kombinasjon med en rekke andre aktiviteter.

Rekognoseringsdronen kan eksempelvis brukes til å finne mål som en FPV-drone senere angriper. Dette er blant annet nyttig fordi man da kan prioritere hvilket mål man vil angripe i stedet for å ta det første og beste, som potensielt gir mindre uttelling. En annen taktikk er å bruke dronen som infanteriets 'øyne' når de rydder skyttergraver. Skyttergraver er bygget slik at de har mange svinger og skjulte stillinger (sett fra bakkenivå), så infanterister setter pris på å få informasjon om hva som befinner seg rundt neste sving (bokstavelig talt) fra droneoperatører på samband. *I tillegg* til dette kan øvrige droneoperatører bidra med å slippe granater på fiendtlige soldater som ligger i skyttergravene.

Øvrige ting droner kan brukes til kan være å både legge eller rydde miner, eller å slippe propagandamateriale over fiendtlig personell. Og det finnes fler. Med andre ord, bruksområdene er mange.

Figur 9 Bildet illustrerer hvor synlig en soldat kan være på termiske kameraer. Soldaten helt til venstre (av totalt tre soldater) har på seg en spesiallaget drakt som kamuflerer hans termiske signatur. (Pravda, 2023)

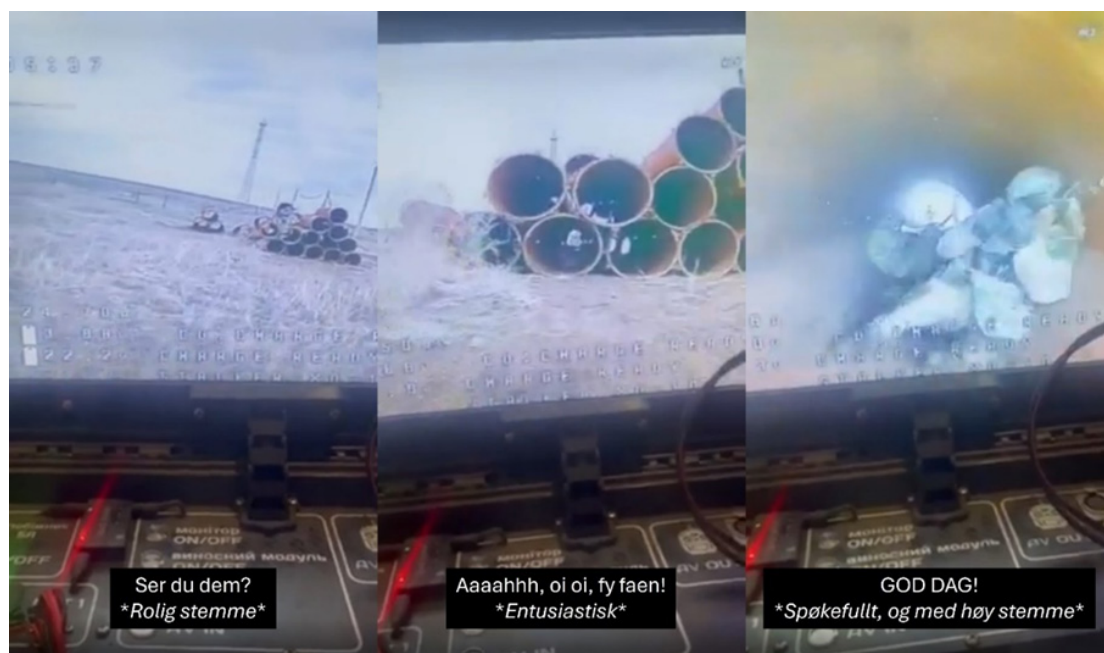
4 Allminnelig 'dag-kamera'; registrerer lys innenfor det observerbare elektromagnetiske spekteret, og har gjerne optisk zoom.

5 Registrerer temperaturforskjeller.

6 Registrerer lys i det infrarøde spekteret. Typisk brukt som såkalt 'nattopptikk', da det kan 'se' i mørket.

Del 2: Mennesket og dronen

Frakobling fra drepingen

Figur 10 Stillbilder fra en lengre video der en ukrainsk dronepilot leter etter russere som gjemmer seg. Teksten er egen oversettelse fra ukrainsk. Ukraineren får øye på to russere (bilde 2), og roper spøkefullt god dag i det han flyr inn og dreper dem (bilde 3). Lydsporet uten bilder kan minne om hvordan det ville hørt ut om man lekte gjemsel.⁷

Fysisk avstand

Det er ikke nytt at mennesker blir frakoblet dreping i krig. Artillerister har lenge drept med god avstand til fienden, og tilsvarende har katapulter og valslynger blitt brukt enda lenger tilbake i tid. Neta Bar og Eyal Ben-Ari har tatt for seg avstanden skarpskyttere i det israelske forsvaret (IDF) har til deres fiender. De hevder at 'avstand' er viktig for soldater for å klare å drepe, og viser

⁷ Figur 15, video: https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jfq4pf/a_drone_on_fiber_optics_flies_into_a_pipe_where/ publisert 20.03.2025, hentet 26.03.2025

til at det i akademisk litteratur omtales to måter ‘avstand’ kan skapes: en er å dehumanisere, og den andre er å demonisere fienden (Bar, N. & Ben-Ari, E. 2005, s. 9). De to må ikke forveksles. Der dehumanisering hverken har positive eller negative konnotasjoner og kun innebærer å transformere mennesket fra ‘menneske’ til objekt (et mål), går demonisering ut på tilegne fienden ‘onde’ egenskaper. I Bar og Ben-Aris eksempel fasiliteres *dehumaniseringen* av de optiske hjelpemidlene skarpskytterne bruker; det blir som å se fienden på TV, hevder informantene, noe som delvis gjør dem mindre ‘menneskelig’ (Bar, N. & Ben-Ari, E. 2005, s. 9-10).

Virtuell avstand

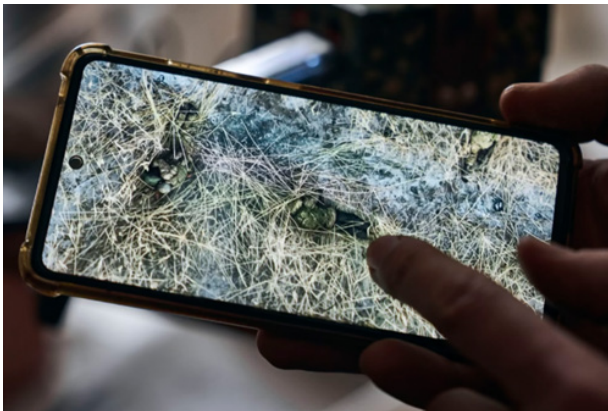
For droneoperatørene er det ikke *som* å se fienden på TV – det er faktisk det de gjør. Bruk av VR-briller kan gjøre opplevelsen noe nærmere, men de har allikevel en virtuell avstand som er uavhengig av den fysiske avstanden de befinner seg på. En abstrakt type avstand som fasiliteres av teknologien mellom soldatene – dronen, kameraet, fjernkontrollen, skjermen. Dette er heller ikke nytt; amerikanske dronepiloter har siden 2000-tallet sett ‘fiender’ bli drept i midtøsten fra containere i Nevada (se for eksempel spillefilmen ‘Eye in the sky’ av Gavin Hood, 2015, eller dokumnetaren ‘Droner’ av Tonje Schei, 2014). Men med utbredelsen av droner på det ‘lavere’ nivået i forsvarsgrenene, har omfanget og antallet soldater som dreper ‘indirekte’ gjennom en skjerm økt drastisk.

Figur 11 Ukrainske soldater styrer droner i Bakhmut, 26.04.2023.
(Libkos 2023)

Figur 12 Stillbilder fra en lengre video der en ukrainsk dronepilot treffer målet (et menneske), og ser ut til å være meget fornøyd med det.⁸

Figur 13 Illustrasjonsbilde av en typisk situasjon. (Libkos, 2023)

Det er merkbart hvordan instruktører for droneoperatører har et distansert forhold til dreping. En av disse, en 22 år gammel gutt med høyt intellekt, men kort militær erfaring, viste meg en kveld på kassernerommet videoer på telefonen sin der han jaktet på ‘troll’. Videoene viste blant annet russere som

8 Figur 17, video: https://www.reddit.com/r/fpv/comments/1474k48/ukrainian_fpv_drone_pilot_in_the_process_of/ publisert 11.06.2023, hentet 27.03.2025

9 Det er veldig utbredt, og helt allminnelig blant ukrainske soldater å bruke begrepene ‘орки’ og ‘підор’ for å omtale russiske soldater. På norsk kan disse begrepene oversettes til ‘troll’ (орки) og ‘jævla homse’ (підор) – noe som i sin tur illustrerer demoniseringen som skjer mellom medmennesker i krig.

gjemte seg under buskass i håp om å ikke bli sett av dronen, men som med dronens termiske kapasiteter dessverre ikke var godt nok. Med det optiske filteret kunne man synlig se frykten og desperasjonen i den russiske soldatens ansikt, og dette var ikke noe som så ut til å påvirke ukraineren (som altså var han som fløy dronen, og til slutt drepte russeren). Med all non-chalanse ble soldatene på rommet oppfordret til å komme å se på mobilskjermen sin. De andre soldatene som befant seg på rommet, en av dem en 50 år gammel mann, samlet seg rundt mobilskjermen som om de så på en som strømmer videospill live på internett. «Er det et fittetryne?» spurte medsoldaten, når varmesignaturen viste seg på skjermen. «Ja, ja» svarer 22-åringen, «se nå!», sier han før det smeller. Granaten faller fra dronen, og en lydløs hvit eksplosjon vises på skjermen. Med det termiske filteret ser det mindre ut som en eksplosjon og mer ut som spruten fra en stein som treffer et vann¹⁰

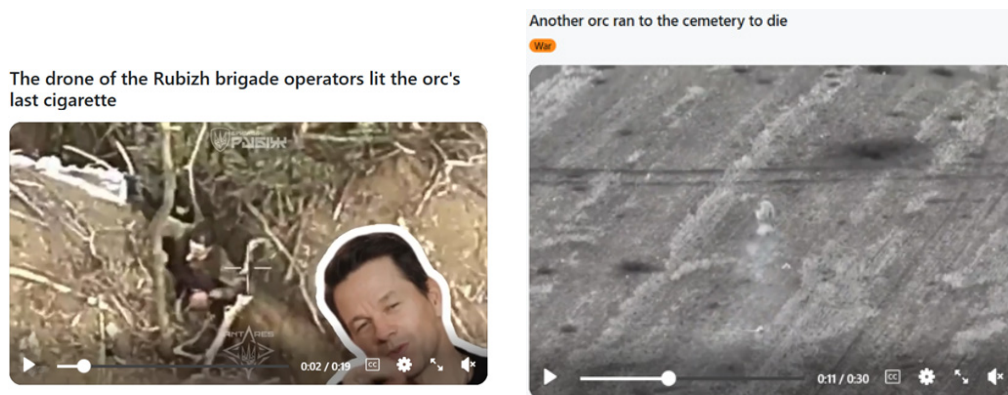

Figur 14 En nordkoreansk soldat observeres av en drone. (@combatpix, 2024)

Med slike eksempler får vi på en side innblikk i hvordan ‘avstanden’ til dreping er blitt større for soldatene; men på den andre siden ser vi også at den har blitt mindre for det uinnvidde publikummet. Dette er hovedsakelig på grunn av bruken av kamera i strid, og ikke dronen i seg selv, men videoer

10 Uttrykket ‘splash’ har etablert seg i militær sjargong nettopp fordi eksplosjoner på termisk kamera ser mer ut som et sprut enn en eksplosjon.

fra droner utgjør en stor porsjon av krigs-mediaet som er tilgjengelig på internett. Konseptuelt er dette heller ikke noe nytt. Bilder og videoer fra første verdenskrig brakte publikummet nærmere krigen enn de noen gang hadde vært. Tilsvarende medførte TV-bilder fra Vietnam-krigen et nytt hopp i hvor nærme ‘publikumet’ kom krigen. Med internett, og kameraer i hver eneste telefon og drone får publikumet nå tilgang til et hav av usensurert krigs-media. Som en refleksjon av holdningene til soldatene jeg pratet med, preges kommentarfeltene ofte også av humoristiske og desensitiverende kommentarer; mediaet konsumeres nærmest som underholdning – såkalt ‘war porn’ – som vitner om at den moralske avstanden til det som skjer på skjermen har spredt seg til det sivile domenet også.

Figur 15 og Figur 16 Eksempler på humoristiske titler på innlegg i sosiale medier.¹¹

Innovasjon eller underleggelse?

For dronepiloten har droner tilrettelagt for et distansert forhold til dreping. Men for de som utsettes for droneangrep er realiteten en helt annen – for dem er døden kommet å så mye nærmere. Om det ikke var nok ting som kunne drepe en på frontlinjen – fra stridsvogner, stormpanservogner, og fiendtlig infanterister; til artilleri, kulde, sykdom, og brannfare; til miner, minefeller, og skarpskyttere – må soldaten nå til en hver tid være bevisst hvor skjult han er, *sett ovenifra*. Igjen er dette i seg selv ikke noe nytt, men forskjellen i dag er at det truer *hver eneste soldat* på frontlinjen, *hver eneste dag*. Dermed har

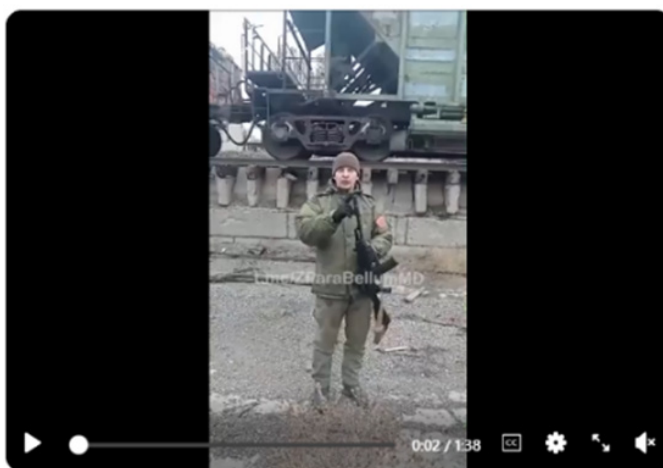
¹¹ Figur 20 og 21, videoer: https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jddo2i/the_drone_of_the_rubizh_brigade_operators_lit_the/ publisert 17.03.2025, hentet 27.03.2025

soldatene måttet reagere på denne teknologiutviklingen.

Innovasjon

Begge parter i konflikten har utviklet en rekke artefakter og mottiltak for å motvirke droner; disse samles typisk under samlebetegnelsen C-UAS ('Counter UAS'). I det mer 'høyteknologiske' sjiktet finnes det emittere¹² som jobber i det elektromagnetiske spekteret for å sabotere forbindelsen mellom dronen og droneoperatøren. For å kontre dette har det på sin side blitt utviklet droner som kommuniserer med droneoperatøren via optiske fiber-kabler (som da er upåvirket av emitterne) som angivelig kan strekke seg opp til 40 km (Hambling, 2024, Defense Express, 2025).

Necessity is the mother of invention - Russian troops at the front create craftmade anti-drone cartridges for use with standard service rifles.

Figur 23 Stillbilde fra lengre video på reddit.

Selv om slik 'ny teknologi' kanskje er det som primært assosieres med 'teknologiutvikling', representerer mere 'primitive' metoder også en slags teknologiutvikling. Soldater har oppdaget at hagler er effektive mot droner, men siden hagler er mangelvare har russiske soldater angivelig utviklet en improvisert hagle-lignende ammunisjon som kan brukes i de utleverte angrepsriflene (u/

12 En emitter i denne sammenhengen er en kilde som sender ut ioniserende stråling.

ScaucusParkingLot, 2024¹³). Videre har russiske styrker eksempelvis hengt opp et nett som strekker seg over 1,6 km over en viktig logistikkvei i Bakhmut (Altman, 2025), og nett brukes hyppig også i inngangspartier og dører til bunkere og bygninger.

Så kan det diskuteres om slik *bruk* av eksisterende *artefakter* egentlig representerer teknologisk utvikling; en annen måte å tolke det hele kan være at soldatene *tilpasser seg* en ny *kontekst*. Men det blir samtidig ikke feil å si at soldatenes innovasjon er en *reaksjon* på *nye teknologier*; noe som altså resonnerer med standardsynet på teknologi. Kritikken mot standardsynet på teknologi som vi diskuterte i innledningen står seg fortsatt, men vi kan likevel si at våpenkappløpet mellom dronene og deres mottiltak er et eksempel der nødvendighet faktisk *er* oppfinnelsens mor. Hagler og nett er ikke nye oppfinnelser, men haglelignende ammunisjon som kan brukes i en AK-74, og nett-tunneller ville trolig ikke blitt brukt slik de gjør hadde det ikke vært for dronetrusselen. Ei heller ville anti-drone-emittere blitt funnet opp. Vi ser altså begge sidene av diskusjonen som Pfaffenberger beskriver angående standardsynet på teknologi (Pfaffenberger, 1992, s. 493-495): både at det som utgjør 'teknologien' ikke alltid trenger å være noe nytt i seg selv (kritikken mot standardsynet); men *også* at *nye* teknikker og artefakter utvikles som en direkte reaksjon på konkrete behov (standardsynet).

Underleggelse

Droner har gitt en helt ny dimensjon til hva det vil si å jakte, og hva det vil si å bli jaktet. Dronens mobilitet gjør at den kan dukke opp helt uanmeldt, og selv om dronen ikke *alltid* er til stede, påvirker den likevel atferden til soldatene hele tiden. De må for det første være svært sparsommelige med tiden de bruker ute av skjul og dekke, fordi det ofte befinner seg droner i lufta som leter etter mål. Derfor gjemmer de seg i stillinger med overbygg, under vegetasjon, i ganger under bakken, eller inne i bygg, og forflytter seg mellom skjulestedene kun når det er strengt nødvendig.

Det er også blitt et større fokus på termisk kamuflasje, som lenge har vært noe å tenke på, men som nå er blant de viktigste kamuflasjetiltakene en soldat gjør.

Videre er soldatene mer spredt enn de typisk var før. Soldater operer nå

13 Figur 23, video: https://www.reddit.com/r/ForgottenWeapons/comments/1h7rneq/necessity_is_the_mother_of_invention_russian/ publisert 06.12.2024, hentet 28.03.2025

typisk i mindre forband på for eksempel 3 soldater, i motsetning til det klassiske infanterilaget på rundt 8. På denne måten er avdelingen som helhet mindre sårbar for droneangrep. Dette gjør at krigføringen har fått en litt ny karakter som er mindre dynamisk, men samtidig mer metodisk.

Vi kan tolke dette som at fenomenet 'dronen' utøver en slags makt på slagmarken; slik vaktårnet i Foucaults panoptikum utøver en makt i fengselet, på tross av at vokteren ikke alltid er til stede (Foucault, 1975). Alternativt er det mulig å tolke dronen som en slags 'styringsteknologi', selv om den er det på en litt annen måte enn hva Røyrvik m.fl kanskje intenderer med begrepet. Røyrvik og kolleger bruker begrepet for å avdekke hvordan *teknologiens logikk* og *artikulasjoner* indirekte dikterer rammene for menneskelig aktivitet utover de uttalte intensjoner (se for eksempel Røyrvik, J., & Almklov, P. G. 2012, Røyrvik, J., & Berntsen, A. 2022, Røyrvik, J., & Johansen, J. 2024). På samme måte har vi sett at dronebruken har effekter utover dens intenderte funksjon (å drepe): den har en psykologisk effekt. Den sår frykt, og *styrer* soldatenes atferd. Med dette kan dronen også forstås som en slags 'styringsteknologi'.

Videre diskuterer Røyrvik m.fl maktbegrepet i lys av hvordan standardiserende og kvantifiserende representasjonssystemer undertrykker det menneskelige (Fyhn m.fl, 2020), og hvordan teknologiske artikulasjoner erobrer verden gjennom objektifisering – tingliggjøring og standardisering (Røyrvik & Berntsen, 2022). Både dette og konseptet om 'styringsteknologi' er veldig abstrakte ideer. Men selv om de ikke er gale av den grunn, kan vi si at dronen for soldaten representerer en mye mer nærværende og konkret makt. Teknologikken generelt endrer menneskets persepsjon; konseptet 'dronen' (som en potensiell underkategori av teknologikk) endrer rett og slett menneskets forutsetninger for å overleve.

Menneske? Verktøy? Maskin?

¹⁴Ingold refererer til både Marx, Mumford og Bruzina og beskriver flere syn på både maskiner, verktøy og mennesker (Ingold, 2002, s. 300-309). Først og fremst har vi det Marx omtaler som '*manufaktor*', der mennesket fysisk anvender verktøy til sin egen vinning. Dette har blitt erstattet – mener Marx og flere – med '*maskinproduksjon*' (egen oversettelse), der mennesket i større grad er en ressurs *for* maskinen, da med henvisning til vedlikehold og den slags

14 Se for øvrig denne korte dokumentaren om 'Darwin': <https://www.youtube.com/watch?v=NmHgJIEzIJs>

(Ingold, 2002, s. 300, 308-309). Et enda dystre perspektiv peker på hvordan mennesker i noen tilfeller kun eksisterer som maskinens fysiske drivkraft – såkalte '*man-powered machines*' (Ingold, 2002, s. 302). Et siste perspektiv er et der maskinen er drevet av en ekstern drivkraft (f.eks en motor), men der mennesket ikke bare 'drifter' maskinen, men også med sine ferdigheter anvender maskinen som et verktøy, en såkalt '*machine tool*' (Ingold, 2002, s. 302). Hvordan kan vi forstå mennesket og dronen i rammen av disse perspektivene?

Menneskedrevne maskiner

Ingold refererer til Mumford som daterer de første komplekse, høyeffektive maskinene til fem tusen år tilbake, bestående av tusenvis av menneskekropper underlagt korpslignende lydighet under et despotisk styre. Denne megamaskinen kunne bygge de egyptiske pyramidene (Ingold, 2002, s. 308). Kriteriene til hva som er en maskin' enn 'kravene til en maskin kan diskuteres, men vi kan uansett bemerke hvordan soldater kan omtales på samme måte. Disse er også tusenvis av menneskekropper underlagt *faktisk* korpslignende lydighet, under et styre som kan være mer eller mindre despotisk.

Om vi tolker militæret som en slik muskeldrevet maskin, er det ikke overraskende å oppdage at soldater noen ganger omtales som 'kjøtt' (Melozerova, 2022). Det har siden 2022 vært rapportert om såkalte 'meat wave-tactics', der russiske styrker sender dårlig trente og dårlig utrustede soldater for å slite ut ukrainske forsvarere, før bedre trente og utrustede soldater angriper (understandingwar.org, 2023, oe.tradoc.army, 2023). I samspillet med 'maskinen' i Ingolds 'menneskedrevne maskiner'/'man-powered machines, blir mengden 'kjøtt' man sender inn i 'kjøttkverna' en relevant størrelse i samspillet med 'krigsmaskineriet' som i dette henseende blir en 'menneskedrevet maskin'. Begrepet 'kanon-føde' er også brukt, et begrep som også alluderer til at soldaten er 'kjøtt'; 'mat'; noe som må 'føs' til motparten slik man før en sulten løve før man går inn i buret med ham. Kanskje dagens soldater heller burde omtales som 'drone-føde'?

Maskinverktøy

Fra maskiner som er drevet av mennesker, kan vi se på dronen som en maskin som *opereres* av mennesket – dronen kan tolkes som et 'maskinverktøy' (Ingold, 2002, s. 302). Droneoperatørens ferdighetsfulle manipulering av

fjernkontrollen styrer maskinverktøyet til droneoperatørens ønskede formål.

Her kan det være interessant å bemerke at mens droneoperatøren anvender et 'maskin-verktøy', er han selv – som person – også et slags verktøy. I filmen '*Casino Royale*' bruker 'M' begrepet *instrument*, noe som alluderer til at operatører (et begrep som brukes om både droneoperatører, spesialsoldater, og spioner/agenter som 'opererer' i felten) anvendes av den militære eller politiske ledelsen til deres formål – om ikke fysisk, så likevel med *ferdighet*. Vi husker også hvordan infanteristene fikk informasjon og hjelp fra droneoperatørene under deres angrep av skyttergraver. Droneoperatøren i kombinasjon med dronen er et *verktøy* for dem også.

Både han og dronen er med andre ord verktøy på flere måter, og det blir litt uklart nøyaktig hvor skillet mellom verktøyk, menneske og maskin går. Forskjellen mellom maskin og verktøy ligger kanskje i graden av uavhengighet fra operatørens ferdigheter og drivkraft: verktøyet krever manipulering og dermed ferdighet fra operatørens side, mens maskinen muliggjør automatisk handling, hevdes det i Ingold, 2002 (s. 300). Men det er kanskje egentlig ikke behov for å trekke et slikt skille. Dronen og mennesket er begge maskiner og er begge verktøy, bare på ulike måter. En som en elektronisk og mekanisk maskin som manipuleres av et menneske, og den andre som en biologisk *person* – som også manipuleres av mennesker. (Kanskje er det behov for et nytt begrep – *menneskeverktøy*? Eller kanskje *operatør* er godt nok). De er uansett begge *drapsmaskiner*.

Avslutning

Droner er ikke en ny teknologi. Konsekvensene bruken av droner har for mennesket på slagmarken er heller ikke nye – hvert fall ikke prinsipielt. Men de tar nye former, og omfanget har endret seg.

Vi har sett at den fysiske frakoblingen som soldater lenge har hatt til dreping nå blant annet tilrettelegges av droner – noe som gir en *virtuell* avstand. Vi har også sett at kameraer på droner i kombinasjon med internett samtidig har brakt det sivile publikumet virtuelt *nærmere* drepingen enn det tidligere var.

Videre har vi sett at på tross av kritikken mot standardsynet på teknologi, så har uttrykket «*necessity is the mother of invention*» rot i noe. Konseptet om *våpenkappløp* er appliserbart på utviklingen vi ser med droner, så vel som mottiltakene mot dronene – og våpenkappløpet innebærer relativt direkte *reaksjoner* på ulike behov. En alternativ tolkning av 'innovasjonen' som skjer –

spesielt den som omhandler soldatenes *atferd* – er at det er en underleggelse av dronens ‘makt’ på slagmarken. Dronens evne til å utgjøre en allestedsværende trussel sår frykt hos fienden og dikterer hans dagligliv. Dronen kan dermed beskrives som en slags ‘styringsteknologi’.

Som ‘styringsteknologi’ har vi vårt første perspektiv på hvordan dronen og droneoperatøren kan tolkes teknologisk, og vi avslutter med å grave dypere i dette spørsmålet. Er mennesket bare menneske, eller kan soldaten også sies å være den organiske drivkraften i krigs*maskineriet*? Er dronen bare en maskin eller er den også et *verktøy*? Kan mennesker også være verktøy? Vi konkluderer med at det ikke er lett – og kanskje heller ikke nødvendig – å trekke et skille her. Både dronen og mennesket er begge både maskiner og verktøy – på ulike måter. De er sammen *drapsmaskiner*.

Kildeliste

Bøker og artikler

- Bar, N., & Ben-Ari, E. (2005). Israeli Snipers in the Al-Aqsa Intifada: Killing, humanity and lived experience. *The Hebrew University*
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir* [Discipline and punish]. Gallimard
- Fyhn, H., Røyrvik, J., & Almklov, P. (2020). Revurdering av maktbegrepet i teknologiens tidsalder. Makttransformasjoner i teknologiske styrings-systemer. *Tidsskriftet Antropologi* (81), s. 25-45
- Ingold, T. (2002). *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge
- Pfaffenberger, B. (1992). Social Anthropology of Technology. *Annual Review of Anthropology*, (21), s. 491-516
- Røyrvik, J., & Almklov, P. G. (2012). Towards the gigantic: Entification and standardization as technologies of control. *Culture Unbound*, 4(4), s. 617–635.
- Røyrvik, J., & Berntsen, A. (2022). Verden som teknologi: Alltid allerede erobret. *Norsk Antropologisk tidsskrift*, 33(2), s. 82-103
- Røyrvik, J., & Johansen, J. (2024). Bærekraft som styringsteknologi: absurde konsekvenser av korrekt kalkulering. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 35(2), s. 77-91

Artikler og annet hentet fra internett

- Altman, H. (2025, 10. februar). Russians erect mesh net ‘tunnel’ over a mile long to counter Ukrainian FPV drones. *Thewarzone*. <https://www.twz.com/news-features/russians-erect-mesh-net-tunnel-over-a-mile-long-to-counter-ukrainian-fpv-drones>
- Battersby, B., & Boyer, D. (2023, 15. Desember). Russian assault groups’ evolution in Ukraine. *Tradoc G-2*. <https://oe.tradoc.army.mil/product/tradoc-russian-assault-groups-evolution-in-ukraine/>
- Defense Express. (2025, 26. Januar). Ukrainians made an FPV with fiber-optic cord stretching for 41 km. *Defence Express*. https://en.defence-ua.com/industries/ukrainians_made_an_fpv_with_fiber_optic_cord_stretching_for_41_km-13327.html
- Frontelligence insight. (2025, 25. Mars). Melting the steel and black gold: A comprehensive analysis of Ukraine’s long-range strike operations.

Frontelligence insight. https://frontelligence.substack.com/p/melting-the-steel-and-black-gold?utm_campaign=post&utm_medium=web

Hambling, D. (2024, 08. Mars). Russian fiber optic drone beats any jammer (UPDATE: Ukraine version). *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/david-hambling/2024/03/08/russian-fiber-optic-drone-can-beat-any-jammer/>, hentet 31.03.2025

ISW Press. (2023, 30. Oktober). Russian offensive campaign assessment, october 30, 2023. *Institute for the study of war*. <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-october-30-2023>

Melkozerova, V. (2022, 20. Desember). Zelenskyy slams Kremlin for sacrificing troops in the ‘meat waves’ of Bakhmut. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/volodymyr-zelenskyy-ukraine-war-bakhmut-russia-sacrificing-troops-meat-waves/>

Scripps news. (2025, 25. Januar). Darwin’s War | Inside the secret bunker of Ukraine’s ace FPV drone pilot. *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=NmHgJlEzIJs>, hentet 31.03.2025

Bilder og videoer

Figur 1 Libkos. (2023). A Ukrainian soldier carries a drone close to the front line near Avdiivka, Donetsk region, Ukraine, on February 17, 2023. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2023/12/top-25-news-photos-of-2023/545654/>

Figur 2 Ukjent. (2017). Several examples of fixed-wing and rotary-wing UAVs. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*. https://www.researchgate.net/figure/Several-examples-of-fixed-wing-and-rotary-wing-UAVs-Adapted-from-Reference-9-Creative_fig1_351037538

Figur 3 Pratt, L. (2018, 06. april). An MQ-9 Reaper unmanned aerial vehicle flies a combat mission over southern Afghanistan. *Wikipedia*. [https://en.wikipedia.org/wiki/General_Atomics_MQ-9_Reaper#/media/File:MQ-9_Reaper_UAV_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/General_Atomics_MQ-9_Reaper#/media/File:MQ-9_Reaper_UAV_(cropped).jpg), hentet 24.03.2025

Figur 4 u/kippykippykoo (2024, 14. januar) Last image before the drone impacts *Reddit*. https://www.reddit.com/r/lastimages/comments/196gbw9/last_image_befo

[re the drone impacts/](#), hentet 29.03.2025

Figur 5 Reusser, K. (2023, 15. november). *swissinfo*. https://www.swissinfo.ch/content/wp-content/uploads/sites/13/2023/10/2b9c86215bee435f4de-78c3825c7be65-lancet_drone_specs-eng-data.jpg?ver=0082d4e0 hentet 26.03.2025

Figur 6. Grzedzinski, W. (2024, 21. februar). *The Washington Post/Getty Images*. <https://www.gettyimages.no/detail/news-photo/kamikaze-drone-with-an-anti-tank-bomb-flies-from-a-forward-news-photo/2018758228?adppopu-p=true>, hentet. 24.03.2025

Figur 7 u/mr_snuggels. (2024, 31. mars). Brand new T-90M, T-80BV, and two T-80BVM being destroyed by drone dropped hand grenades. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/TankPorn/comments/1bsgosi/brand_new_t90m_t80bv_and_two_t80bvm_being/, hentet 26.03.2025

Figur 8 u/No_Conclusion1416 (2024, 20. desember). putler: “When everything is calm, measured, and stable — it’s boring”. Well here is a drone dropping thermite. Camera. Action. Are you not entertained??? _()_/ . *Reddit*. https://www.reddit.com/r/NAFO/comments/1h1ft1h/putler_when_everything_is_calm_measured_and/, hentet 29.03.2025

Figur 9 Economichna pravda. (2023, 04. Oktober). Ukrainians create invisibility cloak for protection from Russian thermal imagers and drones. *Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/10/4/7422596/>, hentet 30.03.2025

Figur 10 u/TheInvictus. (2025, 20. mars). A drone on fiber optics flies into a pipe where Russian soldiers are hiding. Beautiful. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jfq4pf/a_drone_on_fiber_optics_flies_into_a_pipe_where/, hentet 26.03.2025

Figur 11 Libkos. (2023). Ukrainian soldiers control drones in Bakhmut, on April 26, 2023. *Associated Press*. <https://www.theatlantic.com/photo/2023/05/photos-ukraine-war-drones/674160/#img19>, hentet 31.03.2025

Figur 12 u/ACES-TripleT. (2023, 11. Juni). Ukrainian FPV drone pilot in the process of completing a successful mission. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/fpv/comments/1474k48/ukrainian_fpv_drone_pilot_in_the_process_of/, hentet 27.03.2025

Figur 13 Libkos. (2023). Ukrainian soldiers monitor an area using a drone in Bakhmut, on February 14, 2023. *Associated Press*. <https://www.theatlantic.com/photo/2023/05/photos-ukraine-war-drones/674160/#img20>, hentet

31.03.2025

Figur 14 @combatpix. (2024, 16. Desember). Alleged North Korean soldiers in Kursk as seen by Ukrainian drones. *Instagram*. https://www.instagram.com/p/DDpRwafxTSG/?img_index=2, hentet 31.03.2025

Figur 15 u/TheInvictus_. (2025, 17. Mars). The drone of the Rubizh brigade operators lit the orc's last cigarette. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jddo2i/the_drone_of_the_rubizh_brigade_operators_lit_the/, hentet 27.03.2025

Figur 16 u/TheInvictus_. (2025, 21. Mars). Another orc ran to the cemetery to die. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jgee4i/another_orc_ran_to_the_cemetery_to_die/, hentet 27.03.2025

Figur 17 u/ScaucusParkingLot. (2024, 06. Desember). Necessity is the mother of invention – Russian troops at the front create craftmade anti-drone cartridges for use with standard service rifles. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/ForgottenWeapons/comments/1h7rneq/necessity_is_the_mother_of_invention_russian/, hentet 28.03.2025

Figur 18 @TheInvictus_. (2025, 24. Mars). This orc was so smart that he decided to drag a Ukrainian drone into a hole, which did not detonate. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jj3kc7/this_orc_was_so_smart_that_he_decided_to_drag_a/, hentet 26.03.2025

Figur 19 @hm_intelligence. (2025, 03. mars). In the Bakhmut area of the Donetsk region, Russian forces are filming newly installed anti-drone nets along the primary logistics route leading to the temporarily occupied Chasiv Yar, where fierce battles for control of the city continue. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/DGqs9eFOVfs/>

Figur 20 u/I_may_have_weed. (2024, 30. November). Umbrellas apparently defeat thermals. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/tacticalgear/comments/1h32vp8/umbrellas_apparently_defeat_thermals/, publisert 30.11.2024, hentet 26.03.2025.

Figur 21 u/TheInvictus_. (2025, 22. Mars). Full video with an orc who decided to go to hell in an original pose. *Reddit*. https://www.reddit.com/r/CombatFootageUkraineR/comments/1jhh9iz/full_video_with_an_orc_who_decided_to_go_to_hell/, hentet 26.03.2025

Figur 22 @darwin_kamikaze_kid. (2025, 13. Februar). [Bevinget jævel]. *Instagram*. https://www.instagram.com/p/DGATdq_oghh/,

hentet 31.03.2025

Figur 23 Campbell, M. (Regissør) (2006). *Casino Royale* [Film]. Metro-Goldwyn-Mayer

Filmer

Schei, T. (Regissør) (2014). *Drone* [Film]. Norgesfilm AS

Hood, G. (Regissør) (2015). *Eye in the sky* [Film]. Entertainment One

Denne antologien er et resultat av et utdanningsprosjekt der skrivingen får puste, og der tenkningen får vokse frem i sitt eget tempo. Tekstene er skrevet av studenter i emnet Teknologiantropologi ved NTNU, og de løfter frem perspektiver på vår teknologiske samtid med alvor, åpenhet og undring. Gjennom nysgjerrige og modige analyser utforskes det hvordan teknologi, byråkrati og algoritmisk tenkning griper inn i våre liv – former oss, relasjonene våre, og hvordan vi forstår oss selv.

Her skriver ikke studentene bare om teknologi – de skriver fra sin egen væren i en verden formet av teknologi-ideologiske krefter. Tekstene kretser rundt spørsmål som: Hva skjer med menneskets selvforståelse når vi gjøres til data? Hvordan endres omsorg og arbeid i møte med maskiner og kontrollsystemer? Hvor går grensen mellom menneske og maskin, liv og ikke-liv?

I en tid preget av effektivisering, målstyring og digital overvåking, insisterer denne boken på det menneskelige – på undring, nærvær og tenkning som ikke lar seg måle. Antologien er et felles kunnskapsprosjekt hvor studentene ikke opptrer som øvingsobjekter, men som reelle stemmer i en akademisk samtale. Her tas det på alvor at deres blikk ofte ser det etablerte akademia overser – nettopp fordi de står tett på samtidens strømninger og paradokser.

Velkommen inn i en samling tekster der noe vesentlig skjer: Studentene skriver ikke for å prestere – de deltar ved å skrive.